

Tijdschrift

VOOR

Indische Taal-, Land- en Volkenkunde

Uitgegeven door het

Koninklijk Bataviaasch Genootschap
van Kunsten en Wetenschappen

Deel LXIII

1923

1924

Batavia
ALBRECHT & Co.

Den Haag
M. NIJHOFF

INHOUD.

Blz.

Bijdragen.

DR. P. WIRZ. Dies und jenes über die Sentanier und die Geheimkulte im Norden von Neu-Guinea.	1
DR. ALB. C. KRUYT. De Toradja's van de Sa'dan, Masoepoe- en Mamasa-rivieren.	81
H. T. DAMSTÉ. Heilige weefsels op Lombok.	176
L. C. WESTENENK. Boekit Segoentang en Goenoeng Mahaméroé uit de Sedjarah Melajoe.	212

Boekbespreking.

Platen-Album behorende bij het Gedenkboek Oud-Batavia, door W. FRUIN-MEES.	227
---	-----

Bijdragen.

DR. ALB. C. KRUYT. De Toradja's van de Sa'dan, Masoepoe- en Mamasa-Rivieren, (Vervolg en slot).	259
F. H. VAN DE WETERING. De Naamgeving op het eiland Rote.	402
DR. K. WEULE, die deutsche Völkerkunde vor, während und nach der Kriegszeit.	420
V. I. VAN DE WALL. Een Memorie van een Banda'schen Gouverneur in de zeventiende eeuw.	458
W. PH. COOLHAAS. Kroniek van het Rijk Batjan.	474
E. H. B. BRASCAMP. Houtleveranties onder de O. I. Compagnie.	513

Mededeelingen.

J. DE LIGNY. Legendarische herkomst der Kamfer Baroes.	549
---	-----

Notulen.

Uittreksel uit de Notulen der				
Directie-vergadering	van	28 Februari	1923	223
Algemeene vergadering	„	7 Maart	1923	237
Directie-vergadering	„	7 „	1923	245
„	„	26 „	1923	249
„	„	30 April	1923	255
„	„	9 Juli	1923	559
„	„	10 September	1923	565
„	„	1 November	1923	572

Lijst der Aanwinsten van de Ethnographische Verzameling. .	579
„ „ „ van de Historische Verzameling.	595
„ „ „ van de Archaeologische Verzameling. .	597
„ „ „ van de Handschriften Verzameling.	601
„ „ Instellingen, waarmede het Genootschap in verbinding staat.	603
Ledenlijst.	611
Register op de Notulen.	621

De Toradja's van de Sa'dan-, Masoepoe- en Mamasa-Rivieren

door

Dr. Alb. C. Kruyt.

Aan den bovenloop van de Sa'dan-, Masoepoe- en Mamasa-rivieren, die zich tot één grooten stroom vereenigen, die onder den naam van Sa'dan (Sadang) in Straat Makassar valt, wonen verschillende Toradja-stammen, die allen dezelfde taal spreken met dialectische verschillen. Deze stammen zijn zich ook nog bewust dat zij van dezelfde voorouders, en uit dezelfde streek afkomstig zijn. Zooals bekend mag heeten is de naam Toradja, „Bovenlander”, door de Loewoeërs aan de bergbewoners van Ma'kale en Rante pao gegeven, maar later is men hem ook gaan toepassen op alle andere stammen, die Midden-Selebes bewonen, en die blijkbaar nauw aan elkaar verwant zijn. Dr. N. Adriani heeft de Toradja's, die het Tae' spreken, de Sa'dan-Toradja-groep genoemd; maar met het oog op het uitgestrekte gebied dat ze bewonen, ware het misschien beter van de Tae'-sprekende Toradja's te gewagen. Toen Dr. N. Adriani het overzicht schreef van de talen, die in Midden-Selebes gesproken worden (in het derde deel van ons boek „De Bare'e sprekende Toradja's van Midden-Celebes, Batavia, Landsdrukkerij, 1914), had hij geen gegevens ter beschikking van Boven-Binoeang, dat geheel door Tae'-sprekers wordt bewoond. In het Naschrift op bl. 711 van genoemd werk heeft hij reeds opgemerkt, dat de grens van het Tae'-taalgebied veel Westelijker moet worden getrokken, dan op de bijgevoegde taalkaart staat aangegeven.

Om in deze aangelegenheid meer zekerheid te verkrijgen, opdat kan worden nagegaan over welke uitgestrektheid land de stammen verspreid zijn, waarvan enkele hieronder besproken worden, heb ik mij om nadere inlichtingen gewend tot Dr. H. van der Veen te Rante pao, en den Heer J. H. W. van der Miesen, Gezaghebber te Mamasa. Met de gegevens door deze beide heeren verstrekt, aangevuld met een enkele uitkomst van eigen onderzoek, heb ik het gebied van de Tae'-sprekende Toradja's op het aan dit opstel toegevoegde kaartje aangegeven.

Dr. Van der Veen heeft de grens aangegeven voor het Oostelijk deel van dit taalgebied. Daarbij was echter niet het landschap Baeboenta (thans Masamba genoemd) opgenomen, omdat Dr. Van der Veen deze streek nog niet onderzocht had. Wij hebben zelf kunnen vaststellen, dat daar de Tae'-taal gesproken wordt, met uitzondering van de voormalige hoofdplaats Baeboenta. De Zuidelijke grens, die op het kaartje staat aangegeven, zal later misschien nog gewijzigd moeten worden, want Dr. Van der Veen schrijft: „Voor het gebied ten Westen van Kalosi heb ik geen gegevens. Voor zoover het 't Zuiden van (de onderafdeeling) Ma'kale geldt, wordt er overal Tae' gesproken, maar voor Pinrang en het Enrekangse bezuiden Kalosi, waar ook Tae'-sprekers wonen, heb ik geen gegevens.— Ten Oosten van Oema Kaloea' bevindt zich in Lemo' nog een uitzwerming Tae'-sprekers, indertijd van uit Sangalla' daarheen gevlucht, wijkende voor de Sidenrengers.— Ook in het Rappangse moeten nog Toradja's worden aangetroffen, volgens hetgeen de Heer Van Konijnenburg, in 1918 Controleur aldaar, mij destijds mededeelde. Verder bevinden zich nog Tae'-sprekers in het Galoempangse in de Onderafdeeling Mamoedjoe (Mandar).”

De Heer Van der Miesen merkt over het Westelijk deel van dit taalgebied op: „Hoewel de Tae'-taal in

geheel Boven-Binoeang en Pitoe Oeloenna Saloe verstaan, en — met kleine plaatselijke afwijkingen — gesproken wordt, zoo is het ontkenningsspartikel niet overal gelijk. In gansch Boven-Binoeang en het distrikt Rante Boelawan — deel van de Pitoe Oeloenna Saloe — bezigt men voor de ontkenning: *tæ'*.— Voor het ontkenningsspartikel gebruikt men in Mambië: *oedai-diang*; in Arale: *oedai-aha*; in Taboelahan: *oedai-aha*; en in Bambang: *ta'a*. De identiteit van al deze partikels met *tæ'* is duidelijk.— In Matanga, het Zuidelijkste distrikt der Pitoe Oeloenna Saloe, raken de grenstalen elkaar. En wel het Andiangsche van de To-Mandio of Benedenlanders (Tjampalagian etc.) en het Oedai'sch."

Hieruit blijkt, dat in genoemde distrikten dezelfde taal wordt gesproken, als daar waar men het ontkenningsswoord *tæ'* gebruikt. Op grond hiervan heb ik de Pitoe Oeloenna Saloe geheel bij het besproken taalgebied ingelijfd.

In 1918 bracht ik een kort bezoek aan deze Bergbewoners. Twee jaar daarna kwam ik er nog eens, ditmaal langer en in gezelschap van den Heer J. Kruyt. Samen hebben wij toen een reis gemaakt van Ma'kale naar Mamasa, op de heenreis voor 't grootste deel eene andere route volgende dan op den terugweg. Na eenigen tijd aan het onderzoek in het Ma'kale'sche besteed te hebben, deden we hetzelfde in het Rante pao-sche. Toen ik gedwongen was naar Palopo terug te keeren om mijne reis naar andere streken van den Archipel voort te zetten, heeft de Heer J. Kruyt onderzoek gedaan in de distrikten Baloesoe, Sa'dan, Baroepoe en Pangala', waarvan de uitkomsten in dit onderzoek zijn verwerkt.

Voordat wij dit land bezochten, zijn de Heeren Dr. H. van der Veen, D. C. Prins, en J. Belksma, die in de onderafdeelingen Rante pao en Ma'kale wonen, de eerste als afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, de beide anderen als zendelingen, zoo vriendelijk

geweest een aantal vragen, die ik hun had toegezonden, te beantwoorden. Deze hulp heeft het groote nut gehad, dat ik over enkele punten van onderzoek reeds eenigszins ingelicht was, voordat ik het werk begon. Ik betuig hun hiervoor mijn hartelijken dank.

Ook de Heeren Ambtenaren, vooral de Heer Groenstein, destijds Gezaghebber van Ma'kale, hebben ons voortgeholpen, zoodat wij de beschikking kregen over twee flinke bekwame tolken. Dr. Van der Veen is zoo goed geweest dit opstel door te lezen; de schrijfwijze der Inlandsche woorden heeft hij waar noodig verbeterd, en vergissingen hersteld; dit zal de betrouwbaarheid van het hier gebodene zeker verhoogen.

Over de Tae'-sprekende Toradja's is nog niet veel in druk verschenen. In het werk van den Heer L. van Vuuren over het Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden zullen zeker vele memories van Bestuursambtenaren worden verwerkt. Een bijzonder belangrijke daaronder is die van den Heer E.A.J. Nobele, toenmaals Gezaghebber van Ma'kale. Vooral de gebruiken over de lijkbezorging zijn daarin zeer uitvoerig medegedeeld. Ik heb het daarom niet noodig geacht dit onderdeel nog eens te gaan onderzoeken, en waar ik later iets over den doodencultus zal zeggen, zal dit alleen ten doel hebben om op enkele verschillen in die gebruiken bij de stammen der Tae'-sprekers onderling te wijzen. De doodencultus heeft in de Onderafdeelingen Rante pao en Ma'kale zulk een uitbreiding gekregen, dat de volledige beschrijving er van een heel boekdeel zou vullen.

Verder vindt men in het Zendingsmaandblad „Alle den Volcke” menige belangrijke mededeeling van de hand van de Zendelingen. Er zal bij dit belangwekkende volk nog heel wat onderzocht moeten worden, voordat kan worden overgegaan tot het schrijven van eene monografie. De hier volgende aantekeningen bedoelen dan ook alleen eene bijdrage te geven om tot dat doel

te geraken. Het was er mij voornamelijk om te doen de verschillen op te sporen in de gebruiken bij de stammen onderling, ten einde zoo mogelijk iets te geven omtrent de ontwikkeling van de gewoonten, waarnaar onderzoek is gedaan.

Het gebied dat de Tae'-sprekende Toradja's bewonen is voor zulk een onderzoek zeer geschikt. We hebben hier te doen met een volk, waarvan de afdeelingen zich op verschillende tijden van den moederstam hebben afgescheiden. Deze emigranten vestigden zich dan in streken, die door natuurlijke hindernissen, als zware gebergten en diepe ravijnen van het stamland gescheiden zijn, zoodat er geen druk verkeer kon worden onderhouden. Zij namen hunne gewoonten mede, en deze konden ze vrij zuiver in stand houden omdat geen vreemde invloeden hen dwongen daarin verandering te brengen. De achtergebleven stamgenooten daarentegen waren genoodzaakt heel wat verandering in hun leven aan te brengen, doordat binnengedrongen vreemdelingen de maatschappij der Toradja's op belangrijke punten omvormden, en zoodanigen invloed daarop uitoefenden, dat van de democratie, die er oorspronkelijk geheerscht heeft, niet veel over bleef.

Deze Toradja's zijn zeer mededeelzaam. Wanneer de vragen duidelijk gesteld zijn, en men begrijpt wat de vrager wil weten, dan geeft men het antwoord zonder eenige terughouding. Hierdoor wordt het onderzoeken onder deze menschen eene niet al te zware taak. De namen mijner zegslieden heb ik alle opgeteekend, al ware het alleen om ze in dankbare herinnering te kunnen houden. De lijst is echter te lang om hier te worden afgeschreven. Evenals ik dit reeds met de beschrijving van andere volken heb gedaan, geef ik hier het materiaal, zooals ik dit verzameld heb. Later hoop ik in de gelegenheid te zijn eenige gevolgtrekkingen te publiceeren, waarloe ik meen, dat deze gegevens aanleiding geven.

Twee stukken land die het langst bewoond zijn, zijn de distrikten Ma'kale en Rante pao, een deel dus van de vallei, waardoor de Sa'dan-rivier stroomt. Van welken kant de Tae'-sprekers gekomen zijn, is niet meer te zeggen; waarschijnlijk zijn zij uit het Zuiden gekomen, en langs de Sa'dan-rivier het land binnengedrongen. Van het Noorden kunnen ze niet gekomen zijn, daar de landstreek aan die zijde eerst veel later bezet is geworden. Dit is ook het geval met de landen ten Westen en ten Oosten van het stamland. Het is reeds meermalen opgemerkt dat de bewoners van Midden-Celebes zich langs den loop der rivieren stroomopwaarts hebben bewogen, en op deze wijze al dieper het land zijn ingegaan. Zoo kan de weg, waarlangs de Tae'-Toradja's zijn gekomen, wel geen andere geweest zijn dan die langs de Sa'dan-rivier. Er zullen wel weinig volken in Indië zijn, die in den vorm hunner woning nog zooveel overeenkomst met een vaartuig laten zien als deze Toradja's. De daken der huizen hebben de gedaante van een schip. Aan de Noord- en aan de Zuidzijde, dus aan de breedtekanten der woning, is een vogelkop op langen hals aangebracht, de *katik*, die als van zelf doet denken aan de versieringen, die aan de plecht en den achtersteven van Inlandsche vaartuigen zijn aangebracht. De *katik*, die zich aan de Noordzijde bevindt, is gewoonlijk grooter en beter bewerkt, dan die aan den Zuidkant. Ook van het houtsnijwerk, dat aan de breedtezijden gevonden wordt, is aan den Noordkant het meeste werk gemaakt zoodat het allen schijn heeft, dat men met deze huizen vaartuigen wil voorstellen die den steven naar het Noorden hebben gericht.

De huizen zijn lang en smal; ook ten opzichte van de inrichting van binnen doen ze aan vaartuigen denken. Gewoonlijk zijn het drie, soms vier afdeelingen waarin de inwendige ruimte verdeeld is. Het middelste gedeelte, de *sali* of „vloer” ligt lager dan de vertrekken aan de beide uiteinden. Op de *sali* komt ook de trap in het huis uit;

dit is het dagverblijf der bewoners. Het portaal waarheen de trap leidt, is de *tangdo*.¹⁾ Naast de *sali* vindt men aan de eene zijde de *sondong*, het verblijf voor de overige huisgenooten, en aan den anderen kant de *soemboeng*, de slaapkamer voor den heer des huizes en zijn gezin.

De gedachte aan een leven in vaartuigen, dat men vroeger zou hebben geleid, is nog voort blijven bestaan in den naam *sanglembang*,²⁾ „van één prauw”. Zoo wordt het complex van gezinnen genoemd, dat in een of ander opzicht, bijvoorbeeld bij den landbouw, dezelfde gewoonten volgt. Een tweede naam hiervoor is *sangboea*, „van één doen”, zij die hetzelfde doen. Dr. Van der Veen vertelde mij nog, dat er in Ma'kale drie *lembang* van *poeang*-(vorsten-) geslacht zijn: een afstammende van de *lembang* te Mamoeloe' (Ma'kale), een te Mangasi, en een te Kalosi (Sangalla').

Er bestaan onder de Toradja's nog vele verhalen, die spreken van eene afstamming van lieden, die uit den hemel zijn neergedaald, verhalen, waarvan ik enkele in het reisverslag (opgenomen in het Tijdschrift van het Aardr. Gen.) heb medegedeeld. Volgens die overleveringen zijn de hemelingen op drie punten op de aarde gekomen: In het Ma'kale-sche is het Tamboro Langi, die te Oeli in het distrikt Banga is neergedaald, en die in zijne zwevende woning nu eens naar den berg Kandora, dan naar den Gasing, dan weer naar den Sado'ko' of naar den Sesenan ging. In Kesoe', het oudste deel van de onderafdeeling Rante pao is het Amboen di Kesoe', die uit den hemel neergedaald onder de menschen ging wonen. Voor de Pana'-streek is het eene vrouw, Datoe Boringan, die te Noetoe manik bij Tetang (volgens anderen te Lapalian bij Tanete) uit den hemel viel. Ver naar het Zuiden in Doeri moet nog eene plek zijn, Roera genaamd, waar

¹⁾ De cijfers in dit opstel verwijzen naar de aantekeningen van Dr. H. van der Veen hierachter.

eveneens lieden uit den hemel de aardbewoners kwamen bezoeken. Maar al deze verhalen willen niet verklaren, hoe de Tae'-sprekers op aarde zijn gekomen, want uit vele trekken blijkt, dat de aarde (het Toradja-gebied) reeds bewoond was, toen de hemelingen er neerdaalden, of met andere woorden: deze hemelingen waren immigranten in een reeds (door Toradja's) bewoond land. Sommigen onzer zegslieden verzekerden ons dit ook nog rechtstreeks. Die verhalen hebben dus alleen betrekking op de komst van een vreemd volk, dat in ontwikkeling hooger stond dan de Toradja's, zoodat het aan dit volk gemakkelijk viel om de oorspronkelijke bewoners aan zich te onderwerpen.

Men kan voor zeker aannemen, dat de *poeang*, de heeren des lands, afstammelingen zijn van dit ras, dat later in het land gekomen is, de nazaten dus van hen, van wie verteld wordt dat ze uit den hemel zijn neerge-daald. In het reisverslag hebben wij een en ander medegedeeld van den eerbied, dien het volk voor zijn vorsten „met wit bloed” heeft. Daar vindt men ook een en ander van de rechten, die deze hoofden deden gelden op rijst, buffels en goud. Hunne voorvaderen worden in verband gebracht met de zon. Wel worden zij niet rechtstreeks „kinderen van de zon” genoemd, zooals dit het geval is in sommige gedeelten van den Timor-archipel, maar in verschillende verhalen gaan ze hulp zoeken bij de zon. De zonnefiguur, *barreallo*, ³⁾ wordt op de huizen van aanzienlijken aangebracht, en in katoen en goudpapier op de uiteinden van het beenderenpak van overleden grooten genaaid. Namen met *allo*, „zon”, komen veel voor onder *poeang*-lieden. Een titel van Poeang Rante allo en Poeang Amdilolo in Ma'kale is *manoek allo*, „hoen van de zon”. De naam Rante allo, „de vlakte van de zon” of de omzetting Allo rante, „de zon van de vlakte”, komen veel voor, ook onder de aan de *poeang* verwante afstammelingen van Manaik in Nonongan.

Manaik was de dochter van Amboen di Kesoe' en Poeang Mamboeli Boentoe, zoon van Tambora langi'. Evenwel onder *to makaka* vindt men zulke samenstellingen ook, maar daar kunnen ze een anderen zin hebben: Wanneer iemand Kendek allo heet, dat „zonsopgang” beteekent, kan hij dezen naam ontvangen hebben, omdat hij op dien tijd geboren werd. Een andere naam is nog Tangke allo, „zonnetak”. (Deze namen werden mij door Dr. Van der Veen medegedeeld) 4).

Zooveel is zeker dat de afstand tusschen *to makaka* en *poeang* veel grooter is, dan die tusschen *kaoenan*, *) het volk, en *to makala*. De meesten, die wij hiernaar vroegen, zeiden ons, dat de beide laatst genoemde standen van de zelfde afkomst zijn. Vooral in het meer democratische Boven-Binoeang erkende men dit volmondig. In Ma'kale en Rante pao waren er *to makaka*-lieden, die zeiden, dat zij van goud, en de *kaoenan*, het volk, van aarde waren gemaakt. Dit wijst er op, dat de *to makaka* zich ook willen tooien met den glans, die de *poeang* omstraalt, want oorspronkelijk mogen alleen leden van het vorstenhuis zich met goud tooien. De afscheiding tusschen de standen moet in den laatsten tijd minder scherp zijn geworden, doordat leden van het *poeang* geslacht zich hoe langer hoe meer met *to makaka*-lieden zijn gaan vermengen. Tegenwoordig zijn er nog slechts enkele leden van het vorsten geslacht, die nog zuiver *poeang* zijn, wier ouders dus beiden van onvermengd bloed zijn geweest. In de Memorie van overgave van de Onderafdeeling Ma'kale geeft de Heer Nobele een overzicht van de tusschenstanden, die door huwelijken van *poeang to makaka* en *kaoenan* onderling zijn ontstaan. De *to makaka* hebben wij dus te beschouwen als de

*) *Kaoenan*, van den stam *kaoen*. Jav. *kon*, Bar. *kaoe*, „bevelen,” beteekent, „die bevolen wordt, uitgestuurd wordt,” en is dus de naam die op slavernij, althans op orderwerping wijst” (Adriani).

aanzienlijken, de hoofden van de oorspronkelijke Toradja-bevolking; de *kaoenan* als de kleine man. Het is niet juist *kaoenan* met „slaaf” te vertalen. Wij hechten eene andere gedachte aan dit woord, dan met *kaoenan* wordt bedoeld. Veelal zijn de *kaoenan* lijfeigenen. Toen de groote heeren langzamerhand al het land aan zich trokken, zat er voor den kleinen man niet anders op dan eten en bescherming te zoeken bij de aanzienlijken. Er zijn er ook die schulden bij die grooten der aarde hebben gemaakt, waardoor zij *to sandang* zijn geworden. Dezen staat het natuurlijk niet vrij te gaan waarheen zij willen. Gewone *kaoenans* daarentegen kunnen gaan waarheen ze zelven wenschen. IJverige *kaoenan* kunnen eenig bezit verwerven, en zich dan tot *to makaka* laten verheffen. Zoo iemand heet dan: *to makaka balao*. Een *kaoenan* kan zich ook aansluiten bij een mede-*kaoenan*, bij wien hij onderkomen en eten zoekt; zoo iemand wordt dan aangeduid met den naam van *kaoenan tai manoek*, d.i. kippedrek ⁵).

Misschien wel ten gevolge van den druk die door de vreemdelingen werd uitgeoefend, zijn velen verhuisd: Een deel is naar Masamba en het stroomgebied van de Rongkong gegaan. Ik heb hiervan reeds verteld in mijn opstel over de To Rongkong (Bijdragen, deel 76, 1920). Naar hun aanvoerder Lalong hebben wij op onze reis in het stamland navraag gedaan. De Parenge' van Kesoe', het land, van waar uit de ten Noorden en de ten Westen daarvan gelegen landstreek bevolkt is geworden, deelde men ons mede, dat deze Lalong (eigenlijk Ne' Lalong toea geheeten) een kleinzoon is geweest van Polopadang, den zoogenaamden stamvader van de lieden in Kesoe'. Deze Polopadang was het, die met eene hemelinge, Deatanna huwde, en een zoon bij haar kreeg, Paeroenan genaamd. Toen Polopadang zijn zoon eenige booze woorden had toegevoegd, omdat de tol van zijn kind zijn knie had geraakt, ging Deatanna met haar zoon naar den hemel

terug. Polopadang ging hen na, en bracht zijn zoon naar de aarde terug. Hier huwde deze, Paeroenan, met Arrang di Bangkoedoe, uit welk huwelijk Pabisangan werd geboren. Deze huwde met Tibian te Tibembeng in Baloesoe. Dit paar kreeg drie kinderen, van wie de oudste Ne' Lalong toea was, die naar Masamba en Rongkong uitweek. De tweede Ampoeng ri Sa'dan vertrok naar Boesan in Boentao' (een onderdistrikt van Rante pao), terwijl de derde, Batara i Langi' in Boto' (Sangalla') ging trouwen.

In Baloesoe hoorde de Heer J. Kruyt een ander verhaal omtrent Lalong. Te Baeboenta in de groote vlakte van de Rongkong-en Balease-rivieren, woonden twee mannen, Sipantoe en Tasi'ando genaamd. Deze twee mannen werden roovers en bestookten hunne stamgenooten, zoodat niemand zich meer veilig voelde. Zoo was er ook eene vrouw die twaalfmaal gehuwd was geweest, maar telkens was haar man door deze roovers gedood. Toen kwam er eens iemand van Baloesoe te Baeboenta. Hij hoorde alle verhalen aan, hoeveel de menschen te lijden hadden van die twee roovers. 's Avonds werden er beurtzangen gezongen, waarbij men in verzen een en ander aan elkaar te kennen geeft.. Die van Baloesoe zongen een vers, waarin werd gezegd: „Wanneer gij Pong Soe en Lalong roept, zullen die twee de roovers wel overwinnen”. Die twee mannen woonden te Malakiri in Baloesoe. Ze waren afstammelingen van Palotongan, een achterkleinkind van Polopadang. Toen gingen de lieden van Baeboenta die twee personen roepen, en ze gaven aan den oproep gehoor. Toen ze bij de Rongkong-rivier gekomen waren, ontmoetten ze daar de beide roovers. Ze spraken met hen af, om dit bedrijf met hun vieren uit te oefenen. Toen ze de overeenkomst gesloten hadden, zeiden de Baloesoeërs tot de roovers: „Laat ons nu eerst palmwijn gaan drinken, en varens (*pakoe*) gaan eten”. De roovers kenden dezen drank en dit gerecht niet. Pong

Soe en Lalong kookten de varens in hun geheel, zoodat het lange einden waren. Toen de groente gaar was, zeiden ze tot de roovers: „Wanneer gij deze groente eet, moet ge het hoofd geheel naar achter buigen om de varenstelen zoo in de keel te laten glijden. Zoo ook wanneer gij palmwijn drinkt, moet ge het hoofd achterover leggen, en het vocht op deze wijze in de keel laten loopen”. De roovers deden zooals hun was gezegd, en terwijl zij het hoofd geheel achterover bogen om de varens en den palmwijn in de keel neer te laten, hakten de beide anderen hun het hoofd af. De koppen werden naar Baeboenta gebracht. Men vertelt dat ze nog steeds daar zouden zijn, maar ze zijn in steen veranderd.

Als belooning voor den grooten dienst welken zij aan de bevolking hadden bewezen, zouden ze een stuk land krijgen. Dit land zou zich zoo ver uitstrekken „als de pijltjes uit hun blaasroer zouden reiken”. Den nacht te voren staken Pong Soe en Lalong op grooten afstand van Baeboenta pijltjes in de boomen. Toen ze den volgende dag onder het oog van de voornaamste lieden der streek hunne pijltjes afschoten, deden ze dit slechts voor de leus, want ze hadden niets in het blaasroer gedaan. Toen men nu ging zoeken, waar de denkbeeldige projectielen konden zijn neergekomen, vond men op grooten afstand pijltjes in de boomen. Door deze list kwam Lalong in het bezit van eene groote uitgestrektheid lands. De lieden van Baeboenta zouden altijd nog de grens kunnen opgeven van den grond, dien ze aan Lalong hadden gegeven.

Zooals reeds gezegd is, leiden de menschen van Baesoë, Sa'dan en Baroepoe hunne afkomst af van iemand uit Kesoe'. De persoon die uit dat land naar Sa'dan kwam, zou met eene vrouw uit Seko gehuwd zijn geweest.

Van uit Kesoe' werd ook Napo bevolkt, eene streek in het tegenwoordige distrikt Dende'. Van hier uit trok een gedeelte weder verder naar den bovenloop van de Masoepoe, de Mamasa en de Matoso, onder leiding van

Pongka padang. Later, toen vijandelikheden met de kustbewoners (Mandareezen) ontstonden, vereenigden zich de zeven Toradja-landschappen tot een federatie, de Pitoe oeloenna saloe „zeven van den bovenstroom van de rivieren”, om weerstand te kunnen bieden aan de Pitoe babana winanga, „de zeven van de mondingen der rivieren.” De zeven Toradja-landschappen in de Onderafdeeling Pitoe oeloenna saloe (Boven-Binoeang) zijn: Tabang, Matanga, Bambang, Mambie, Rante boelawan, Taboelakan en Arale.

Familieverhoudingen. Laat ons nu nagaan hoe het bij de Toradja's staat met de familieverhoudingen en huwelijksregelen. Vader is *ambe'*, en moeder is *indo'*. Zoo worden ook alle broers en zusters van vader en moeder, evenals hunne echtgenooten, toegesproken. Van de eersten zegt men ook *pa'amberan* of *ambe' oere*; van de laatsten *pa'indoran* of *indo' oere*. In het Kesoe'sche zijn volgens Dr. Van der Veen de woorden *pa'amberan* en *pa'indoran* meer in zwang dan *ambe' oere* en *indo' oere*.

Van speciale rechten van moeders broer of vaders broer op iemand is niets te ontdekken. Ooms van vaders- en van moederszijde hebben dezelfde rechten, en spelen dezelfde rol. Het hangt alleen van hun positie of rijkdom af, of een van hen meer invloed doet gelden dan de ander. Bij de geboorte van een kind wordt door oom en tante van vaders- of moederszijde wat sirih en rijst gegeven; bij meer gegoeden een varkentje; men kan ook een buffel en ook wel een sawah aan de pasgeborene schenken. Het hier gezegde geldt ook van de Toradja's van Boven-Binoeang. In dit opzicht komen de Taa'sprekers dus geheel overeen met hunne Bare'e sprekende stamverwanten. Broers en zusters zijn *sioeloe'*, of *sileto*. De man van mijne zuster is mijn *ipa'*, de man van mijns vrouws zuster is mijn *sanglalan*, „één weg”. Zoo noemt mijne vrouw ook de echtgenoot van mijn broer haar *sanglalan*. Maar dit is niet op te vatten als een ver-

wantschapsbenaming. De twee echtgenooten van denzelfden man zijn elkaars *sanglentek*, „één voet”.

In het Ma'kalesche heeten schoonouders *matoea*, in Rante pao: *matoesa*. Schoonzoon en schoondochter heeten: *memintoe* en *menintoe* (Rante pao); *mamintoe* (Ma'kale). Mijn grootvader is mijn *nene'*. Mijn grootmoeder: *nene'*. Kleinkind heet: *ampo*. Een stiefmoeder is: *indo poro*, een stiefkind: *anak poro*. De woorden om de familieverhoudingen uit te drukken zijn dus zeer weinig. Lieden van dezelfde generatie spreken elkaar aan „oudere of jongere broer of zuster” (*kaka* en *adi*). Leden van eene jongere generatie zijn de *anak*, „kinderen”, die van een ouder geslacht: *indo* en *ambe* „moeder en vader”, of „tante en oom”.

De verhouding van broers en zusters onderling wordt vergeleken met *kalosi kaleboe* „ronde ongedeelde pinang”. Volle neef en nicht heeten *sampoe pissan*; zij zijn als *kalosi sangpiak*, „middendoor gedeelde pinang”, een halve pinang. Achterneef en nicht zijn *sampoe pendoean*; ze zijn als *kalosi sangtepo*, of een kwart pinang. Achterachterneef en nicht zijn *sampoe pentalloen*, of als *kalosi sangleso*, of een derde pinang. Om in het algemeen een nauwen verwantschapsband tusschen twee personen aan te duiden, zegt men dat ze *sisola* of *sirara* zijn.

Een huwelijk tusschen broer en zuster is uitgesloten. Wanneer bekend werd, dat ze het met elkaar hielden, werden ze gedood, want bloedschande heeft, naar de gedachte der Toradja's ten gevolge dat het gewas geen vrucht zal dragen. Ook schreef men wel aan zulk eene daad het uitbreken van eene besmettelijke ziekte of veepest toe. Gewoonlijk werden de schuldigen, die *pepajoe* genoemd worden, verdronken. Soms werden ze verbrand. Dit vertelde men mij echter alleen in de distrikten van Ma'kale en Rante pao (Ma'kale, Rendangan en Kesoe'). Het gebeurde wel, dat een der schuldigen verdronken en de ander verbrand werd. In het laatste geval werd de veroordeelde levend op den brandstapel

geworpen. In Sangalla' werden bloedschendige lieden niet verbrand. Men wist mij daar alleen mede te deelen, dat in den ouden tijd een man, Pong Boeloe koese genaamd, verbrand werd omdat hij het met een dochter uit het vorstenhuis had gehouden; dat meisje heette Karaeng Kasoemba. We zullen beneden nog zien, dat meermalen de buffel, die voor de schuldigen werd geslacht, verbrand werd. Wij hebben hier dus niet te doen met eene gewoonte die verwant zou zijn aan lijkverbranding. Het verbranden beteekent hier algeheele vernietiging, in welken zin ook de Bare'e toradja's verbranding opvatten. Met het zwaard mochten de schuldigen nimmer gedood worden, want wanneer hun bloed op de aarde stortte, zou daar niets meer willen groeien.

Het kwam ook voor, dat de personen die bloedschande hadden gepleegd, uit het dorp en de omgeving werden weggejaagd. Ze werden daarin dan eerst weer toegelaten, wanneer zij in staat waren om de noodige offers te brengen om zich te „ontzondigen”; het *ma'ramboe langi'*, waarover straks meer. Soms ook werden de twee van elkaar gescheiden, en naar ver van elkaar verwijderde plaatsen gebracht, waarna het ontzondigingsoffer gebracht werd. Deze zachtere adat treffen wij vooral aan in het stroomgebied van de Masoepoe en de Mamasa, bij die lieden dus, die op zekeren tijd hun land hebben verlaten.

Eene algemeen bij de Toradja's bekende overlevering is die van Londong di Langi' of Londong di Roera, „de haan in de lucht”, of „de haan van Roera”. Deze huwde met Kombong di Boera, „de in het schuim gevormde”. Die twee waren broer en zuster, en ze woonden te Roera, eene plaats, die volgens sommigen ten Zuiden van Kalosi (onderafd. Enrekang), volgens anderen ten Zuiden van het dorp Enrekang, volgens weer anderen vlak bij de Bamba Poeang in Enrekang, moet liggen. Dit zou de meening ondersteunen, dat de Tae'-sprekers uit het Zuiden naar het Noorden zijn getrokken. De gang van dit

verhaal verschilt nog al eens, maar alle redacties komen op het volgende neer: De menschen van Roera verzetten zich tegen het voornemen van Londong di Roera om met zijne zuster te huwen, maar Londong antwoordde, dat hij naar Poeang Matoea, den Hemelheer zou gaan om toestemming voor zijn huwelijk te vragen. In plaats echter van naar den hemel op te stijgen, waar hij wist van Poeang Matoea eene weigering te zullen krijgen, verborg hij zich eenigen tijd in de omgeving van Roera. Toen keerde hij weer naar het dorp terug, en vertelde aan de menschen, dat de Hemelheer toestemming had gegeven tot zijne verbintenis, mits het ontzondigings-offer er voor werd gebracht. Terwijl men met het uitvoeren van deze plechtigheid bezig was (andere verhalen zeggen, dat men een boea'-feest vierde), verzonk het geheele dorp met al zijne bewoners in den grond, zoodat men daar tegenwoordig eene watervlakte vindt.

Te Boerake (Ma'kale) gaf men den Heer Prins een geheel andere lezing van deze „gebeurtenis”, die echter geheel op zichzelf staat. Men zou daar dan een feest vieren, waartoe drie priesteressen (*boerake*) waren uitgenoodigd: de *boerake* van Gandang, die van Tambolang, en die van Tatloe. ⁶⁾ Terwijl het feest aan den gang was, kwamen deze priesteressen. Men ontving ze echter op zeer onheusche wijze, en men gebruikte vuile taal tegenover haar. Toen werden die vrouwen boos, en zeiden.

*Oeai' toemboe ri barra',
toemarantan di petoeo,
to masan mandamo tae',
to titoeang-toeang mora.*

D.i. „Water komt in den rukwind, het druppelt in den middenstijl, de menschen zijn geheel verdelgd, niets is er slechts meer; (de laatste zin is niet duidelijk)”. Dit wil zeggen: water om de menschen te doen verdrinken is er veel meer dan er menschen zijn om te doen verongelukken. Toen kwamen velen om in het water, anderen veranderden in steen. De grond verzonk, en er ontstond

een meer, dat daar tot op den huidigen dag moet wezen. Steenen, waaraan eenige overlevering verbonden is, vindt men in die streek veel.

Het huwelijk van „den haan van de lucht” met „het uit schuim gevormde meisje” wijst op de mythe van het huwelijk tusschen het uitspansel en de aarde. Daarvan weet de Toradja ook te vertellen. Ne' Kendek te Saloe (Kesoe') vertelde: In den beginne raakten hemel en aarde elkaar: *sikande langi' na tana*. Het kind van de aarde heette: Tallo' mangka kalena. Dat van den hemel: Salanggengna. Die twee huwden met elkaar en daarop scheidden hemel en aarde zich van elkaar. Uit het laatste huwelijk werden acht kinderen geboren: Poeang Lalondong, de heer van de Poeja of Doodenstad; Tandiminanga „schraag (onderstel, steunsel) van den riviermond”, in de zee verblijvend; Simbolong padang, (*Simbolong* „haarknot van de vrouw”), in den navel der aarde verblijvend (deze maakte den wind, en gaf aan buffels, varkens en menschen den adem); Poeang toelang denna, die in den berg Sopai woont; Poeang matoea, die in het midden van het uitspansel verblijf houdt; Sarapina, de maan; Sinanggala, de zon; Timbajo kila' (*timbajo*, „een oogeblik”; *kila'*, „bliksem”), die in de steenen zijne woning heeft, die spreekt, wanneer het dondert. Nu wilden de zon en de maan met elkaar trouwen, maar Poeang matoea stond dit niet toe, omdat ze broer en zuster waren. Daarna begonnen hemel en aarde zich voorgoed van elkaar te scheiden.

In Sanggala' heeft men blijkbaar ook verband gebracht tusschen de twee genoemde mythen, want hier heet het, dat het Londong di Roera was, die acht kinderen had. Deze wilde hij paarsgewijze met elkaar laten huwen, en dit bracht de katastrofe, die het land in een waterplas veranderde. In Mamasa werd ons een verhaal gedaan van een broer en zuster, die met elkaar huwden, en uit dit huwelijk werd een zoon geboren die armen noch beenen had. Hij kreeg daarom den naam van To Ma'kale laoe,

„de man als de laboe” (*Lagenaria vulgaris*). De menschen waren zoo ontsteld door deze gebeurtenis, dat een verbintenis tusschen broer en zuster voortaan verboden werd. Toen deze To makale laoe voelde dat zijn einde nabij was, zei hij tot de omstanders: Wanneer gij mij begraven zult hebben, zal uit mijn buik eene slang voortkomen, uit mijn hals de vogel *korong*, uit mijn billen de vogel *poejo*, uit mijn tong de vogel *angin-angin*, en uit mijn oogen de vogel *toti*. Het gebeurde werkelijk zooals hij had voorspeld.

De Toradja's hebben zich bezig gehouden met de oplossing van het volgende vraagstuk: Wanneer de aardbewoners van een menschenpaar afstammen, moeten noodzakelijk eens broer en zuster met elkaar gehuwd zijn geweest. Gewoonlijk wordt het kwaad, dat aan zulk eene verbintenis kleeft, naar de verhalen, weggenomen door eene bijzondere openbaring of toestemming van den Hemelheer, Poeang matoea. Te Manipi' had de oude Parengé' Raja er iets anders op: Toen Pong moela taoe, de eerste mensch, bij zijne uit den hemel neergedaalde vrouw kinderen had verwekt en hij dezen met elkaar wilde laten trouwen, stond Poeang matoea dit niet toe, maar hij liet voor de jongens vrouwen uit den hemel neerdalen. Meermalen wordt verteld, dat de zoons van het eerste menschenpaar uit hout beelden sneden, die daarna in levende vrouwen werden veranderd.

In de kampoeng Sirappoen in het Simboeangsche moet het zijn voorgekomen, dat een man het met zijne zuster hield. Toen begonnen twee palen van de woning in den grond weg te zakken. Dit bracht groote ontsteltenis te weeg. In allerhaast werd het ontzondigingsoffer, *ma' ram-boelang'i*, gebracht, en toen de buffel geslacht was, werd de grond weer vast. De schuldigen werden niet gedood.

Weinige jaren voordat het Gouvernement aan de Sa'dan kwam, was een zoon van Poeang Tarongko, den vorst van Ma'kale, met zijne halfzuster getrouwd. Deze vrouw was eerst met een gewonen Boeginees gehuwd

geweest, die echter verdronken werd, omdat de Toradja's het erger vonden dan bloedschande, wanneer een gewoon sterveling eene *poeang*-dochter benaderde. Ook toen die vrouw zich met haar halfbroer verbond, kwamen de hoofden overeen het paar te dooden, minder om de gepleegde bloedschande, waarvoor ze verbannen of van elkaar verwijderd hadden kunnen worden, maar omdat de man eene vrouw uit het volk (*kaoenan*) tot moeder had. Het voornemen om ze te dooden werd volgens het verhaal opgegeven, nadat Poeang Tarongko beiden als zijne kinderen had verloochend.

Wanneer we nu tot de vraag komen of volle neef en nicht, broers kinderen, zusters kinderen, of broers en zusters kinderen, met elkaar mogen huwen, dan zijn de antwoorden in de distrikten verschillend. Maar ook in die streken, waar zulk een huwelijk is toegestaan, mag het alleen gesloten worden, nadat het openlijk besproken is, en eenige offers daarbij zijn gebracht. Sluit men zulk eene verbintenis in stilte op eigen gelegenheid dan wordt het als iets heel verkeerd beschouwd, en moet het ontzondigingsoffer, *ma'ramboe langi*, daarvoor worden gebracht.

In de landschappen Ma'kale en Mengkendek is het bedoelde huwelijk bij leden van het *poeang*-geslacht geoorloofd, maar dan moeten er vier buffels bij worden geslacht. In geval beide lieden tot den stand der *anak disese* (een kind uit het huwelijk van een *poeang* en een *to makaka*, edelman) behooren, mogen volle neef en nicht niet met elkaar huwen. Dit mag bij hen wel, wanneer de beide jongelui in den tweeden graad neef en nicht zijn, *sampoe pendoean*; maar toch moeten daarbij dan enkele offers worden gebracht. *To makaka* (edellieden), en *kaoenan* (het volk) mogen een huwelijk met neef of nicht aangaan, wanneer de verwantschap nog een graad verder verwijderd is, dus tusschen *sampoe pentalloen*,

maar toch moet zulk eene verbintenis steeds gepaard gaan met het slachten van een tot drie varkens.

In de andere streken van de Sa'dan-rivier wordt in dit geval niet op het onderscheid in stand gelet. In Sangala' kwam een huwelijk van volle neef en nicht (*sampoe pissan*) vroeger wel eens voor, vertelde men mij, en dan werd er een varken bij geslacht (*diparando disoera*), om het kwaad dat aan zoo'n verbintenis kleeft, weg te doen. Maar de influenza, die in 1918 zooveel ten grave heeft gesleept, werd voor een goed deel beschouwd als het gevolg van het uitoefenen van ongeoorloofde huwelijks-gemeenschap, en toen hebben de hoofden onderling besloten, om een huwelijk van neef en nicht niet meer toe te staan. Tegen een huwelijk van *sampoe pendoean*, neef en nicht in den tweeden graad, wordt in deze streek geen bezwaar gemaakt.

In Kesoe', Sa'dan, Baloesoë en Pondok litak is een verbintenis tusschen *sampoe pissan* toegestaan, als er maar bij geofferd wordt. (Eigenlijk mag het in Kesoe' niet maar volgens de adat Soeloekan mag het wel.) Zulk een huwelijk heeft dan plaats met het betalen van een boete, *ma'kapa'*. In Sa'dan wordt daartoe een varken in het huis van de vrouw geslacht op den haard. Als het dood is, wordt het naar buiten gebracht en daar boven een vuur geschroeid. Is het geschraapt, dan wordt het weer in huis gebracht, en daar verder bewerkt. Wanneer het vleesch gaar is, wordt er eerst van aan den bruidegom te eten gegeven, daarna aan dengene, die de bruid voor hem geworven heeft, en ten slotte aan de overige gasten. Offers worden er verder niet gebracht. Hebben neef en nicht het in stilte met elkaar gehouden, dan moet eerst het *ma'ramboe langi'* plaats hebben, voordat ze met elkaar kunnen huwen op de pas beschreven wijze (met *ma'kapa'*); — zoo is het ook in Baloesoë. — In Tondok Litak moet de priester, *to minaa* (of *to minawa*) in het Westelijk deel van de woning tot Poeang matoea bidden om voorspoed voor het paar. De bruid wordt dan door eenige

vrouwen, die daartoe gekomen zijn, naar het huis van den bruidegom gebracht. Daar wordt alleen droge rijst gegeten zonder eenige toespis. Dan wordt het huwelijk als gesloten beschouwd.

Ook voor neef en nicht in den tweeden graad, *sampoe pendoean*, wordt in Sa'dan dezelfde regel gevolgd als voor volle neef en nicht. In Baloesoe niet: daar moet alleen eene boete worden betaald, *ma'kapa*, wanneer het paar buiten 't huwelijk een kind heeft verwekt; van een ontzondigingsoffer is hierbij geen sprake. Zoo ook in Tondok litak.

In Baroepoe, Pangala' en Bitoeang is de wet veel strenger: daar is een huwelijk tusschen volle neef en nicht, *sampoe pissan*, onvoorwaardelijk verboden. Heeft huwelijksgemeenschap tusschen hen plaats gehad, dan wordt het ontzondigingsoffer gebracht, waarbij een buffel moet worden geslacht. Ook ten opzichte van een huwelijk tusschen achterneef en nicht, *sampoe pendoean*, is men in Baroepoe even streng; alleen is in dit geval voor het ontzondigingsoffer slechts een varken noodig; maar ook dan wordt het paar na het brengen van het offer van elkaar gescheiden. In Pangala' is een huwelijk van *sampoe pendoean* geoorloofd, maar daarbij moet men dan *kamboeno lepong* (*kamboeno*, „plant met ronde bladen”; *lepong*, „rond”): 's morgens vroeg stuurt de man een aantal fraai uitgedoste vrouwen naar de woning van de bruid. Als zij daar aangekomen zijn, slaht iemand een hoen, dat *bo'bo bannang* heet; ⁷⁾ van dit dier wordt niets geofferd. Tegen den avond van denzelfden dag gaat de bruidegom met een aantal gezellen en den priester, die voorop loopt, heel langzaam en in alle stilte naar het huis van de bruid. Is de man in huis geklommen, dan gaat hij in den hoek links van de deur als men binnenkomt, tusschen twee priesters in zitten. Dan wordt er een varken geslacht, maar ook hiervan wordt niets geofferd. Als het eten gaar is, zet men zich aan den maaltijd. De bruid blijft onderwijl in het slaapvertrek, en

de man zit in zijn hoek. Nu beginnen de beide priesters met elkaar te spreken; die aan den Westkant zit, maakt met het gesprek een aanvang. Ze vertellen elkaar het heele verhaal van Datoe Laoekoe'. Deze voorvader, ook wel Pong Moela taoe geheeten, was de eerste mensch. Eens was Poeang matoea bezig goud te smeden. Bij elken slag van den hamer zei hij: *oekoe!* een stopwoord. Uit dat goud maakte hij een mensch, en noemde hem Laoekoe'. Deze huwde met eene vrouw uit een ander deel van den hemel; zij heette Datoe Ettan, en was de dochter van Kando matoea (*kando*, „probeeren”). Dit paar kreeg acht kinderen, en dan volgt een en ander van hetgeen boven reeds is medegedeeld. — Wanneer het later blijkt dat het jonge paar veel voorspoed heeft, dat het bijvoorbeeld een nieuw huis kan bouwen en eene voldoende uitgestrektheid akkergrond heeft verworven, dan geven zij verschillende offerfeesten: eerst het *massoera' tallang*, later *meraoek*, vervolgens *maro*; dan *ma'boea'* en ten slotte *la'na'*. Heeft zulk een paar in het geheim huwelijksgemeenschap gehad, dan worden ze ontzondigd (*ma'ramboe langi'*), en daarna mogen ze niet meer met elkaar huwen.

Waar in Kesoe', Sa' dan, Baloesoe en Tondok litak, zooals te verwachten is, een huwelijk tusschen neef en nicht in den derden graad en verder niet het minste bezwaar meer oplevert, terwijl in Pangala' gehandeld wordt alsof men met *sampoe pendoean* te doen heeft, en in Bintoeang nog een varken en een zwarte kip geslacht moeten worden (dit varken draagt den naam van *dipato' palosoe soele pemali*), wordt in Baroepoe voor een huwelijk van *sampoe pentalloen* de toestemming van de hoofden en oudsten vereischt. Het aanstaande paar moet dan ook zorgen voor twee zwarte hoenders (*manoek lottong*). Deze, een haan en een kip, worden in de woning van de vrouw geslacht. Men maakt twee offerpakjes, *pessoeng*, een voor de goden, *deata*, en een voor de voorouders, *todolo*. Het eerste pakje wordt

gelegd in den kokosdop, waarmee men gewoon is rijst af te meten; het voor de voorouders bestemde deel wordt ten Westen van het eerste pakje gelegd. Dit gebeurt in de *sali*, het middenvertrek, van het huis. Met het bloed der hoenders worden de voorhoofden van bruid en bruidegom aangestipt. Het vleesch dezer dieren wordt mede door het paar gegeten. Wanneer dit paar gedurende hun huwelijk veel voorspoed heeft, moet het eene plechtigheid volbrengen, die *ma' kapa alo* heet. Bij die gelegenheid komen op het erf van de woning der vrouw 12 priesters, *to minaa*. Zes hunner gaan aan de Noordzijde van het huis staan, en zes aan de Zuidzijde: *sike'deran*, lett. „tegenover elkaar staan”. Ze roepen de *deata's* aan, en geven hun nog eens kennis van de nauwe bloedverwantschap, waarin de beide echtelieden tot elkaar staan. Na deze mededeeling, die in den vorm van een samenspraak gehouden wordt, steekt iedere partij een varken dood. Met het bloed van deze dieren worden de voorhoofden van man en vrouw aangestipt. Een offertafeltje, *pelandoean-doean*, met vier offerpakjes, *pessoeng*, wordt gereed gemaakt. Na den maaltijd gaat de man met zijne makkers naar huis. Zijne vrouw kleedt zich dan fraai aan, en volgt hem met hare familieleden. Daarmee is de plechtigheid afgelopen. De vrouw zorgt voor de varkens, de man betaalt de waarde van een halven buffel, de zoogenaamde *patoke*. Blijft hun voorspoed aanhouden, dan viert het echtpaar het *meraoek*, en nog later het *la'pa kale*.

Wanneer in het Sa'dan-gebied sprake is van neef en nicht, hetzij in den eersten of in de volgende graden, wordt er niet naar gevraagd, of de beide lieden broers-kinderen, zusters-kinderen, of broers- en zusters-kinderen zijn. Dit maakt in deze streek geen verschil. Zoodra wij echter aan de overzijde van de Masoepoe- en Mamasa-rivieren komen, wordt het anders. Dan duikt in eens op, wat de Engelschen het cross-cousin-marriage noemen. Bij deze Toradja's is een huwelijk tusschen neef en nicht

dan alleen geoorloofd, wanneer de eerste de zoon is van een zuster, en de tweede een dochter van een broer. In andere gevallen wordt een huwelijk tusschen *sampoe pissan* niet toegelaten. Maar ook bij dit cross-cousin-marriage mag vooraf geen huwelijksgemeenschap in 't geheim hebben plaats gehad. De man moet zijn aanstaande schoonmoeder een buffel geven, die *reroe mata* heet. Wanneer het huwelijk voltrokken wordt, moet een varken worden geslacht. *) Dit moet ook plaats hebben bij de voltrekking van een huwelijk tusschen lieden, die in verderen graad van verwantschap tot elkaar staan, *sampoe pendoean* en *sampoe pentalloen*, maar hierbij wordt niet meer geëischt dat de bruidegom zusterskind, en de bruid broerskind is, in generatieven zin gesproken.

In het Pana'-gebied geeft de bruidegom bij een cross-cousin-marriage de halve waarde van een buffel, of het halve eigendomsrecht op een buffel; *sappa' lolo* heet zulk een aandeel. Voor achterneef en nicht wordt een vierde aandeel in een buffel gegeven; voor een graad verder een achtste, enz.

Wanneer wij nu nagaan hoe het staat met huwelijken tusschen lieden van twee verschillende generaties, dan merken we weer twee meeningen op: in de distrikten met strenge huwelijksadat wordt geen

---

*) De heer van der Miesen merkt hierbij op: „Uw aantekening over het zoogenaamde cross-cousin-huwelijk is beslist onjuist. Het is in geen enkel geval geoorloofd. Pamali is 't, dat een man trouwt met de dochter van de zuster zijns vaders, en het is eveneens pamali, dat de zoon eener vrouw trouwt met de dochter van haar broer.” De Heer Van der Miesen heeft lang onder de Toradja's van Boven-Binoeang gewoond, zoodat deze opmerking alle vertrouwen verdient. Maar juist omdat ik het cross-cousin-huwelijk hier niet had verwacht, heb ik er mijn bijzondere aandacht aan gewijd, en het is moeilijk aan te nemen, dat mijne zegslieden mij in dit opzicht wat wijs zouden hebben gemaakt. Een nader onderzoek moet uitmaken, of misschien het cross-cousin-huwelijk tot enkele deelen van het land, waar ik mijn onderzoek heb ingesteld, beperkt is.

verbintenis tusschen lieden van verschillende generatie toegestaan. Zoo is het onder meer in Baroepoe en Pangala'. In de overige distrikten is zulk een huwelijk alleen verboden, wanneer de bloedverwantschap tusschen beide partijen nog al te nauw is, bijvoorbeeld een huwelijk tusschen oom en nicht, tante en neef, zoowel van vaders als van moeders kant gerekend. De verhouding van een oom en tante tot hunne neven en nichten voelt men nog geheel als die van ouders tot hunne eigen kinderen. Broers of zusters kinderen, van wie de een met de dochter van den ander trouwt wordt in sommige distrikten ook nog niet toegestaan. Dit heet daar nog: *soesoe tallo'na*, „zijn eigen eieren opslurpen.” (Wanneer een kip dit met hare eieren doet, moet zij gedood worden.) Hebben die twee gemeenschap met elkaar gehad, dan moet worden ontzondigd, *ma'ramboe langi'*, waarbij een buffel wordt verbrand. Dit is ook het geval in Ma'kale en Randanan, waar zulke huwelijken alleen geoorloofd zijn tusschen leden van het *poeang-geslacht*. Een huwelijk van een man met de kleindochter van zijn broer of zuster is mede verboden, en in de distrikten met strenge adat (Baroepoe en Pangala') mogen ook geen huwelijken plaats hebben tusschen verwanten, die alleen generatief in dezelfde verhouding tot elkaar staan.

In Ma'kale, Rante pao en Mamasa mogen overigens huwelijken van verwanten, die verder van elkaar af staan, plaats hebben, al behooren zij tot verschillende generaties. Bij de voltrekking van zoo'n huwelijk moet echter steeds een dier worden geslacht, om de bloedverwantschap uit te wisschen, zooals wij dit reeds gezien hebben bij huwelijken van neven en nichten van den tweeden en derden graad. Hoe verder men in bloedverwantschap van elkaar afstaat, hoe minder bezwaren worden gemaakt, totdat ook in distrikten als Baroepoe en Pangala' aan elkaar verwante lieden met elkaar mogen huwen, al geschiedt dit dan ook immer onder het slachten van een dier, al is het maar een hoen.

Een huwelijk met de weduwe van zijn vader, wanneer zij niet de eigen moeder is, is overal in de Toradja-landen uitgesloten. Zoo iets zou geheel als bloedschande worden beschouwd, en behandeld.

Ten opzichte van een huwelijk met aangetrouwde familieleden is de adat weer zeer verschillend. Dat een man met de weduwe van zijn schoonvader of met de weduwe van zijn zoon zou trouwen, is geheel buitengesloten. Zoo iets zou weer als bloedschande worden aange-merkt. Maar dat een man met de zuster zijner schoonmoeder of van zijn schoonvader huwt, is geoorloofd, en komt voor, hier en daar zelfs zonder het slachten van een dier. Alleen in Baloesoe, Pangala' en Tondok litak mag het niet. Nu en dan wordt alleen de voorwaarde gesteld, dat de eerste vrouw geen kinderen mag hebben als de man haar tante na haar dood als vrouw neemt; of ook: de tante mag geen kinderen hebben bij haar vorigen echtgenoot wanneer zij een huwelijk met haar aangetrouwden neef wil aangaan. Opmerkelijk is dat juist in Baroepoe, waar de huwelijksadat over het algemeen zoo streng is, een huwelijk met een aangetrouwden oom of aangetrouwde tante zonder enig voorbehoud is toegestaan. Kesoe' en Mamasa behooren ook tot de streken, waar zulk een huwelijk mogelijk is, al heeft de man bij het nichtje reeds kinderen, of al heeft de aangetrouwde tante al kroost bij den broer van schoonvader of schoonzuster. In Kesoe' drukte men het aldus uit: Van twee zusters mag de eene met den vader, de andere met den zoon gehuwd zijn; van een broer en zusterpaar mag de laatste met een man huwen, wiens dochter met haar broer is getrouwd; zoo mag ook een man trouwen met eene vrouw, wier dochter aan zijn broer is verbonden. Men noemt zulke huwelijken in Kesoe': *ma'tibang rindin*, (*ma'tibang* „op een rij staan”; *rinding* „wand”).

Met twee zusters tegelijk gehuwd te zijn is wel geoorloofd, maar het schijnt toch niet voor te komen, om-

dat men er beschaamd voor is. In Beroepoe, Pangala' en Tondok litak is het geen gewoonte om met twee vrouwen tegelijk gehuwd te zijn. Heeft men daar zijne zinnen op eene andere vrouw gezet, dan moet men van zijne eerste scheiden om met de andere te kunnen huwen. Hier is dus een huwelijk met twee zusters tegelijk vanzelf buiten gesloten. Heeft echter iemand buitenechtelijke gemeenschap met de zuster van zijne vrouw, dan ziet men hierin geen kwaad. Alleen geeft zoo iets aanleiding tot een huiselijken twist.

Dat twee broers met twee zusters huwen is niet alleen geoorloofd, maar men ziet dit gaarne. Iemand mag echter niet met de zuster van zijn zwager (= zusters man) trouwen. Dit noemt men *sisoera'* of *sisoela' sirrin*, „schots en scheef door elkaar”, zooals bijvoorbeeld van het door elkaar loopen van mieren wordt gezegd, die in verwarring zijn gebracht. Het gevolg van zulk een huwelijk zou zijn, dat de heele familie uitstierf. Sommige beweren ook, dat zulk eene verbintenis invloed heeft op het gewas en het vee, dat niet zou gedijen. Heeft een man gemeenschap met de zuster van zijn zwager, en komt dit aan het licht, dan wordt er gewoonlijk geen ontzondigingsoffer, *ma'ramboe langi'*, gebracht, maar wanneer er door dezen omgang een kind geboren wordt, kan het nimmer door den vader als het zijne worden erkend. Alleen in Baloesoe is zulk een huwelijk geoorloofd, als men er maar openlijk werk van maakt, en het paar niet in het geheim bij elkaar komt. Heeft dit laatste plaats gehad, dan moet het geval ontzondigd worden, *ma'ramboe langi'*, maar daarna kan er van een huwelijk tusschen die twee geen sprake meer zijn. In Ma' kale is zulk een huwelijk alleen mogelijk voor leden van het *poeang* geslacht.

Men mag eene jongere zuster tot vrouw nemen, terwijl de oudere nog niet getrouwd is. Aan de oudere behoeft daarvoor geen schadevergoeding gegeven te worden. Een huwelijk met eene stiefzuster is toegestaan; dat met

eene pleegzuster (aangenomen kind van vader of moeder) is niet geoorloofd. Overal in het Toradja-gebied is het geoorloofd met de weduwe van zijn broer te huwen, maar in die streken waar men gewend is een bruidschat te geven, moet iemand die de weduwe zijns broeders tot vrouw neemt weder op nieuw een bruidschat geven. Aan de vraag of iemand mag huwen met de weduwe van zijns vrouws broeder, had ik gedurende mijn onderzoek verzuimd de noodige aandacht te schenken. Dit verzuim is echter goedge maakt door de inlichtingen, welke mij daarover door de Heeren Van der Veen en Van der Miesen zijn verstrekt. Men kan den regel stellen: Zulk een huwelijk is verboden. Omgang met de weduwe van mijn vrouws broeder wordt als bloedschande beschouwd. Zij is mijn *sangrara sangboekoe*, „van hetzelfde bloed en dezelfde beenderen”; of mijn *sanglalan*, „die denzelfden weg met mij gaat”. Eertijds werden in sommige streken personen, die met iemand, die hun *sanglalan* was, huwelijksgemeenschap hadden gehad, verdronken. Nu wordt zulk een kwaad goed gemaakt door *ma'ramboe langi'*. Het huwen van en het ontucht plegen met de weduwe van zijns vrouws broer brengt onheil en dood over het dorp volgens de algemeene opvatting.

Slechts in één streek is zulk een huwelijk veroorloofd, volgens de aantekeningen van Dr. Van der Veen, en wel in Rante Balla (distrikt Rante Tabang, onderafd. Palopo). Dit mag echter alleen wanneer de eigen vrouw overleden is. In dit Rante Balla bestaat ook de gewoonte, dat de man, die met eene weduwe trouwt, aan hare moeder een geschenk geeft van de waarde van een buffel, of minder. Dit heet: *kambiang baloe* ^{7a)}

Ma'ramboe langi'. Reeds meermalen is in het bovenstaande sprake geweest van een ontzondigings-offer, dat plaats heeft na het bedrijven van bloedschande. Dit offer heet *ma'ramboe langi'*, „den hemel verduisteren”, d.w.z. door wolken, opdat er regen zal komen; want algemeen gelooft men, dat ongeoorloofde huwelijks-

gemeenschap ten gevolge heeft, dat groote droogte zal ontstaan, waardoor het gewas sterft, en hongersnood ontstaat. Als offerdier wordt bij deze plechtigheid een varken of een buffel gebruikt. Dit hangt gewoonlijk af van de meerdere of mindere welgesteldheid der schuldingen, of ze in staat zijn een buffel te geven, dan wel alleen een varken kunnen verschaffen. Maar ook bij aanzienlijken hangt de keuze van het offerdier ook af van de zwaarte der bedreven bloedschande. Hebben bijvoorbeeld volle neef en nicht het met elkaar gehouden, dan is een buffel noodig om het kwaad te niet te doen; is het een geval van achterneef en nicht, dan volstaat men met een varken.

Regel is, dat het offerdier naar den Oostkant van het dorp wordt gebracht, soms zooals in Mamasa, naar een berg op tamelijk grooten afstand van de woonplaats der schuldingen. Dezen zijn soms niet bij de plechtigheid tegenwoordig. Alleen in Baloesoe moet de schuldinge man zelf het neustouw van den buffel vasthoudende de goden, *deata*, die boven en die onder de aarde zijn, aanroepen, en daarna zelf het dier dooden. Ik vermoed echter dat dit niet juist is. Overal elders is het de priester, *to minaa*, die met het aangezicht naar het Westen of Zuidwesten gewend, Poeang matoea, den Hemelheer, kennis geeft van het bedreven kwaad. Daarna doodt hij het dier, of laat het door een ander dooden.— In Pangala' ligt het varken vastgebonden op het erf van de woning. Dan komt een aantal mannen, die zich horens van *Dracaena*-bladeren gemaakt, en deze op het hoofd hebben gezet, met lansen en scherp gemaakte bamboes om het dier heen springen, tot zij het eindelijk al tandakkende doodsteken.— In Tandoeng vertelde men, dat bij gelegenheid van het *ma'ramboe langi'* een hond wordt gedood. Dit geval staat echter geheel op zichzelf. Het vleesch van den hond wordt niet gegeten of verbrand, maar toch zegt men, dat „de geur zijner haren” naar Poeang

matoea opstijgt, wat doet vermoeden, dat het dier eertijds verbrand werd.

Het verbranden van het offerdier bij het ontzondigingsoffer zal waarschijnlijk vroeger meer plaats hebben gehad dan tegenwoordig. Het gebeurt nu nog in Sa'dan, Pangala' en Bitoeang; men weet nog, dat het eerstijds in Mengkendek, Sangalla' en Kesoe' gebeurde. Wanneer in Kesoe' het offerdier gedood is, snijdt de *to minaa* van alle deelen van het beest een stukje af, steekt deze brokjes aan een stokje, waarna hij dit in de hoogte houdt om het Poeang matoea aan te bieden. Vervolgens verbrandt hij de stukjes vleesch in den vlam van een fakkel. In geval het offerdier zal worden verbrand, richt men daartoe een manshoogen houtstapel op. Op het hout worden *tagari* en *boeangin* gelegd, twee planten, waaraan verkoelende eigenschappen worden toegekend, en die bij allerlei plechtigheden te pas komen. Wanneer het offerdier geslacht is, wordt het in stukken gehakt; deze worden op het brandende hout geworpen.

In Tondok litak slacht men het offerdier, gewoonlijk een varken, waarna men het op de plaats waar het is gedood laat liggen; niemand eet er van. In Baloesoe, Mamasa, Kesoe' en Sangalla' eet men het vleesch van het offerdier, maar de naaste familieleden der schuldigen moeten er zich van onthouden „omdat het geslacht beest de plaatsvervanger is van hun bloedverwant". In Sangalla' mag dit vleesch niet gekookt, maar moet het geroosterd worden, waarschijnlijk eene herinnering aan het verbranden, dat men eertijds heeft gedaan. Van dit vleesch mag ook niets in het dorp worden gebracht. In Kesoe' moest alleen in ernstige gevallen, zooals huwelijksgemeenschap tusschen volle neef en nicht, het offerdier verbrand worden. Gold het de bloedschande van achterneef en nicht te niet te doen, dan mocht het vleesch gegeten worden, maar alleen door mannen op leeftijd (mensen dus van wie men kon verwachten,

dat ze weerstand konden bieden aan de werking van het besmette vleesch).

Hier en daar heeft bij de plechtigheid iets plaats, waarmee wordt voorgesteld, hoe het kwaad dat door het bedreven kwaad den mensch aankleeft, wordt weggedaan. Zoo wordt in Sangalla' voor iederen inwoner van het door de bloedschande besmette dorp een stukje bladnerf van den arenpalm genomen; zulk een stukje nerf draagt den naam van *rebongan didi*; deze representanten van de menschen worden na afloop van de plechtigheid in de rivier geworpen. In Tondok litak doet men hetzelfde, alleen worden de stukjes bladnerf niet in de rivier geworpen, maar bij het gedoode offerdier achter gelaten, waarvan het vleesch zooals wij gezien hebben, niet wordt genuttigd. In Sa'dan wordt, wanneer het offerdier verbrand wordt ook een kleedingstuk van elk der schuldigen in het vuur geworpen. In de meeste distrikten gebeurt echter niets van dien aard.

De *to minaa* of priester, die de plechtigheid geleid heeft, krijgt eene belooning van 12 of 24 geldstukken, waarvan de waarde afhankelijk is van de welgesteldheid der schuldigen, en de zwaarte van de bedreven bloedschande. Misschien heeft dit geld oorspronkelijk ook bij het offer behoord; hier en daar althans (zooals in Pangala') vraagt de priester eerst aan Poeang matoea verlof om die belooning in ontvangst te mogen nemen.

Veelal wordt bij het *ma'ramboe langi*' ook een offer aangeboden met zoogenaamde *pessoeng*, dit zijn pakjes voedsel, die voor goden en geesten zijn klaargemaakt. Hiervoor wordt een offertafeltje opgericht, dat *palan-doean-doean* heet. Dit is een bamboestaak van ongeveer een Meter lengte boven den grond; het bovenste deel er van is met figuren, die in den bast geschraapt zijn, versierd. Onder deze teekening zijn een paar gaten in den bamboe gemaakt, waardoor twee stokjes zijn gestoken, die samen dus een kruis vormen. Op deze stokjes is een vloertje aangebracht. Van de vier gereedgemaakte offer-

pakjes worden twee op dit vloertje gelegd: een, dat alleen vleesch bevat aan de Zuidzijde, het andere, waarin vleesch en rijst, aan den Noordkant. Verder is een offerpakje met vleesch en rijst onder het vloertje in eene inkerving in den staak geklemd, terwijl een vierde *pessoeng*, waarin eveneens vleesch en rijst, aan de Westzijde van de offerstellige op den grond is gelegd. Dit laatste pakje is voor de voorouders bestemd, terwijl de andere aan de geesten en goden, *deata*, zijn opgedragen.

Na afloop van het *ma'ramboe langi'* hebben soms nog andere offers plaats. Deze zijn in Sa'dan en Baloesoe de volgende: Op den avond volgende op den dag van het *ma'ramboe langi'*, moet de man „aan de voorouders te eten geven”, *ma'pakande nenek*. Daartoe slacht hij een kip, en legt van het vleesch op een pisangblad aan den Westkant van de woonplaats. Den volgenden morgen moet hij *ma'tadoran*. Hij slacht daartoe een varken in huis, dat hij voor de leus even op het haardvuur schroeit, om het dan naar buiten te brengen, en het daar verder de haren af te zengen en te schrappen. Als dit klaar is, brengt hij het weer in huis en slacht het daar verder af. Intusschen is in den hoek van de woning, linksaf als men de deur binnen komt, eene rijstwan neergelegd, waarop een pisangblad met een portie rijst en varkensvleesch. Een sirihblad heeft men er ook op neergelegd. Dit alles wordt op het rek aan den wand geplaatst, *ma'palangan para*. Dan komt de *to minaa* (priester), die met het gelaat naar het Noordoosten gekeerd gaat staan, en een bamboe kokertje met water in de hand houdt. Op deze wijze roept hij de geesten, *deata*, aan. Na afloop van deze oproeping worden in Noordoostelijke richting gepofte rijstkorrels geworpen, en daarmee is de plechtigheid afgelopen. Met welk doel dit offer wordt gebracht wist men niet te zeggen. In Baloesoe worden bij het *ma'pakande nenek* aan de voorouders drie porties voorgezet: een van gekookte rijst, een van

gekookte laboe (*Lagenaria vulgaris*), en een van *oepe* (*Colocasia*).

Wanneer er een zwaar geval van bloedschande moet verzoend worden, zijn al deze plechtigheden uitgebreider: dan heeft o.m. het *ma'soera' tallang* plaats, en alle handelingen van het *meraoek* worden verricht. (Over deze plechtigheden zie men de opstellen van J. Kruyt in het Tijdschrift van het Bat. Gen., deel LX, blz. 45—77 „De Boea' en andere feesten der Toradja's van Rantepao en Makale”).

Van de huwelijksgebruiken bij de Tae'-toradja's zal ik slechts een kort overzicht geven. In de meergenoemde memorie over de Onderafdeeling Ma'kale, heeft de Heer Nobele een tamelijk uitvoerige beschrijving gegeven van alles wat er bij een huwelijk onder de Toradja's te kijk komt. Enkele dingen zal ik, waar dit noodig is, uit dat opstel aanhalen, ter vergelijking met de huwelijksgebruiken in andere deelen van het land. Overigens geloof ik dat er weinig landen in Indië zijn, waar een huwelijksluiting zoo eenvoudig en zonder omhaal tot stand komt als onder de Tae'-sprekende Toradja's. En even gemakkelijk als het is zich eene vrouw te nemen (*sipobaine*, „zich eene vrouw — *baine* — aanschaffen, of *siala*, „elkaar nemen”) even licht gaat het om van elkaar te scheiden.

Men heeft in Kesoe' een verhaal, waarin verteld wordt, hoe het eerste huwelijk tot stand kwam. Dit verhaal werd mij door Dr. H. van der Veen bezorgd: In den oertijd leefde alleen Poeang matoea in de lucht. Hij wilde huwen, maar er was niemand dan hij alleen. Elken dag zon hij op middelen waar eene vrouw vandaan te halen. Eens ging hij er op uit om eene vrouw te zoeken. Toen kwam hij bij een druipsteen, *batoe laeloeng*. Hij hoorde daar eene vrouw zoet lachen. Toen ging hij den steen uitboren en daar kwam haar hoofd te voorschijn, alleen de scheiding van haar haar. Poeang matoea bleef maar door-

graven. Al kwam hij dieper den steen in, de scheiding van het haar van die vrouw werd maar zichtbaar. Toen zei die vrouw: Keer naar uw huis terug. *Ammoepoparandangan tangkean soeroe' mane la koepomoeaneko.* „Gij moet eerst het geheel der offers ten einde toe volbrengen, dan pas zal ik u tot man nemen”. Toen keerde Poeang matoea naar zijn huis terug, en volbracht al de offers. Hij *ma'piong sanglampa*, hij offerde een bamboegeleding vol rijst”. Daarop huwde Poeang matoea met Arrang di batoe. Dit is de grond (de oorsprong) van het huwelijk der menschen. Dit huwelijk van Poeang matoea wordt dan ook door den priester aan een paar, dat zal gaan trouwen, voorgehouden in den daarbij geciteerden zang:

Ammoepoparandangan tangkean soeroe'
angkoë mane tiboeak tengko lammai batoe lae-
loeng
Soeloeri oempoparandangan tangkean soeroe'
tiboeak tengkomi Arrang di batoe
lammai batoe laeloeng
manda'mo lan rampanan kapa'
toe Poeang matoea sola Arrang di batoe
balo'mi dandanna sangka'
aloek napondok Poeang matoea lan tangana
langi'.

Dit is: Volbreng het geheel der offers ten einde, ⁸⁾ dan pas zal ik uit den *laeloeng*-steen te voorschijn komen (lett. dan zal ik ploeg-verbroken zijn) ⁹⁾

Toen kwam Arrang di Batoe uit den *laeloeng*-steen te voorschijn.

Toen werd Poeang matoea met Arrang di batoe vast in den echt.

(*Rampanan kapa'* beteekent letterlijk: het losmaken van de *kapa'*, eig. „boete bij echtbreuk opgelegd”) ¹⁰⁾.

Het is een *balo'* (=djimat, misschien hier „kracht, zegen”) geworden, de orde van het voorbeeld.

Een gebruik, dat Poeang matoea in het midden van de lucht heeft ingesteld.

Men mag zich overal in het land eene vrouw zoeken, in en buiten den stam, mits gelet wordt op den graad van bloedverwantschap waarin het meisje tot den man staat, en beide partijen van denzelfden stand zijn. Wat dit laatste betreft vindt men in de meergenoemde Memorie van den Heer Nobele een goed overzicht van die verschillende standen, waarvan voor ons doel alleen van belang is, dat er drie hoofdstanden zijn in Rante pao en Ma'kale, namelijk de leden van het vorstengeslacht (*poeang*), de vrijen of edellieden (*to makaka*), en het volk (*kaoenan*). Boven heb ik reeds opgemerkt, dat de vertaling van *kaoenan* met „slaaf” niet juist is. We hebben gezien, dat een slaaf zich tot *to makaka* kan opwerken, en een *to makaka* kan tot zoodanige armoede vervallen, dat hij in wezen een *kaoenan* is geworden. Nagenoeg alle landerijen in de onderafd. Rante pao en Ma'kale zijn in handen van de eerste twee standen, en wil een *kaoenan* niet van gebrek ontkomen, dan is hij wel verplicht zich bij een edelman (*to makaka*), of een graaf (*poeang*) des lands aan te sluiten. De graven of *poeang* zorgden er goed voor dat hunne dochters niet anders dan met mannen van gelijke geboorte huwden. In den ouden tijd werd een ridder die eene gravendochter benaderde eenvoudig verbrand, verdronken of gewurgd; in 't gunstigste geval verbannen. De ridders werden op dit punt even streng tegenover hunne arme volksgenooten, de *kaoenan*, en een lijfeigene, die de oogen opsloeg naar de dochter van een ridder, werd vooral als die ridder een invloedrijk persoon was, uit den weg geruimd of weggejaagd. Wanneer dit niet gebeurde moesten boeten worden betaald, en offers gebracht, als had men met bloedschande te doen. Uit de verhalen die

men doet, kan worden opgemaakt, dat de omgang van een minderen man met eene vrouw uit hoogeren stand als een nog grooter kwaad dan bloedschande werd beschouwd. Wanneer de vrouw den verboden omgang bekent, voordat men er langs andere wegen achter gekomen is, loopt zij vrij van straf. Als zij door een man uit minderen stand zwanger is gemaakt, kan zij zich van haar schuld schoonwasschen; alleen voor vrouwen van het *poeang*-geslacht is dit niet mogelijk. Nobele beschrijft dit „schoonwasschen” als volgt:

„Indien de zwangerschap in een nog niet te ver stadium verkeert, bijv. een of twee maanden, begeeft de vrouw zich met een *to menaa*, priester, en enkele vrouwelijke *kaoenans* (lijfeigenen) of kamponggenooten naar een nabijgelegen rivier. Zij zorgt een stel nieuwe kleeven bij zich te hebben. Op den oever gekomen gaat zij op den grond liggen om door een der haar vergezellende vrouwen zoolang op den buik getrapt te worden tot de foetus vernield en afgedreven is, waarna het slachtoffer hare kleeven uittrekt en de nieuwe aandoet. In de oude kleeven worden de bloederige resten van den foetus, een weinigje van haar hoofdhaar en een ring gewikkeld, waarmee zij in de rivier afdaalt, gevolgd door den *to menaa* (priester), die den bundel van haar overneemt. De vrouw bekent hier openlijk haar schuld, waarop de *to menaa* de vergiffenis van *Poeang matoea* en de *deata* voor haar inroept, en vervolgens den bundel in den stroom werpt. Na afloop hiervan keeren allen naar de kampong terug. Een karbouw en een varken (voor *kaoenan* geen karbouw, slechts een varken) worden later op den dag door lieden uit een andere kampong naar de rivier gebracht, en daar geslacht als offer aan *Poeang matoea* en de *deata*. Noch de familieleden noch de kamponggenooten mogen daarbij tegenwoordig zijn”. Men gaat dus in zulk een geval te werk alsof men met bloedschande te doen heeft.

Leden van den gravenstand mochten wel met meisjes van ridders en lijfeigenen omgang hebben, en de kinderen, die uit dezen omgang geboren werden, deden weer allerlei tusschenstanden ontstaan, die men alle bij Nobele opgegeven vindt. Als regel bij zulk een ongelijk huwelijk geldt, dat het kind den stand van de moeder volgt. Wil de vader zijn kind tot zijn eigen stand verheffen, dan heeft hij daartoe een of meer buffels aan zijne familieleden te geven, opdat zij het als hungselijke zullen erkennen. Wanneer zulk een erkenning plaats heeft, moet daarbij ook steeds een offer van een of meer varkens aan de geesten, *deata*, worden gebracht.

De streng doorgevoerde indeeling in standen moet door de vreemdelingen, die aan het poeang-geslacht het aanzijn hebben gegeven, in het leven zijn geroepen. Bij de To Rongkong vindt men niets er van, evenmin als bij de Toradja's van de Masoepoe en de Mamasa. Natuurlijk bestaat ook bij hen standsverschil, en een *to makaka* zal zijne dochter niet willen geven aan iemand dien hij beneden zich acht, maar de omgang tusschen lieden van verschillende positie in die maatschappij wordt toch niet beschouwd als een kwaad waarover de geesten toornen, en waardoor rampen over het land worden gebracht. Een huwelijk van een man van lagere komaf met de dochter van een aanzienlijke is eenvoudig maatschappelijk niet toelaatbaar.

Zooals ik reeds zeide komt een huwelijk bij de Tae'toradja's met weinig moeite tot stand. De jonge man maakt de zaak gewoonlijk eerst met het meisje zelf uit. Er zijn gelegenheden genoeg voor de jongelui om elkaar te ontmoeten, want de omgang tusschen de seksen is geheel ongedwongen. Evenals in andere streken van den Archipel is het inwilligen door een meisje van het verzoek van een jongeman om uit haar sirihtasch een pruim te nemen, het bewijs dat zij niet afkeerig van hem is. Is de zaak tusschen hen beiden in orde, dan gaat iemand sirih-pinang aan de ouders of voogden

van het meisje brengen. Wordt deze gepruimd, dan is dit een bewijs, dat het aanzoek is ingewilligd. Wanneer stand en bloedverwantschap tusschen de jongelui geen aanleiding geven tot het opperen van bezwaren, dan laten de ouders gewoonlijk hunne dochters vrij in haar keuze.

Wanneer twee lieden elkaar trouwbeloften hebben gedaan, gebeurt het wel dat de man aan zijne verloofde een onderpand geeft, een ring, armband, baadje, doek, hoed, kralen, oorbellen. Vooral doet hij dit als hij voor de voltrekking van het huwelijk voor eenigen tijd op reis moet gaan, bijvoorbeeld om geld te verdienen. Houdt een van beiden zich niet aan de gedane belofte dan moet hij of zij eene boete, *kapa'*, aan de ander betalen, in rijksdaalders, buffels of een akker. De grootte van deze boete is van allerlei omstandigheden afhankelijk, in de eerste plaats van de welgesteldheid van hem of haar, die de belofte heeft verbroken. Alleen wanneer de man zijne belofte breekt om met de zuster van zijn eerste verloofde te huwen, wordt geen schade-loosstelling gevraagd. Het gebeurt wel, dat er afspraken tusschen ouders worden gemaakt om hunne kinderen later met elkaar te doen trouwen. Maar zulke afspraken hebben geen bindende kracht, en wanneer daaraan later om de eene of andere reden (meestal omdat de jongelui geen zin in elkaar hebben) geen gevolg wordt gegeven, wordt daarvoor geenerlei boete of schade-loosstelling geëischt.

Bij de hogere standen in Ma'kale heeft het aanbieden van de sirih-pinang aan de ouders van het meisje met veel vertoon plaats door fraai aangekleede vrouwen en mannen. Bij het huwelijk van een *poeang* zijn er 12 sirihbladeren, 12 pinangnoten, en een stukje goud in de tasch die wordt aangeboden. Voor den stand, welke op dien van *poeang* volgt, zijn acht stuks van de genoemde ingrediënten maar geen goud noodig. Voor een *to makaka* worden twee tot zes stuks gegeven. Terwijl deze sirih-

pinang gepruimd wordt, wordt besproken op welken dag de voltrekking van het huwelijk zal plaats hebben. In de streken, waar men gewend is een bruidschat te betalen, wordt de grootte er van bij deze gelegenheid vastgesteld. Gewoonlijk blijft de bruidegom na dit bezoek in het huis zijner bruid achter, en wordt alles gereed gemaakt voor den bruiloftsmaaltijd (*sinasoean*). Wanneer dit van te voren is overeengekomen, heeft de maaltijd wel plaats op den dag waarop de sirih-pinang wordt gebracht; bij *kaoenan* is dit regel. Dit huwelijksmaal wordt geheel door de familie van de vrouw bekostigd, en het aantal dieren dat er bij geslacht wordt, is weer afhankelijk van den welstand der betrokken lieden. Bij *kaoenan* doet men het vaak met een hoen af.

Bij dezen maaltijd moet altijd minstens één *to minaa*, priester, tegenwoordig zijn. Deze vraagt den zegen der *deata* over het paar. Wanneer twee of meer priesters zijn uitgenoodigd, houden zij vaak een gesprek met elkaar, waarin zij bruid en bruidegom prijzen, hun raad geven en hun mooie dingen in de toekomst voorspellen. Hier en daar worden huis en bewoners ook door de priesters „verkoeld”. Dit „verkoelen” bij gelegenheid van een huwelijk van leden van het *poeang*- geslacht is door Nobele op de volgende wijze beschreven: „In een kalebas zijn een gouden halsketting, eenige halmen van een zwarte rijstsoort, een scherf van een ijzeren braadpan, bloemen van de hanekam (*ra'pak-ra'pak*), een grasplantje (*darinding*) en de bladeren van de *passake* een op cacao gelijkende plant gelegd. Dit alles wordt met water begoten, en daarmee besprenkelt de priester de binnenruimte der woning.”

Daarmee is het feest afgelopen, en de gasten gaan naar huis. Van de spijzen van den feestmaaltijd worden een paar mandjes gevuld met rijst en varkensvleesch, en deze worden naar het huis van de ouders van den bruidegom gebracht. Na een dag of drie worden die mandjes teruggebracht, gevuld met een soort ronde meel-

gebakjes, *kampedang* genaamd. In andere streken, zoo als in Sa'dan legt men voor de spijzen wat geld en kleeren in de plaats, waarvan de hoeveelheid niet is voorgeschreven. Deze gaven zijn voor de ouders van de bruid, en waarschijnlijk bedoeld als vergoeding voor de onkosten die aan den maaltijd verbonden zijn geweest.

Uit het bovenstaande blijkt, dat het huwelijk plaats heeft in de woning van de bruid. Enkele dagen na de plechtigheid brengt de man zijne vrouw over naar zijne eigen woning, die hij gewoonlijk in de woonplaats van de vrouw heeft gebouwd (de huizen der Toradja's zijn gewoonlijk zeer klein; ook de stamhuizen, *tongkonan*, kunnen niet veel menschen bergen). Volgens Dr. van der Veen komt het meer voor, dat men zich vestigt bij de ouders van de vrouw, dan ten huize van den man, hoewel dit laatste ook veelvuldig voorkomt.

Van bijzonderen eerbied, die men zijne schoonouders zou bewijzen, heb ik niets gemerkt. Bij de slappe huwelijksadat der Toradja's is zoo iets ook niet te verwachten. Natuurlijk worden de beleefdheidsvormen, die tegenover ieder ander in acht genomen worden, vooral tegenover de schoonouders in praktijk gebracht; maar het gebruik maken van hun eet- en drinkgerei, het opeten van door hen overgelaten spijs, en het opdrinken van het overschot palmwijn, dat de schoonouders in hun nap hebben gelaten, is den schoonzoon niet verboden. Het noemen van elkaars naam is in geen enkel opzicht verboden; zelfs dien van den *poeang* mag men noemen dus is het ook toegestaan dien der schoonouders te gebruiken. Eene vrouw mag het hoofd van haar schoonzoon van ongedierte zuiveren, en wanneer zij samen met hem naar den akker gaat, wordt dit niet voor onvoegzaam gehouden.

Boven is reeds gezegd, dat in de landschappen van de onderafd. Rante pao het monogame huwelijk regel is; zoo ook bij de Toradja's van de Masoepoe en de Mamas. Zoodra men zijne zinnen op eene andere vrouw

heeft gezet, scheidt men van zijne echtgenootte om met de andere te kunnen huwen. Alleen in Ma' kale, Mengkendek, Sangalla' en Kesoe', waar de invloed van het graven- (*poeang*-) bestuur het sterkst is, is men aan polygamie gewend, maar dit komt dan alleen voor bij de aanzienlijken, die zich deze weelde kunnen veroorloven. Verzet eene vrouw zich tegen het voornemen van haar man om er eene tweede echtgenootte bij te nemen, dan moet de man haar bewegen om hare toestemming te geven door het betalen van eene boete, *kapa'*, die gewoonlijk van twee tot vier buffels bedraagt. Bij regeeren de *poeangs* ging de schadeloosstelling in zulk een geval wel eens tot 24 van die dieren. Verscheidene lieden verzekerden ons, dat met de komst der Boegineezen (*Sidenrengers*), in het land, nu dertig jaar geleden, het nemen van twee vrouwen veel meer in zwang is gekomen.

Tot nu toe heb ik niets gezegd van een bruidschat, die in de meeste landen van den Archipel bij het sluiten van een huwelijk aan de ouders der bruid wordt gegeven. De reden is, dat in het grootste deel van het hier besproken gebied het betalen van een bruidschat niet voorkomt. In de Onderafd. Rantepao wordt geen bruidschat gegeven, met uitzondering van het distrikt Bitoeang; zoo ook in de Onderafdeeling Ma'kale, volgens Nobele met uitzondering van de distrikten Boeakajoe, Rano, Baoe, Palesang en Mappa; waar wel een bruidschat wordt gegeven wanneer de vrouw tegen den wil harer ouders in het huwelijk treedt. De bruidschat heet hier *ba' ba*, „deur“; hij bestaat uit 1 tot 12 buffels, al naar gelang van den welstand der vrouw; ook op andere omstandigheden wordt gelet, die bij zulk eene gebeurtenis in aanmerking worden genomen.

Bij de Toradja's van de Masoepoe- en Mamasa-rivieren wordt de bruidschat overal gevonden. Hij draagt hier den naam van *somba*, en hij heeft hier een eigen karakter. Gewoonlijk bestaat hij uit een buffel, maar bij

voornamen *to makaka* kan hij wel eens tot vier van die dieren gaan. Wanneer tot het sluiten van een huwelijk besloten is, wordt door den bruidegom of zijne familie een buffel aangewezen, die *somba* is. Het dier wordt niet aan de familie van de vrouw overgegeven, maar het blijft eigendom van het jonge paar. Is het een buffelstier, dan kan hij voor eene koe worden geruild; men koopt er een akker voor. De jongen, die de buffelkoe werpt, de rijst die van den *somba*-akker wordt geoogst, is voor het jonge gezin. In geval van nood, mag de *somba* worden geslacht, maar dan moet de man zorgen, dat hij spoedig een ander dier daarvoor in de plaats stelt.

In het Pana'-gebied vertelde men, dat de *somba*-buffel het eigendom wordt van de moeder der bruid. De jongen, die dit dier werpt, en de rijst die van den *somba*-akker wordt gewonnen, zijn hier het eigendom van de moeder der vrouw. Sterft een der schoonouders, dan kan de *somba*-buffel voor hem of haar worden geslacht. In dit geval wordt het dier later niet door een ander vervangen. Dit gebruik met betrekking tot den bruidschat is waarschijnlijk ouder dan dat aan de Mamasa. Het wijst op een tijd toen moederrecht overwegend was, en de man bij zijne vrouw inwoonde, zoodat de rechten van de schoonmoeder op het *somba*-dier of den *somba*-akker gemakkelijk op het gezin konden overgaan.

Minder welgestelden, die met z'n velen slechts weinige dieren in eigendom hebben, geven een half aandeel in een buffel als *somba*: of een vierde deel, of een achtste of een zestiende deel. Zeer arme lieden geven een varken of een hoen. Zulk een dier wordt niet bewaard, maar bij den huwelijksmaaltijd opgegeten. Evenals in de Ond. afd. Ma'kale en Rante pao zorgt de familie van de vrouw voor het trouwmaal. Is als bruidschat een buffel gegeven dan moet zij minstens een groot varken bij de sluiting van het huwelijk slachten; voor twee buffels als *somba* behooren twee varkens het leven te laten.

Wanneer de man nu zonder reden van zijne vrouw

scheidt, of wanneer de scheiding plaats heeft, omdat de man schuld heeft, dan vervalt de *somba* aan de vrouw. Ook de jongen die de buffelkoe mocht hebben voortgebracht, komen haar toe, evenals de rijst die van den *somba*-akker mocht zijn gewonnen. Ligt de reden van de scheiding in de schuld van de vrouw, dan moet alles aan den man worden teruggegeven, tenzij er kinderen zijn. Zijn zij nog klein dan blijft de moeder de *somba* beheeren; zijn ze reeds wolwassen, dan beheeren zij den *somba* zelf. De kinderen zijn overal in het gebied der Tae'-sprekers vrij om hun vader dan wel hunne moeder te volgen, geheel naar eigen keus.

In het Pana'-gebied keert de bruidschat nimmer naar den man terug. Dit is ook in Bitoeang (Rante pao) het geval. Hier geeft de man, wanneer hij scheidt uit eigen verkiezing of omdat hij schuld heeft, altijd een varken of een buffel aan zijne vrouw. Wanneer de scheiding van de vrouw uitgaat, omdat zij niets meer van haar man wil weten, en deze vermoedt, dat zij haar hart aan een anderen man heeft gegeven, dan stemt hij wel eens in de scheiding toe met de woorden: „Goed, we zullen scheiden, maar wanneer ge hertrouwt met dien en dien (de man tegen wien de echtgenoot verdenking heeft), dan geeft ge mij een buffel”. De vrouw moet dan aan deze voorwaarde voldoen, als zij werkelijk met dien persoon hertrouwt.

Alleen in geval de scheiding een gevolg is van overspel van de zijde der vrouw, moet zij eene boete, *kapa'*, betalen, die in waarde overeenstemt met de helft van den gegeven bruidschat. Dat deze boete slechts de helft van den bruidschat bedraagt, verklaarde men mij hiermee, dat het varken, dat hare familie voor het bruiloftsmaal gegeven heeft, daarvan wordt afgetrokken. Maar zelfs in dit geval moet ook de man bij de scheiding eene boete aan de vrouw betalen, even groot in waarde als zij aan hem geeft.

De bruidschat wordt in den regel dadelijk bij de huwe-

lijkssluiting gegeven. Ook al gebeurt dit niet, dan zal men toch spoedig zorgen, dat hij voldaan wordt, want het terughouden er van wordt als diefstal beschouwd. Sterft de man voordat de *somba* is aangewezen of betaald, dan zorgt zijn broer er voor. Zooals boven reeds gezegd is bestaat het leviraatshuwelijk niet, en moet iemand om met de weduwe van zijn broeder te huwen, weer *somba* betalen. Er zijn ook wel mannen, die met de familie van hunne aanstaande vrouw afspreken om geen bruidschat te betalen. In dit geval mogen zij hunne vrouw niet naar hun eigen woning meenemen, maar zij blijven bij hunne schoonouders inwonen. Loopen zij vandaar weg, dan wordt eene boete van hen geëischt, zooals de man gewoon is te betalen, wanneer hij van zijne vrouw scheidt.

Wanneer wij na kennisneming van het bovenstaande de huwelijksgebruiken in het Westen (de onderafd. Ma'kale en Rante pao), waar geen bruidschat bestaat, nagaan, dan vinden wij daarin veel terug van hetgeen in het Oosten van dit gebied te zien is. Nobele toch vertelt van de Toradja's in de onderafd. Ma'kale: „Meestal krijgen de gehuwden van de ouders een sawah, tuin, of karbouw in bruikleen om hunne huishouding te beginnen, en ook eenige slaven en pandelingen voor het verrichten van verschillende werkzaamheden. Later dient dit te worden teruggegeven, in de eerste plaats bij het overlijden van een der ouders, daar de nagelaten bezittingen verzameld moeten worden voor de erfenisverdeeling”. Nobele duidt niet nader aan, of de ouders van den man of die van de vrouw zijn bedoeld, misschien wel beiden. Maar in elk geval herkennen wij hierin een vereeniging van de adat in Mamasa en die in het Pana'-gebied.

Begaat de vrouw in Ma'kale of Rante pao overspel, dan eischt de man van zijne schoonouders eene boete, *kapa'*, waarvan de grootte afhankelijk is van de welgesteldheid der betrokken lieden. Houdt de man het met een ander

meisje of vrouw dan kan zijne echtgenoot hem daarover niet aanspreken, maar in den ouden tijd schijnt zij het recht te hebben gehad om die andere vrouw te dooden. Scheidt de man zich van zijn vrouw, zonder dat de laatste daartoe reden heeft gegeven, dan moet de man eene boete betalen. Het is vaak een punt van bespreking voor de sluiting van het huwelijk welke boeten door den man en door de vrouw zullen worden betaald, wanneer het tot eene scheiding komt. De goederen die tijdens het huwelijk zijn verkregen, worden tusschen beide echtelieden verdeeld. Wanneer er kinderen zijn staat elk hunner weer een deel van dat goed voor hen af. Zooals reeds van Mamasa en Masoepoe gezegd is, staat het ook hier den kinderen vrij een der beide ouders te volgen naar eigen keuze.

Geheel in overeenstemming met de losse zeden ten opzichte van het huwelijk is ook de gemakkelijkerheid, waarmee iemand een andermans kind als het zijne erkent. Het komt toch vaak voor, dat eene vrouw reeds zwanger zijnde van haar man, van hem scheidt, en kort daarna met een ander trouwt. De nieuwe echtgenoot heeft er dan nooit bezwaar tegen om dat kind als het zijne te erkennen, zoodat de kleine twee vaders heeft, en later ook van beiden erft.

Zoowel zoons als dochters erven van hunne ouders, en in het algemeen gesproken krijgen allen een gelijk aandeel in de nalatenschap. Maar wanneer de oudste der levende kinderen een zoon is, ontvangt deze toch dikwijls meer dan de anderen. Ook wanneer de overledene een eenige dochter nalaat onder enkele zoons, wordt haar gewoonlijk meer gegeven dan aan hare broers, omdat zij in dit geval beschouwd wordt als de plaatsvervangster van de overleden moeder. Aangenomen en stiefkinderen krijgen niet zulk een groot aandeel in de erfenis als echte kinderen.

Maar er is nog eene andere omstandigheid waarmede rekening wordt gehouden bij de verdeling van de erfe-

nis, namelijk of en wat de kinderen hebben bijgedragen aan de begrafenis van vader of moeder. Hebben een of meer kinderen bijvoorbeeld uit hunne eigen bezittingen een varken bijgedragen om bij gelegenheid van de begrafenis te worden geslacht, dan zal ook hun aandeel in de erfenis grooter zijn dan dat van de kinderen, die zich bij de teraardebestelling van hun vader of moeder onbetuigd hebben gelaten. Ten gevolge van zulke bijdragen in dieren die voor de (n) overledene worden geslacht, kan ook het aandeel van een aangenomen of van een stiefkind grooter worden dan dat van echte kinderen. Bedoelde bijdragen worden dus uit de erfenis vergoed.

Zwangerschap en Geboorte. Aan het uitoefenen van den coitus wordt groote magische kracht toegekend, zoowel ten goede als ten kwade. Zoo moet geslachtelijke gemeenschap op den groei van het gewas een gunstigen invloed hebben. Gedurende het bewerken der akkers, het vruchtzetten van de rijst en het binnenhalen van den oogst is dan ook nimmer huwelijksgemeenschap verboden. Gedurende den tijd dat de rijst gesneden wordt, heeft coitus zelfs veel plaats, wanneer lieden uit de eene streek naar een ander oord trekken om daar tegen loon te helpen oogsten. Dit is het zoogenaamde *ma'bongi*, „er 's nachts op uit gaan". Het eenige waarvoor men te waken heeft is, dat zoo iets niet plaats heeft tusschen menschen die nauw aan elkaar verwant zijn.

Eene verkeerde uitwerking heeft de coitus (*sikoko'*), wanneer men aan een hanengevecht zal deelnemen, want hierdoor zal de kracht der hanen verlamd worden, en zij zullen het onderspit delven tegen de dieren van den tegenstander. Ook als men in den ouden tijd ten strijde trok, moest men zich in dit opzicht onthouden, opdat men het niet zou verliezen. Werd men overwonnen, dan bracht men thuis gekomen een offer om den kwaden invloed, die de nederlaag had veroorzaakt te niet te doen. Ook in

een huis waarin een zieke ligt, mag geen coitus plaats hebben, want dit zou de ziekte erger doen worden.

Een weduwe of weduwnaar moet zich van huwelijks-gemeenschap onthouden, zoolang zij of hij nog niet aan de *deata* heeft geofferd na het overlijden van haar man (zijne vrouw). Dit offeren aan de *deata* mag pas gebracht worden, wanneer de rouwgebruiken zijn vervuld, en zij (hij) weer rijst mag eten. Coitus in den tijd waarin men rouwt, zou het teveld staande gewas schade doen.

Wanneer onwettige huwelijks-gemeenschap geleid heeft tot zwangerschap, dan stelt men zich aan de Masoepoe-en Mamasa-rivieren voor, dat dit een funesten invloed heeft op de natuur, zoodat groote droogte zal ontstaan. Om dit kwaad af te wenden neemt men dan een paar varkens van de schuldige vrouw, en slacht die.

Indien eene vrouw zwanger is, moet zij zich voor tal van zaken in acht nemen. Zij mag niets aan een gebrek-kig, blind of mank mensch vragen, opdat haar kind niet even ongelukkig zal worden als deze. Ze mag niet met den rug naar de deur of naar het vuur zitten. Op den weg mag niemand vlak achter haar loopen, en als zij thuis zit mag niemand achter haar om gaan; dit alles zou ten gevolge hebben, dat zij haar kind niet voorspoedig ter wereld zou brengen. Ze mag niet om een leguaan, die wegloopt, om een kikvorsch die op het pad voort-springt, of om iets dergelijks dat een dwazen indruk op haar maakt, lachen, want anders zou de kleine de eigen-schappen overnemen van datgene, dat haar lachlust heeft opgewekt.

Zij mag niemand iets weigeren met de woorden: „Er is niet”, uit vrees dat de vrager daardoor ontstemd zal worden, en hij onaangename woorden zou gebruiken, die de ongeboren vrucht kwaad zouden doen. Ze mag niet eten van het vleesch van dieren, die geslacht zijn voor de begrafenis van iemand, die in het kraambed gestorven is, of van dieren, die bij het werpen van hun jongen zijn doodgegaan.

Voor vrouwen is het nooit goed om in de smederij te komen, maar voor zwangeren zou dit bepaald nadeelige gevolgen hebben. Wanneer zij met haar bamboekokers water gaat halen, moet zij die alvorens ze te vullen, eerst schoon spoelen, opdat het kind schoon ter wereld zal komen. Ook moet zij thuisgekomen, die watervaten binnenshuis brengen, en ze niet zoo bij de deur plaatsen, dat de onderste helft in de kamer is en de bovenste er buiten steekt. Dit zou weer maken, dat de bevalling niet voorspoedig verliep.

Ze mag niets in haar omslagdoek wikkelen om het op die wijze met zich te dragen, want dan zou de kleine later veel te lijden hebben van steenpuisten. Ze mag niet naar een sterfhuis gaan, want dit zou schade aan de vrucht doen. Ze mag niet op een steen gaan zitten zonder dezen vooraf met een boomblad te hebben belegd, want anders zou het lang duren eer de kleine geboren werd. Eene zwangere vrouw, die slaapt, moet men niet wakker maken, want anders zou het wel kunnen gebeuren, dat haar kind onvoldragen ter wereld kwam.

Ze mag niet iets uit de kookpot nemen, en dit rechtstreeks in den mond steken, maar ze moet het eerst op een blad of bord leggen, alvorens ze het naar den mond brengt. Als zij dit voorschrift niet volgde zou de placenta in de baarmoeder blijven vastzitten. Wanneer de kleine er al is, mag ze geen vruchten eten, die op de markt zijn gekocht, want dan zou het kind last krijgen van ingewandswurmen. Ook het eten van bedorven eieren en visch is haar verboden. Gedurende hare zwangerschap mag de vloer der woning niet geveegd worden, want daardoor zouden geesten opgeschrikt worden, die de vrouw kwaad zouden doen.

Het bovenstaande is eene verzameling van voorschriften, die ik uit verschillende deelen van het Toradja-gebied heb bijeengebracht. De meeste dezer bepalingen worden overal in acht genomen. Van één verbod maak ik afzonderlijk melding; ik vernam het van den Heer

Prins uit Ma' kale en ik kan niet zeggen, of men er zich ook in andere deelen van het Toradja-gebied aan houdt. Alleen in Kesoe' kon ik er mij van overtuigen, dat dit geloof daar ook bestaat. Het is namelijk verboden om in of bij een huis, waarin zich een zwangere bevindt, een hond te slaan, want het huilen van dit dier zou maken, dat de kleine later ook huilerig en schreeuwerig zou worden. Als eene zwangere vrouw zelve een hond slaat, zal de kleine langen tijd als een hond op handen en voeten loopen. Slaat ze een slapenden hond, dan zal het kind nooit goed leeren loopen, maar altijd over den grond kruipen, terwijl het op lateren leeftijd stom zal worden. Dit zou ook gebeuren, als zij of haar man eene kat sloegen. Wanneer eene zwangere vrouw in drift een hond geslagen heeft, moet de priester, *to minaa* worden geroepen. Deze slacht een bruine kip, en offert van het vleesch aan Poeang matoea en aan de voorouders (*to dolo*), om het dreigende kwaad te niet te doen. Slaat de man of de vrouw een zwangere hond, dan zal de vrouw met veel moeite haar kind ter wereld brengen. Alleen oude mannen en vrouwen mogen honden slaan, omdat voor hen de gelegenheid om kinderen te krijgen voorbij is.

Behalve de reeds genoemde voorschriften zijn er nog andere, waarmee de aanstaande vader rekening heeft te houden: hij mag niet het hoofdhaar van iemand snijden, en ook zichzelf het haar niet laten korten; dit zou ten gevolge hebben, dat de vrouw bij hare bevalling veel bloed zou kwijt raken. Hij mag geen dieren doden, want ten gevolge daarvan zou de vrucht in den moederschoot sterven. Hij mag niet gaan naar een huis waar een kind gestorven is, dat nog geen tanden had, anders zou zijn eigen spruit ook spoedig sterven. Wanneer hij gewend is ijzer te smeden, moet hij dit nalaten tijdens de zwangerschap zijner vrouw, anders zou het kind blind ter wereld komen. Hij mag zich ook in dien tijd niet te ver van huis verwijderen. Wanneer de kleine geboren is, mag hij gedurende drie dagen na

de bevalling niet langs water gaan, dan zal het kind niet gerust slapen.

Wanneer de vrouw voelt dat haar ure gekomen is, wordt de vroedvrouw, de *to ma'pakiana'*, gehaald. Deze wrijft en beblaast de aanstaande moeder, opdat het kind voorspoedig ter wereld zal komen. Zij ontvangt daarvoor later als loon 4 *wang tambaga* (hoeveel dit precies in onze munt is, kan ik niet opgeven). De vrouw wacht de geboorte van haar kind af op een omgekeerden houten trog of iets dergelijks zittende. Met de armen steunt zij tegen den wand of tegen een paar helpsters; meestal is er ook eene vrouw bij die haar in den rug steunt.

Wanneer het gewrijf en geblaas der oude vrouw niet het gewenschte gevolg heeft, gaat men er toe over om alles wat in huis geknoopt of gebonden is, los te maken; alle bergplaatsen die een deksel hebben, worden geopend, met de bedoeling om den weg voor de kleine vrij te maken. IJzeren voorwerpen worden buitenshuis gebracht. Wij hebben boven reeds opgemerkt, dat aan ijzer een voor de zwangere vrouw verderfelijke invloed wordt toegeschreven. Het ter wereld brengen van een kind werkt ook fataal op vechthanen; ze verliezen hierdoor hunne kracht, en daarom worden deze dieren ook uit de woning verwijderd, als de weeën beginnen.

Laat het kind zeer lang op zich wachten, dan begint men ongerust te worden. Het kan ook zijn, denkt de Toradja, dat de kleine nog niet alles van den Hemelheer heeft ontvangen, waarmede deze den nieuwen wereldburger wil uitrusten, en dat het daarom nog een poos wegblijft. Maar gewoonlijk wordt de vertraging toegeschreven aan den invloed van een of ander kwaad, dat de vader of de moeder zouden hebben gedaan, of aan een twist die een hunner heeft gehad, waardoor er lieden ontstemd zijn, die daarom het proces nu tegenwerken. Dan wordt een priester, *to minaa* geroepen, die

een hoen slacht, en daarvan aan de geesten, *deata*, te eten geeft. Dan vraagt hij aan ieder der aanwezigen of zij een boos woord tegen de barende hebben gezegd, of zij iets tegen haar hebben, of dat een hunner soms een droom heeft gehad, die een slechte beteekenis voor haar kan hebben. Wanneer men na bevestigend op een dier vragen geantwoord te hebben, vertelt wat men heeft gezegd, of wat men tegen de vrouw heeft, of men heeft medegedeeld welken droom men heeft gehad, dan is daarmede ook tevens de verkeerde invloed, die deze zaak op den loop der bevalling heeft, weggenomen. Soms doet men ook eene gelofte om een varken te slachten voor de *deata*, wanneer alles voorspoedig gaat. In het Pana'-gebied denkt men bij eene vertraagde bevalling al spoedig aan de booze werking van een heks, *po'po'*; dan moet men *pana'tak mata*. Hierbij wordt een hoen geslacht, waarvan het vleesch niet gekookt wordt: het rauwe kippenvleesch wordt in kleine stukjes gesneden, en vermengd met ongekookte rijst bij de hoeken van het huis neergelegd; dit is bedoeld als voedsel voor de heks of den weerwolf.

Aan de Masoepoe en Mamasa-rivieren wordt ook gewicheld, *ma'biang*. Dit doet men met een stukje van den *tile*-stengel; dit is een soort riet, wrschl. *Andropogon halepensis* Stapf. Dit stukje riet wordt in de lengte in tweeën gespleten; dan wordt het toegesproken, en het wordt verzocht om aan te wijzen of er nu niets meer aan eene voorspoedige bevalling in den weg staat. Daarna laat men beide helften op den grond vallen: komen alle twee met de bolle zijde naar beneden of naar boven te liggen, dan is dit een goed teeken en mag de geboorte van den kleine spoedig verwacht worden. (In andere streken moet de eene helft met de bolle zijde naar boven, de andere met denzelfden kant naar beneden komen te liggen, om gunstig te voorspellen.) De priester die dit werk doet, geeft na afloop van het verrichten van dit werk, ook aan de voorouders, *to dolo*, te eten, evenals

aan de geesten, *deata*. In sommige plaatsen legt men de beide gunstig voorspellende stukjes riet in een kom met water, en laat daarvan de barende drinken om op deze wijze de gunstige voorzegging in de vrouw over te brengen om hare werking te kunnen doen. Dit *ma'biang* wordt ook in vele andere gevallen toegepast, bijvoorbeeld bij zieken, om te zien of zij beter zullen worden; kinderlooze vrouwen, die aan de *deata* hebben geofferd om haar innigsten wensch vervuld te krijgen, bedienen zich van dit middel om te zien of hare bede zal worden verhoord; wanneer men in het algemeen een sterke begeerte heeft naar iets, of hoopt dat het een of ander zal gebeuren, dan tracht men met de beide rietstokjes te weten te komen, of de begeerte zal worden bevredigd.

Wordt de vertraging der bevalling toegeschreven aan een twist, dien de aanstaande moeder heeft gehad, dan wordt zoo mogelijk een varken geslacht, en met het bloed van dit dier worden voorhoofd en handpalmen van de barende en van degene, met wien zij twist heeft gehad, aangestroken.

Wanneer eene vrouw gedurende de bevalling sterft, is men bang voor hare ziel, *bombo*, omdat deze, naar men beweert, een klagend geluid laat hooren. Den naam „pontianak” kent men echter niet; men heeft ook niet de voorstelling, alsof de ziel van eene in het kraambed overledene er op uit is andere menschen kwaad te doen. Om die reden worden er bij hare begrafenis geen bijzondere voorzorgsmaatregelen genomen.

Aan de ligging waarin de kleine geboren wordt, hecht men geen beteekenis. Alleen in Kesoe' vertelde men mij, dat iemand die in de voetligging geboren is, gaarne wordt aangezocht om de geogste rijst in de schuur op te bergen, omdat dan geen muizen in die bergplaats zouden binnendringen. Wanneer een kind met den helm, *sapoe'na*, geboren wordt, zegt men in het Rante pao--sche, dat het later rijk zal worden. Dit zal ook het geval zijn met een kind, dat met een of meer tanden geboren

wordt. In Mengkendek zou zoo iemand groote geschiktheid hebben om landbouwpriester te worden. De helm wordt te zamen met de placenta begraven.

De navelstreng wordt pas afgesneden, wanneer de placenta te voorschijn is gekomen. In het Oosten des lands wordt ze afgebonden op een vingerlengte van het lichaam van den kleine, maar in het Westen wordt dit niet gedaan. Overal gebruikt men voor het doorsnijden een bamboe-splinter, *billa'*, waarbij niets als onderlegger wordt aangewend.

Met de nageboorte gaat men op tweeërlei wijze te werk: gewoonlijk wordt zij, nadat ze in een soort tasch of zak, *kapipe*, die van biezen gevlochten is. of in een kookpot is gelegd, aan de Oostzijde van het huis onder den vloer der woning begraven; maar ook wordt zij wel op dezelfde wijze verpakt, in een boom opgehangen. Men doet hierin geheel wat men van vroeger af gewend is geweest, en men verandert alleen de wijze van bezorging der nageboorte, wanneer men vermoedt, dat de tot nu toe gevolgde manier op de eene of andere wijze niet goed aan het kind bekomt. Zijn er bijvoorbeeld een paar kinderen, wier placenta in een boom is opgehangen, niet lang na de geboorte gestorven, dan zal men de nageboorte van het kind dat daarna geboren wordt, begraven.

Meestal is het een man, die de placenta wegbrengt. Op dezen tocht mag hij niet rechts of links kijken, anders zou de kleine onrustig slapen. In Kesoe' worden om het graf van de placenta van een jongen twaalf stokjes in den grond gestoken; om dat van een meisje acht. In Mengkendek vertelde men mij nog, dat degene die de nageboorte heeft weggebracht, gedurende de eerste drie dagen niet den grond mag omwerken, omdat het kind daardoor onrustig zou gaan slapen. Op de navelwond van het kind legt men wat gekauwde curcuma, terwijl zij met een siri-h-blad wordt toegedekt.

Tweelingen komen naar het getuigenis der menschen nog al eens voor. Men hecht aan zulk gebeuren geen

kwade beteekenis; beide kinderen laat men dan ook leven. Vooral wanneer ze van hetzelfde geslacht zijn, acht men een tweeling een zegen. Is de een een jongen en de andere een meisje, dan komt het wel voor, dat een van beiden aan een familielid ter opvoeding wordt gegeven. In het Pana'-gebied acht men het zelfs noodig om in zulk een geval een varken of een buffel te slachten, *ma'lalangan aloek* of *ma'ramboe langi'*, om het bloedschendinge, dat aan deze tweelingen kleeft, weg te doen. Alleen wanneer een lid van het *poeang*-geslacht een tweeling van verschillende kunne ter wereld brengt, wordt dit juist als een groote zegen of een groot voorrecht beschouwd. Zulke kinderen heeten *rindoe woelaan*, „gouden tweelingen”. Geen van hen wordt dan ook aan een ander familielid toevertrouwd.

Gedurende de eerste drie dagen na de bevalling moet de kraamvrouw zich bijzonder in acht nemen; er worden dan ook eenige offers aan *Poeang matoea* en aan de geesten gebracht. De moeder mag het huis niet verlaten, en men moet er voor oppassen, dat de kleine niet door de zon beschenen wordt, want daardoor zou het kind scheel gaan kijken (*Kesoe'*). Zich bij een vuur warmen, zooals de kraamvrouwen in vele streken van Indië doen, is in de hier besproken *Toradja*-landen geen gewoonte. Ook kent men de wieg niet. Het kind wordt in lappen gewikkeld op een matje gelegd. De vader moet zich gedurende drie dagen na de bevalling voor enkele dingen in acht nemen, zooals wij boven reeds hebben gezien. Gedurende dien tijd mag ook niets uit de woning worden weggedragen, zelfs vuur mag niet aan een ander worden afgegeven. Vaak wordt de kleine in de eerste dagen door eene andere vrouw gezoogd.

Na drie dagen brengt de moeder haar pasgeborene voor het eerst naar beneden. Gegoeden slachten bij deze gelegenheid een varken. Dikwijls wordt dan tegelijk het hoofdhaar van den kleine gesneden. Met het bloed van het offerdier worden het kind drie stippen op voorhoofd

en wangen gemaakt, terwijl om de polsen en enkels bandjes worden aangelegd van in elkaar gedraaid rood en wit garen. Die bandjes laat men zitten tot ze vanzelf afvallen.

Gedurende den feestmaaltijd die van het varkensvleesch wordt aangericht, wordt ook wel besproken welken naam men aan het kind zal geven. Dikwijls wordt hiervoor de naam genomen van een overleden familielid. Die van een nog levend persoon mag niet aan een kind worden gegeven. In de Onderafdeeling Ma'kale en in enkele distrikten van Rante pao wordt voor den naam van een jongen *So* gevoegd, en voor dien van meisjes *Lai'* *). Op lateren leeftijd wordt dit *So* vervangen door *Pong*. De Heer J. Belksma vertelt in het Zendingsblad „Alle den Volcke” (1919, No. 5) van symbolische handelingen, die nu en dan bij de naamgeving plaats hebben. Wanneer het kind een jongen is, neemt de vader een blaasroer, *soempi*, en blaast daarmede een paar maal een pijltje naar een schild, *baloelang*. Dit is daarom zoo merkwaardig, omdat het schieten met het blaasroer thans geheel in onbruik is geraakt, althans in de onderafdeeling Rante pao. In Ma'kale wordt voor een jongen een miniatuurploeg en juk gemaakt. Wordt een naamfeest voor een meisje gegeven, dan wordt een klein weeftoestel in elkaar geknutseld, en een weefseltje van de vezels van de wilde ananas gemaakt.

Wanneer een klein kind zijn eigen vuil eet, acht men dit een onheilspellende zaak: zulk een kind kan nimmer gezond en dik worden. Er moet dan een offer worden gebracht van een hoen of een varken.

Om het zog aan te zetten kent de Toradja geen bijzondere middelen. Men laat de moeder veel rijst eten en palmwijn drinken, en daarvan verwacht men, dat eene overvloedige zogafscheiding het gevolg zal wezen. Wan-

---

*) *So* is eene verkorting van *laso* „penis”; *lai'* moet verkort zijn uit *tilai* of *telai*, een oudere vorm van het huidige *tele* (vagina), Mentawaïsch *tilei*, Tominisch *lei*. (Adriani) 11).

neer een zuigeling overleden is, drukt de moeder nog wat melk in den mond van den kleine. Wanneer het lijkje zal worden ingewikkeld, bevochtigt de moeder een propje katoen met haar melk, en drukt dit den kleine in de hand. Om het vloeien van de melk op te doen houden, laat de vrouw drie dagen lang hare borsten ongemoeid; daarna drukt zij ze uit, en bestrijkt ze met koud water. — Moedermelk wordt wel eens als medicijn gebruikt, wanneer men zich in de hand of in den voet heeft gesneden. Ook wordt ze aangewend bij *kabosian*, een huiduitslag, die ten gevolge van de aanraking met een bepaalde plant ontstaat. Het zieke lichaamsdeel wordt dan met moedermelk bestreken.

Het gebruik van een *teknonymischen naam* is algemeen onder de Toradja's: Is zijn eerste kind een jongen dan wordt de vader vaak Pong Aso, of Pong So genoemd; de moeder Indo' Aso. Is de eerstgeborene een meisje, dan worden de ouders aangesproken met Pong Lai' en Indo' Lai. Heeft een echtpaar kleinkinderen gekregen, dan geeft men man en vrouw den naam van een dier kleinkinderen met voorvoeging van Ne', grootvader of grootmoeder. Voor den aard der namen, die aan kinderen worden geschonken, kan ik verwijzen naar het bovengenoemde opstel van Belksma. ¹²⁾

Over het *vijlen der tanden* hebben wij reeds een en ander opgemerkt in ons reisverslag (Tijdschrift van het Aandr. Gen.). Ook de *besnijdenis* heeft plaats vóór het intreden der puberteit, meestal zelfs op zeven tot negen jarigen leeftijd. Bij het volk gaat deze gebeurtenis bijna onopgemerkt voorbij; bij meer gegoe-den wordt er wel eens een dier bij geslacht. De besnijdenis geschiedt door incisie: een stukje hout wordt onder de voorhuid geschoven, en daarop wordt het vel gespleten met een mes. Volgens Nobeles wordt bij jongens van het *poeang*-geslacht *sendana*-hout (sandelhout) als onderlegger gebruikt. Voor de jongens van andere lieden wordt djamboe-hout genomen. ¹³⁾

L y k b e z o r g i n g. De wijze waarop de Tae'-toradja's van Ma'kale en Rante pao huhne lijken bezorgen is reeds enkele malen beschreven, maar tot nu toe is daarvan nog niet veel gepubliceerd. Het beste wat daarover bestaat is de meergenoemde memorie van Nobele, en de nagelaten aantekeningen van den zendelingleeraar A. A. van de Loosdrecht. Mijn zoon en ik zijn tweemaal bij een doodenfeest tegenwoordig geweest, en ik had gelegenheid om vele gegevens over dit belangrijke onderdeel van de Toradja-gewoonten te verzamelen. Zulk een uitgebreiden doodencultus als bij dit volk bestaat zal men niet licht bij andere volken in den Archipel vinden. Dat hij oorspronkelijk veel eenvoudiger is geweest, en zich voornamelijk door den invloed van vreemdelingen op zulk eene wijze heeft ontwikkeld, blijkt al dadelijk uit de omstandigheid, dat niets van het uitgebreide ceremonieel bij de To Rongkong gevonden wordt, menschen die mede tot de Tae'-sprekers behooren, en die zich op een tijdstip van den moederstam moeten hebben afgescheiden toen het bezorgen der dooden nog geen bepaalde cultus geworden was.

Het lezen van al de gebruiken en offers, die elkaar, zonder ophouden gedurende eenige maanden na het overlijden opvolgen, is een vervelend werk. Eene minutieuse beschrijving daarvan heeft voor mijn doel weinig nut. Ik wil dus uit al hetgeen voor en met den doode gedaan wordt alleen de hoofdmomenten op den voorgrond brengen, ten einde deze, zooals ze in verschillende deelen van dit land voorkomen, met elkaar te kunnen vergelijken.

Wat de wijze van lijkbezorging aangaat, treffen wij aan: het begraven in potten, het wegbergen van een lijk in een gat dat in een levenden boom is gemaakt, het begraven van lijken met en zonder kist in den grond, het bijzetten in kisten in lijkenhuisjes, en het bijzetten zonder kist in rotsgraven.

De meerdere of mindere praal eener lijkbezorging

wordt bepaald door het grootere of kleinere getal offerdieren, dat daarbij wordt geslacht. Van het aantal offers dat zal worden gebracht hangt ook af of de doode spoedig naar zijn laatste rustplaats wordt gebracht, dan wel of hij lang boven aarde blijft staan.

In potten worden alleen de lijkjes van doodgeboren kinderen begraven. Soms doet men ze ook in een van biezen gevlochten zak, *kapipe*. Men stopt zulk een lijkje steeds aan de Westzijde van de woning onder den grond: op den zak of den pot wordt een steen gelegd, en daarna wordt het gat met aarde opgevuld. Als men het kan doen wordt er een hoen of een varken bij geslacht. Dit dier wordt bij het grafje toebereid en genuttigd. In Mamasa gebruikt men bij het begraven van een doodgeboren wicht geen pot.

Heeft het kind eenigen tijd geleefd, maar niet zoo lang, dat de tanden zijn uitgekomen, dan hakt men voor het lijkje een gat in een levenden boom, meestal een kapokboom. Het lijkje, dat in een lap katoen gewikkeld is, wordt in de gemaakte opening geplaatst, waarna deze met een plank of een stuk buffelhuid wordt dichtgespijkerd. Ook nu wordt aan den avond van den sterfdag gewoonlijk een kip of een varken geslacht, maar ook nu wordt daarvan nog niets aan den kleinen overledene geofferd.

Zoodra het kind een of meer tanden heeft gekregen, wordt het tot „de groote menschen” gerekend, en bij zijn dood desovereenkomstig behandeld. Arme lieden maken niet veel omslag met hunne dooden. Zoodra iemand den laatsten adem heeft uitgeblazen, wordt een hoen doodgeslagen, en aan de Westzijde van het sterfhuis in een gat in den grond gestopt, of eenvoudig onder den vloer geworpen, waar het dadelijk door de honden wordt verscheurd. Dit heet *mangremba*, „afweren”, wrschl. van het kwaad, dat de dood van den huisgenoot heeft veroorzaakt, en dat met zijn onheil stichtende werking voort zou kunnen gaan. Dan wordt het lijk gewas-

schen, aangekleed, en in een stuk wit katoen gepakt. Wanneer het van de slaapkamer, *soemboeng*, naar de huiskamer, *sali*, is overgebracht, en daar met het hoofd naar het Westen en de voeten naar het Oosten op den vloer is neergelegd, wordt het door de bloedverwanten beweend. Zoolang het lijk in de slaapkamer ligt, spreekt men van den overledene als van een „zieke”; eerst wanneer hij in de *sali* is overgebracht, noemt men hem een „doode”. Een varken wordt geslacht, waarvan een deel aan den doode wordt voorgezet. Daarna wordt hij op een draagbaar gelegd, en brengt men hem naar zijne laatste rustplaats. Daar aangekomen roostert men de helft van het geslachte varken, dat meegenomen is, en eet er gezamenlijk van.

Dit is het verloop van de teraardebestelling, welke men bij alle dooden toegepast vindt: het offer dadelijk bij het uitblazen van den laatsten adem; het afleggen, overbrengen en inpakken van het lijk; het spijsigen van den doode, en het wegbrengen naar de laatste rustplaats, waarbij de maaltijd daar ter plaatse. Hoe aanzienlijker de overledene echter is, hoe meer omhaal er bij elk van deze momenten gemaakt wordt. En aangezien al die omhaal veel tijd neemt, blijft de doode vanzelf langer boven aarde staan. Voor een aanzienlijke wordt bij het uitblazen van den laatsten adem een varken geslacht, dat buiten aan den Westkant van het sterfhuis met den kop naar beneden wordt opgehangen. Niemand mag er van eten, en men laat het dier daar hangen tot het vanzelf is vergaan. Het afleggen van het lijk van een voor naam persoon kan al veel zorg eischen, wanneer het fraai moet worden aangekleed. Wanneer een *poeang* in Ma'kale is overleden wordt de buik gemasseerd om de faeces uit de ingewanden te verwijderen: daar a wordt het lichaam met kokosolie ingewreven. De lijken van aanzienlijken worden ook in zittende houding in de *sali* (woonkamer) geplaatst, vastgebonden aan een paar tegen den wand steunende bamboe-staken. De openingen

van het lichaam worden met kapok dichtgestopt. Voor het spijzigen van den overledene en de bloedverwanten en vrienden, die naar hem komen zien, zijn heel wat dieren noodig; vele van de buffels, die geslacht worden dragen een bepaalden naam, waarvan ik beneden de drie voornaamste zal opgeven.

Daar er bij aanzienlijken ook veel dieren noodig zijn voor het doodenfeest, waar de arme alleen een varken slacht, moet het lijk soms lang in huis bewaard blijven voordat de noodige beesten bijeen zijn gebracht. Daartoe wordt de doode eerst voorloopig in een aantal doeken gewikkeld, waarna hij in eene kist soms met, soms zonder deksel wordt gelegd. Een bamboe, die in een gat, dat in de bodem van de kist is gemaakt, is aangebracht, leidt het lijkevocht af in een daar onder geplaatste aarden kookpot, terwijl een tweede bamboe door het deksel wordt gestoken en tot buiten het dak der woning reikt om de gassen te doen ontsnappen. Wanneer het lijk genoegzaam uitgedroogd is, wordt het weer uit de kist gehaald, en opnieuw met katoenen goederen omwikkeld, zoodat het lijk het voorkomen krijgt van een groot rolkussen. Buiten op deze rol worden allerlei figuren van gekleurd katoen genaaid; op het boven- en benedenvlak van dezen cylinder vindt men bij de lijken van aanzienlijken gewoonlijk de *barre allo*, een nabootsing van de zon, aangebracht. Dit alles vindt men ook zoo in het Westen, in Mamasa.

Opmerkelijk is, dat de lijken van leden van het *poewang*-geslacht nimmer in eene kist mogen worden gelegd. Het vocht vloeit uit het ingewikkelde lijk op bladscheeden van den pinangboom, en wordt op deze wijze naar een aarden pot gevoerd. Deze omstandigheid doet al dadelijk vermoeden, dat het gebruik van eene lijk-kist en het „mummificeeren” van den doode tot twee verschillende beschavingen behooren. Het laatste wordt dan ook niet bij de To Rongkong gevonden, waar algemeen lijk-kisten in gebruik zijn. Deze kist draagt in Ma'kale en Rante

pao den naam van *rapasan*, van *rapa'*, „stilzijn”, dus eigenlijk: de plaats, waar de doode rust gedurende den tijd, dat er geen plechtigheden voor hem worden verricht. Met denzelfden naam wordt ook de tijd aangeduid gelegen tusschen de offers, die voor den doode worden gebracht gedurende het bewaren van het lijk in huis, en het doodenfeest, waarop het naar het graf wordt gebracht. De kist is meestal uit een kapokboom gehakt, soms ook van een kemiri-stam (*Aleurites Moluccana*) vervaardigd. Om deze reden mogen deze houtsoorten nimmer voor huisbouw of het vervaardigen van huishoudelijke benodigdheden worden aangewend. Aan het maken van een doodkist mag ieder meewerken, die daartoe in staat is. Voordat men den hiervoor bestemden boom velt, offert men een kip aan den boomgeest, en wanneer men er toe over zal gaan om de kist uit den gevallen stam te hakken, wordt nog een hond gedood. Als de kist gereed is, moet een buffel het leven laten.

Ik heb gesproken van het inwikkelen van het lijk. Dit werk wordt door een bepaald persoon gedaan, een man uit het volk, *kaenan*. Hij draagt den naam van *to mebaloen*, „de inwikkelaar”, of zooals hij in Ma'kale wordt genoemd: *to ma'kajo*.¹⁴) In Rongkong is deze persoon een gewoon mensch, die niet met andere oogen wordt aangezien dan zijne medeburgers; maar in Ma'kale en Rante pao wordt hij veracht. Misschien is dit te sterk gezegd, in elk geval wil men geen omgang met hem hebben. Opmerkelijk is weer, dat deze verachting voor den lijkeninwikkelaar het grootst is in Ma'kale met zijn vorstenbestuur. Niemand zal ooit zijne woning betreden. Wanneer men hem roept om zijne diensten te verrichten, doet men dit door driemaal een steen tegen de deur van zijn huis te werpen, en hem toe te roepen: „Ge moet spoedig komen, want je zaad is verrot” (*maleko mai bosì banemoe*). In zijne nabijheid zal men niet eten. Hij mag alleen in zijne eigen woning verblijven, en in het sterfhuis, zoolang hij daar noodig is. De *to mabeloen*

heeft hier en daar zelfs zijn eigen bron, waaruit bij water haalt, omdat hij dit niet mag nemen uit bronnen, die door de overige lieden worden gebruikt. Hij mag niets verrichten, dat in verband staat met den dienst der geesten, *deata*, en de voorwerpen en gereedschappen die daarbij gebruikt worden, mag hij niet aanraken. Van zijn palmwijn mag nooit genomen worden om daarvan aan de geesten, *deata*, of aan de voorouders, *to dolo* te offeren. Men noemt hem ook wel eens: *Parengé' mata ampoe* „de hoofdman van het Westen”, de streek waarheen de dooden gaan. Andere namen voor hem zijn: *to minaa to bombo*, „de priester der zielen”, of: *boerake mata ampoe*, „de priester van het Westen.”

Elk dorp heeft zijn lijkeninwikkelaar; in groote plaatsen wonen er meerdere. Sterft hij dan wordt zijn lijk op dezelfde wijze behandeld als dat van iederen anderen *kaoenan*. Zijn zoon volgt hem meestal op, terwijl men met zijn broers en zusters die het handwerk huns vaders niet uitoefenen, als met gewone menschen omgaat. In Rante pao zijn er ook lijkeninwikkelaars uit den ridderstand, *to makaka*. Bij de Toradja's van de Masoepoe- en Mamasarivieren blijft men niet op zulk een afstand van den lijkeninwikkelaar: het staat hem vrij in de huizen der menschen te komen, en men bezoekt hem ook wel in zijn eigen woning. Hier beschouwt men hem dus ook als een gewoon mensch.

In het verhaal van den stamvader van deze Toradja's, *Datoe Laoekoe'*, wordt verteld, dat deze voorvader acht kinderen had, die elk een beroep uitoefenden. Alleen de jongste bleef ambteloos. Hij sloeg zijne zuster dood, en met dit feit had de dood zijne intrede in de wereld gedaan, zoodat voortaan alle menschen moesten sterven. Deze moordenaar werd ook de eerste *to mebaloen*.

Wanneer alle familieleden gekomen zijn, en allen dus de gelegenheid hebben gehad den doode nog eens te zien, heeft het eerste inwikkelen, *mebaloen*, plaats. Daartoe worden ook lappen katoen gebruikt, die door de bloed-

verwanten voor dat doel zijn aangebracht. Alle goederen die geschonken worden, moeten later weer met een geschenk worden vergoed, wanneer de gevers ook een sterfgeval in hunne familie hebben. Ook gaat om het lijk een dik kleed, geweven, of liever gevlochten, van kapok; dezē dikke bedekking slorpt veel van het lijkevocht op, en vormt, droog geworden, een korst om het lijk heen. Wanneer het lijk uit de kist wordt genomen, nadat het daarin is verdroogd, wordt het voor de tweede maal ingewikkeld, maar van het eerste omhulsel wordt niets weggenomen. Dit tweede inwikkelen heet *ma'batang*, „er een boomstam van maken”. Na afloop van dit werk heeft het lijk dan ook inderdaad veel van een stuk boomstam. Op het buitenste omhulsel wordt vaak bladgoud aangebracht. In Mamasa worden op den lijkcylander figuren genaaid, die bladeren van de waringin (soort ficus) moeten voorstellen. Nobele vertelt nog, dat wanneer de *to ma'kajo* het hulsel van een *poeang* toenaait hij daarvoor een gouden naald gebruikt, voor dat van *poeang*-leden met niet geheel zuiver bloed gebruikt hij een verguld ijzeren, voor *to makaka* een ijzeren of koperen, en voor het volk een beenen naald. Zoowel na het voorloopig inwikkelen als na het pas genoemde *ma'batang*, slaat de lijkeninwikkelaar op de trom en bij beide gelegenheden worden een of meer buffels geslacht.

De lijkeninwikkelaar geeft ook aan den doode te eten; hij regelt allerlei zaken met betrekking tot de begrafenis. Hij ook is het die later het eerst in de grafholte klimt om het lijk in ontvangst te nemen, en daarin neer te leggen. De belooning voor zijne moeite bestaat voornamelijk in een flinke portie vleesch van de geslachte offerdieren.

Ik zei boven reeds, dat het lijk van een arm mensch zoo noodig nog op den sterfdag zelf op een baar naar het graf wordt gedragen. Ook de lijken van aanzienlijken worden op dezelfde wijze naar hunne laatste rustplaats gevoerd; alleen geschiedt dit dan met zeer grooten omhaal.

De volgorde van den stoet, die grafwaarts trekt, is voorgeschreven. Tijdens mijn eerste bezoek aan Ma' kale trof ik het juist zulk een optocht te kunnen zien. Het gold de begrafenis van een *to makaka* van niet al te aanzienlijken huize. Voorop gaat eene vrouw uit het volk (*kaoenan*) die rijst heeft gekookt voor den lijkeninwikkelaar, want deze is de eenige in het sterfhuis, die deze spijs mag nuttigen. (Het verbod om rijst te eten is een gebruik waarop ik beneden terugkom.) Deze vrouw draagt daarom den naam van *to massandoek bo'bo*, „de rijstkookster”. Dan is er nog eene vrouw uit het volk, die mais voor de gasten heeft klaar gemaakt, en die daarom *to massandoek dale*, „de maiskookster” heet. Eerstgenoemde vrouw wordt bij aanzienlijke begrafenis nissen ook wel in een draagstoel vervoerd.

Dan volgt de *to diboele tanga*, een familielid van den overledene, die soms ook gedragen wordt. Achter deze komt de weduwe of weduwnaar. Is de weduwe te zwak om de voorschriften voor den rouw (waarover straks) op te volgen, dan treedt een familielid voor haar in de plaats, de *to ma'tongkonan*. Deze wordt met een doek toegedekt gedragen, of anders loopt zij. Is de overledene een ongehuwd man geweest, dan gaat op dezelfde wijze een lijfeigene mee, onder een kleed verborgen. Die toegedekte personen worden ondersteld ook gestorven te zijn, en de doodenziel naar het Hiernamaals te begeleiden. De weduwe of weduwnaar draagt de houten eetschotel, *kandean* en de hoed, *saroeng*, van de(n) overledene. Dan volgt de draagbaar *saringan*, bestaande uit een paar stokken, waarop een vloertje is aangebracht; over dat vloertje is een geraamte van bamboe gezet, dat den vorm van een rijstschuurtje heeft met een zadelvormig dak. Dit bamboe geraamte is bekleed met allerlei oude doeken, *mawa* of *maa*, waarvan wij een en ander hebben gezegd in ons reisverslag. Onder dit dakje ligt de rol, waarin zich het lijk of liever de beenderen bevinden. Bij zeer aanzienlijken zijn deze

overblijfselen eerst gedurende enkele dagen op het vloertje onder de rijstschuur gelegd, waar ze in een koker worden gedaan, die van bamboelatten is vervaardigd, en daarna met rood doek omkleed is, waarop allerlei versieringen zijn aangebracht. In dien koker gaat de doode dan later op de draagbaar verder. Het lijk van een *to makaka* wordt met drie banden aan de draagbaar vastgebonden, dat van een *poeang* met vijf. Achter de baar volgt de lijkeninwikkelaar, die een pop draagt, *taoe-taoe*, waarvan ik straks meer zal zeggen. Achter hem weer komen de klaagvrouwen, *to maating*, die nu en dan den doode beweenen. De stoet wordt gevolgd en omstuwd door een menigte menschen, die voortdurend dansen en zingen, het zoogenaamde *ma'badong*.

Op weg naar het graf komt de stoet voorbij een open plek, waar bij zulke gelegenheden halt wordt gemaakt. De lijkbaar wordt dan op den grond neergezet, en de menschen wisselen elkaar af met *ma'badong*. Daar wordt een buffel geslacht, waarvan het vleesch naar bepaalde regels onder de waardigheidsbekleeders en familieleden, die aanwezig zijn, wordt verdeeld. Daar wordt ook gekookt en gegeten, en als de zon reeds aan het dalen is, zet de stoet zich weer in beweging om den weg naar het graf te vervolgen. Is men daar aangekomen, dan worden weer een of twee varkens geslacht, waarvan het vleesch gekookt en gegeten wordt door hen die de lijkbaar hebben helpen dragen. Een afscheidsmaal dus met den doode. Wat van de spijzen overblijft, mag niet worden meegenomen, maar blijft bij het graf liggen.

In hoofdzaak wordt met den doode uit den ridderstand dus hetzelfde gedaan als met den man uit het volk. Nobele geeft in zijne uitvoerige Memorie eene beschrijving van de uitvaart van een lid van het *poeang*-geslacht. Behalve het groote aantal buffels en varkens, dat wordt geslacht, bestaat het verschil met de teraardebestelling van een *to makaka* hierin, dat de optocht veel luisterrijker is ingericht, en dat men op weg naar het graf

niet enkele uren op de „feestplaats” vertoeft, maar enkele dagen.

Vooraan in den stoet loopen al tandakkende de *to ma'randing*, krijgscdansers, uitgedost in een oorlogscostuum, bestaande uit een lederen jak, belegd met witte, platronde schelpen, een uit rotan gevlochten helm, die op den bol versierd is met een pluim van menschenhaar, en aan de voorzijde met een platte koperen plaat in den vorm van buffelhorens, en verder bewapend met een breed gepunte lans, aan welker schacht een bos menschenhaar is bevestigd.

„Achter hen bevinden zich de *to ma'kalo*, de wakers, gevolgd door den drager van de *balo tedong*, een geraamte van bamboe, waarover een roode lap, aan welker uiteinden *katili's* (oude Hollandsche stuiverstukken) hangen, en welke verder versierd is met jonge arenbladeren, lansen en gouden krissen.

„Daarna worden aan de hand geleid de drie karbouwen *tandi rapasan*, *parepe* en *toelak bala'kajan*, waarvan de eerste twee als volgt opgesmukt zijn: op den rug *maa's* (oude weefsels), aan den staart jonge aren- en *tabang* (*Dracaena*) bladeren; aan den hals een band van jonge arenbladeren, waaraan geregen zijn: terrong-vruchten, djeroekschillen en gespleten bamboes, besmeerd met koenjit en kalk, op de punten der horens gouden hoedjes, *tandoek boelawan*.

„Vervolgens komen de *to baloe* (weduwe, en de *to ma'parandan* (de kinderen die bij het lijk de wacht hebben gehouden), gedragen in met zwarte doeken omhulde tandoes, waarachter de lijkbaar, voorafgegaan door de houten pop, gezeten op een houten paard, die weer onmiddellijk gevolgd worden door de *to ma'pioeli'* (de vrouwen, die voor den doode rijst en voor de gasten mais hebben gekookt)”.¹⁵⁾

In het bovenstaande worden de drie buffels genoemd, waarvan ik nog iets zou zeggen. Onder de vele dieren,

die voor een aanzienlijken doode geslacht worden, zijn er enkele die geacht worden den overledene nader te staan dan de overige. Zoo wordt op den eersten dag van de offers voor den doode, wanneer het lijk nog boven aarde staat, en later op het terrein van het doodenfeest, een buffel geslacht, die den naam draagt van *parepe'*, van *repe'* (het Mal. *rapat*), „ dichtbij, nabij ”; met dezen naam wordt dus aangeduid dat dit dier den doode het naaste staat. Dit beest wordt op wreede wijze gedood, want nadat het stevig is aangebonden, vallen alle mannen er met hunne hakmessen op aan, en maken het af. Van het vleesch van dit dier mogen de familieleden van den overledene niet eten, want men gelooft, dat de ziel van den doode op den rug van dit dier gezeten, buiten het dorp trekt, om daar over te gaan op den rug van den buffel, die *tandi rapasan* heet. ¹⁶⁾ *Tandi* is „onderstel, steunsel”, en *rapasan* hebben we leeren kennen als de naam voor de lijk-kist, dus: „onderstel van de lijk-kist”. In het Rante pao'sche heet dit dier: *toelak tallang*, „bamboestijl”.

De *tandi rapasan* is een groote zwarte buffel, die aan het einde van de voorloopige offers voor het lijk, zoolang dit in huis bewaard wordt, onder het sterfhuis wordt vastgebonden. Dit heeft plaats na het zoogenaamde *ma'bolong*, het zwart maken van de kleederen, een rouwgebruik, waarop ik beneden terugkom.

Van den derden buffel, den *toelak bala'kajan* is niets anders te zeggen, dan dat hij aan een stijl (*toelak*) van de *bala'kajan* wordt gebonden, wanneer de stoet op het terrein van het doodenfeest is aangekomen. De *parepe'* en de *toelak bala'kajan* zijn de eerste offerdieren, die op het doodenfeest worden geslacht, waarvan het vleesch uitsluitend onder de stamhuizen (*tongkonan*) en de oprichters van de *tombi*; dit zijn bamboe staken, waaraan oude doeken, *mawa*, zijn bevestigd, en die als vlaggen geplant worden om het huisje, waarin het lijk

bewaard wordt. De *tandi rapasan* moet eerst later het leven laten.

Daar men enkele dagen achtereen op het terrein van het doodenfeest zal verblijven, moeten daarvoor natuurlijk de noodige voorbereidselen worden getroffen. Dit terrein heet de *pantoeoean*, „de plaats waar (de offerdieren) worden geroosterd (*toenoe*)”. Behalve de noodige hutten voor de gasten die er samenkomen, is daar nog op hooge bamboestijlen een hutje gebouwd, de *lake-lakean*, waarin het lijk een plaats vindt. Verder is er eene stevige stellage opgericht, waarop een vloer is aangebracht. Dit is de *bala'kajan*. Bij deze stellage worden de offerdieren geslacht; het vleesch wordt op den vloer geheschen, en van daar uit wordt het onder de gasten verdeeld. Deze verdeling is aan stipte regels gebonden, en het veronachtzamen van de juiste volgorde in het oproepen der aanwezigen wordt door den betrokene als eene belediging opgevat.

Een ander werk bij een doodenfeest voor een aanzienlijke is het sleepen van steenen, die op den *pantoeoean* in den grond worden geplant. De meeste dezer ruwe onbehouwen steenen, die den naam dragen van *simboeang*, steken ongeveer een meter boven den grond uit, maar er zijn er ook bij van grooteren omvang en hoogte. Er zijn Torodja's die beweren: Hoe meer buffels bij het doodenfeest worden geslacht, hoe grooter de steenen zijn, die worden gehaald. Bij iederen steen wordt een paal in den grond geplant, waaraan de buffel die geslacht moet worden, wordt vast gelegd. Die palen zijn van verschillende houtsoort. Bij leden van het *poeang*-geslacht worden zes steenen met de daarbij behoorende palen opgericht (het aantal steenen voor een doode kan tot tien opklimmen), en wel: *Simboeang lambiri*, de steen waarbij een arenboom is geplant; *simboeang batoe*, een steen zonder staak; de buffel wordt aan den steen zelf gebonden; *s. boeangin*, steen met den paal van

een soort naaldboom; *s. kalosi*, met een pinangboom; *s. pattoeng*, met een bamboe pattoeng staak; de zesde steen heet *sambao*, wat „grauw” beteekent; hierbij wordt een staak geplant van willekeurig hout. Ook de kleur van de buffels die aan elk dezer *simboeang* worden vastgebonden, is bepaald. Aan eerstgenoemden steen wordt de buffel *tandi rapasan* gebonden. ¹⁷⁾

In Mamasa komen deze steenen op de feestplaats niet voor. Ook in Ma'kale en Rante pao worden voor lieden uit het volk (*kaoenan*) geen steenen gehaald, en voor leden van den ridderstand (*to makaka*) alleen voor die dooden, wier lijk *ge-poeli* is; wanneer het lijk *ge-batang* is, doet men het niet ^{17a.)} Onder den voornaamsten steen, waaraan de *tandi rapasan* gebonden wordt, worden bij de oprichting er van een stukje goud en een oude gele kraal (*manik riri*) gelegd, „opdat de kinderen van den overledene gezondheid en voorspoed zullen hebben”. Deze steenen moeten volgens algemeen getuigenis alleen dienen als eene herinnering aan den overledene. Ze mogen verplaatst worden naar eene andere dooden-offerplaats (*pantoenoean*), zonder dat daarbij een offer wordt gebracht. Nimmer wordt eenig offer aan deze steenen gebracht, ook niet in den eenvoudigsten vorm van een sirih-pinang-pruim, die er op wordt neergelegd.

Wanneer alle offers voor den doode zijn gebracht, wordt het lijk naar het rotsgraf gedragen, en daarin bijgezet: zijn hoed, sirih-pinang-zak en eetgerei gaan met hem mede. De draagbaar wordt ergens aan den voet van de rots weggeworpen; het hout er van mag voor niets worden aangewend.

Zooals ik hier het verloop van een lijkbezorging heb medegedeeld, heeft zij plaats in Ma'kale en Rante pao. Bij de Toradja's van Boven-Binoeang aan de Masoepoe-en Mamasa-rivieren gaat het veel eenvoudiger toe. Het lijk van een *to makaka* wordt met baadje, broek en sarong uitgedost, en dan wordt hij in zittende houding ge-

plaatst op een bamboe stelling, die den naam draagt van *eran*, „trap”. Zoo blijft de doode twee of drie dagen zitten, waarna het lijk in gestrekte houding in katoen wordt gewikkeld en in een kist gelegd. In die kist wordt hij van het slaapvertrek naar de *sali*, het woonvertrek overgebracht, waar de doode soms een jaar lang bewaard wordt. Onder in de kist is een gat gemaakt, waardoor een bamboe is gestoken, die het lijkvocht afvoert in een daaronder geplaatsten pot. In het deksel van de kist is ook een bamboe aangebracht, die tot buiten het dak van de woning voert, waardoor de gassen van het ontbindende lijk worden afgeleid. Wanneer vermoed wordt, dat het lijk genoegzaam is uitgedroogd, worden de bamboe-buizen weggenomen en de gaten in de kist dichtgemaakt. Bepaalde offers zijn bij dit alles niet voorgeschreven, maar telkens wanneer gedurende de eerste dagen na het overlijden iemand naar den doode komt zien, wordt een varken geslacht.

Zooals ik reeds zeide, blijft het lijk van een zeer voor-naam persoon soms een jaar in de kist in huis bewaard; meestal echter vier of vijf maanden, en op zijn minst 3 tot 9 nachten. Dan wordt de kist opengemaakt en het lijk er in zijne omkleeding uitgehaald. Bij dit openen van de kist wordt een buffel geslacht. Dan komt de lijken-inwikkelaar, *to mebaloen*, die den doode eerst met een ineengedraaid stuk ongebleekt katoen omzwachtelt; ook hierbij moet een buffel het leven laten. Wanneer het lijk in de buitenste bekleeding wordt genaaid, en wanneer daarop versieringen van bladgoud worden aangebracht, gaan deze handelingen gepaard met het doden van een buffel.

Wanneer het lijk op deze wijze gereed gemaakt is voor de begrafenis, heeft het *meba'ba'* ¹⁸⁾ plaats. Daarbij worden van twee tot dertig buffels op een enkelen dag geslacht. Het lijk wordt bij die gelegenheid naar buiten gebracht en op eene stellage gelegd in de nabijheid van het sterfhuis, waar het overdekt wordt door een dak

van katoen, waarvoor ook wel oude doeken, *maa*, worden aangewend. Verder worden allerlei versieringen aangebracht, waarmee de stellage wordt opgesmukt; onder de aangewende sieraden zijn ook krissen. De stellage draagt den naam van *laloeran*. Zooals ik boven reeds zeide, is men in Mamasa niet gewend steenen te slepen, maar op de feestplaats, *pantoenoew*, worden pinang-, waringin-, en bamboestammen in den grond geplant, waaraan de dieren worden vastgemaakt. Voor iederen buffel is een man aangewezen die het dier moet doodsteken. Zoo iemand heet *to mara'oe* ¹⁹⁾; ze worden door de familie van den overledene uit de leden van den ridderstand, *to makaka* gekozen; eigen kinderen van den overledene mogen voor dit werk niet worden aangewezen. Als belooning krijgen zij een voorpoot van het door hen gedooide beest. Aan ieder die een buffel tot de feestelijkheid bijdraagt, moet later door de bloedverwanten van den overledene eenzelfde dier worden gegeven, wanneer de schenker zelf een doode in zijn gezin krijgt.

Op den dag volgende op het *meba'ba'* wordt het lijk naar het graf gebracht. Dit heet *melamoe*, ²⁰⁾ en daarbij wordt weer een buffel geslacht, of wanneer het minder goeude lieden zijn, een varken, een hond of een hoen. Hondenoffers hebben in het Oosten ook wel voor den doode plaats, maar meer nog komt dit in het Westen voor. Wat men zich bij het slachten van een hond voor den doode voorstelt, komt later ter sprake, als we nagaan, wat men denkt van het leven der ziel.

Het graf bij de Toradja's, die ten Westen van de Masoepoe wonen, verschilt aanmerkelijk van dat der lieden in de Onderafdeelingen Ma'kale en Rante pao, maar voordat ik hiervan iets zeg, moeten we eerst het gebruik van beelden nagaan, en de gewoonten bij het bedrijven van rouw.

Boven is reeds gezegd, dat voor den overledene een beeld van hout gemaakt wordt, dat vaak op een houten paard wordt gezet, en op deze wijze de lijkbaar vergezelt.

Soms, wanneer de begrafenis met weinig vertoon plaats heeft, is die pop, *taoe-taue*, „wat op een mensch lijkt”, eenvoudig een bamboe stok, die wordt aangekleed, en waaraan allerlei sieraden gehangen worden. Deze pop wordt voor de rijstschuur geplaatst, en men slacht er een varken bij. Maar overigens zijn het poppen, die zeer verschillend in grootte zijn, van een halven meter in lengte af tot levensgrootte toe. Er zijn menschen die in houtsnijwerk bedreven zijn, en die voor het vervaardigen van zulk een pop gehuurd worden. In Mamasa maakt men die beelden ook nu en dan voor de dooden, maar dit gebeurt daar niet zoo algemeen als in Rante pao en Ma'kale.

Omtrent de beteekenis van deze beelden behoeven we niet in twijfel te verkeereren, want iedere Toradja verzekert u, dat er mee bedoeld wordt eene afbeelding van den overledene te maken. Voor eene vrouwelijke doode wordt een vrouwenbeeld vervaardigd; is de overledene een man, dan gaat een mannenbeeld mee. Waar de doode als laatste verblijfplaats in een hut wordt gelegd, zet men de pop in de nabijheid er van. Voor aan de rotsgraven worden vaak nissen uitgehouwen met balustraden voorzien, waarin de poppen van de in dat graf bijgezette lieden worden geplaatst. In het werk van A. Grubauer, *Unter Kopfjägern in Central-Celebes*, vind men een paar fraaie foto's van deze beeldengalerijen.

Wanneer de overledene het hoofd van het dorp is geweest, of een man van veel aanzien, dan rouwt de heele plaats voor hem. De rouwgebruiken bestaan hierin, dat geen rijst mag worden gestampt, alleen mais; men mag voorloopig niet naar zijn akker gaan; in het algemeen verlaat men het dorp gedurende den rouwtijd niet. Hoeden mogen niet gedragen en lanssen niet in de hand gehouden worden. Als het lijk naar het graf gedragen is, mogen drie dagen daarna nog geen vreemdelingen in de plaats komen. In Ma'kale mogen de rouwendenden wel met den hoed op loopen, maar ze moeten er gras op

binden, een gewoonte, die ook bij de To Rongkong bestaat. Deze rouwgebruiken worden volgehouden, totdat het lijk in de kist is gelegd; elders totdat de kleeren zijn zwart gemaakt, *ma'bolong*, waarover dadelijk meer. In Lolai mogen de vrouwen alleen met loshangend haar in het sterfhuis komen. Een algemeen gebruik in den rouwtijd is om met een doek over het hoofd te loopen. Ook mag gedurende die periode niet aan de geesten, *deata*, geofferd worden. Iemand uit eene andere woning in hetzelfde dorp, die pas geofferd heeft, als er een doode in die plaats komt, moet er een dag overheen laten gaan, voordat hij het sterfhuis bezoekt. Van een offerdier mag ook niet een deel voor den doode en een ander voor de geesten worden bestemd. Zooals wij boven hebben gezien mag een lijkeninwikelaar nimmer aan de geesten, *deata*, offeren omdat hij telkens met dooden in aanraking komt.

Vooraf voor de weduwe (weduwenaar) zijn de bepalingen gedurende den rouwtijd vele. Zij (hij) moet het hoofdhaar los laten hangen, *ma'roendoen*. (Wanneer er een zieke in huis is, mogen de huisgenooten juist niet hun hoofdhaar laten hangen, want dan zou de kranke verergeren). Gedurende de eerste dagen na het overlijden van haar echtgenoot mag zij de woning niet verlaten, en als zij dit later wel mag doen, moet zij steeds met de oogen naar den grond gericht loopen. Zij moet slapen met het hoofd naar het Zuiden gericht, en met den rug naar den doode gewend. Nobele vertelt, dat de weduwe in een soort kooi van bamboelatten wordt geplaatst waaruit zij zich niet mag verwijderen; gedurende dien tijd mag zij ook niet haar gevoeg doen; zij voedt zich alleen met kokos, langkoeas en palmwijn. Ik vermoed dat dit alleen bij leden van het poeang-geslacht wordt gedaan; mij heeft men van deze gewoonte niet verteld.

Hier en daar bestaan nog speciale voorschriften omtrent het voedsel, dat de weduwe wel, en dat ze niet mag

gebruiken, maar een belangrijk en algemeen opgevolgd voorschrift is, dat zij en verder allen die om den doode rouw dragen, gedurende de eerste dagen geen warme spijzen mogen nuttigen, en verder voor een kortere of langere periode geen rijst mogen eten. Wij hebben reeds gehoord, dat bij de begrafenis van voornamen twee slavinnen worden aangesteld, van wie de eene uitsluitend rijst voor den doode en den lijkeninwikkelaar kookt, terwijl de andere de mais en andere spijzen toebereidt voor de gasten en de rouwdragenden. Want eerstgenoemden moeten zich voorloopig ook aan dit verbod onderwerpen. Het houden van het rijstverbod heet *maro'*, en het opheffen er van wordt *masero* ²¹⁾ genoemd.

Voor dooden, die op den sterfdag begraven worden, wordt twee dagen daarna een kleine offermaaltijd gehouden; na afloop hiervan mogen weduwe en verwanten weer rijst eten. In de meer aanzienlijke families wordt bij een sterfgeval een *to ma'koesa* benoemd, die als het ware voor de heele familie den rouw draagt, samen met de weduwe (weduwenaar). Wanneer het lijk slechts een paar dagen in huis is bewaard, mag de *to ma'koesa* weer warm eten nuttigen nadat de doode grafwaarts is gedragen; rijst echter mag hij nog niet eten. De weduwe moet zich ook nog van warme spijzen onthouden. Na drie dagen heeft dan het *ma'bolong*, het zwart maken der kleeren plaats, ook een algemeen erkend rouwgebruik. Daartoe gaat de lijkeninwikkelaar met een aantal meisjes naar de rivier of naar een grot waarin water is. Hier worden twee soorten van bladeren gekookt: *bilante* (indigo) en *bekorada*. Heeft dit water lang genoeg gekookt, zoodat het donker gekleurd is, dan wordt het in een houten trog overgestort, en met modder vermengd. In dit bad laat men de kleeren eenigen tijd liggen. Als ze er uit genomen zijn worden ze uitgewaschen. Blijken ze nog niet zwart genoeg te zijn, dan gaan ze nog eens in het bad. Bij dit „zwartmaken” wordt een varken geslacht. Na afloop hiervan mag de weduwe weer

warme spijzen nuttigen, zooals gekookte mais en oebi, maar rijst nog niet. Dit mag eerst na een offermaaltijd, die vijf dagen later gehouden wordt, en die eenvoudig *koemande*, „eten” wordt genoemd. Bij deze gelegenheid wordt aan de doodenziel, die tot nu toe ondersteld wordt in en bij zijne woonplaats rond te zwerven, uitgeleide gedaan naar het Zuiden. Voor het laatst brengt men dan een offer naar het graf waar men afscheid van hem neemt. Dan mogen de rouwdragenden weer rijst eten, *maseromo*. Alleen wanneer de rijst te velde staat, mag dit *masero*, het staken van het rijstverbod, niet plaats hebben en moet men daarmee wachten tot de oogst is binnengehaald.

Wordt het lijk langen tijd in huis bewaard, dan duurt ook de tijd, waarin de rouwdragenden geen rijst mogen eten, te langer. In Rante pao telt men het aantal oneven dagen op, dat verlopen is tusschen den sterfdag en het wegbrengen van het lijk naar het graf: zooveel dagen ook wacht men na de teraardebestelling voordat het zwartmaken plaats heeft, waarna de weduwe warme spijzen mag eten. In Ma'kale schijnt dit *ma'bolong* onveranderlijk drie dagen na de teraardebestelling plaats te hebben. Eenige dagen daarna wordt het rijstverbod weer opgeheven *masero*. Wanneer men berekenen kan dat dit *masero* voorloopig toch niet plaats kan hebben in verband met de te velde staande rijst, dan behoeft men zich met het wegbrengen van den doode naar zijne laatste rustplaats ook niet te haasten. Om deze reden hebben de meeste doodenfeesten plaats in den tijd tusschen het binnenhalen van den oogst en het opnieuw bewerken der akkers.

In sommige streken van Rante pao heeft bij het *ma'bolong* nog eene plechtigheid plaats, waarbij de weduwe officieel van haar ovelid n echtg noot geschied n wordt. A. A. van de Loosdrecht beschrijft dit als volgt: „Na afloop van het maal (dat bij gelegenheid van het *ma'bolong* genuttigd wordt) dalen de *to massandoek dale*

(de maiskookster) en de *to massandoek bo'bo'* (de rijst-kookster) met de *to baloe* (de weduwe) uit de woning neer, en loopen met den *to mebaloen* (den lijkeninwikelaar) naar de westzijde van het huis. De laatste wascht dan het hoofdhaar van de weduwe. Vervolgens neemt hij een paar haarlokken tusschen de vingers en zegt driemaal *garrimoko* „u is vergeven”; daarop knipt hij ze af. De gemeenschap met den doode is daarmede afgesneden.”— Aan de weduwe wordt bij deze gelegenheid ook een hoed opgezet, die zij later bij het opheffen van het rijstverbod bij het graf van haar echtgenoot achterlaat. Wanneer er veel rouwdragenden zijn, wordt het rijstverbod niet voor allen tegelijk opgeheven. Er wordt dan telkens met een paar dagen er tusschen een varken geslacht, en bij elken maaltijd, die van het vleesch van het geslachte offerdier wordt aangericht, beginnen een paar der rouwdragenden weer met rijst te eten, totdat ten laatste ook de weduwe (weduwenaar) zelf dit weer gaat doen.

De plechtigheden bij het opheffen van het rijstverbod verschillen onderling ook nog. Zoo vertelde men mij in Barana', dat de weduwe op den avond van den dag, waarop het lijk grafwaarts is gedragen, met een bakje gekookte rijst onder de woning gaat, gevolgd door een man die een fakkel draagt; de man draagt den naam van *to ntangke bia'*, „de opheffer van de fakkel”. Aan de westkant van de woning gekomen, legt de weduwe de rijst daar neer samen met de fakkel. Als zij van dit tochtje teruggekeerd is in huis, mag zij weer rijst eten. Is de overledene ongehuwd geweest, dan treedt een ander in de plaats van de weduwe of den weduwenaar op, en neemt het verbod om rijst te eten op zich. Deze persoon heet *to ma'tongkonan*, elders ook *to ma'pemali*, „degene die de verbodsbepalingen opvolgt.”

De schadelijke invloed, dien men zich denkt uit te gaan van de weduwe en den rouwdragenden plaatsvervanger van de familie (*to ma'koeasa*) op de rijst, is zeer

groot; deze lieden mogen zelfs niet naar een rijstveld gaan; ook mogen ze geen rijst aanraken.

In Binoeang zijn de rouwgebruiken dezelfde als de boven beschrevene. Alleen brengt men na de bijzetting van den doode geen eten meer naar het graf. In Mamasa maakt men gebruik van eene bepaalde rouwkleeding, bestaande in een op bijzondere wijze geweven doek, die om het hoofd wordt gewikkeld; zulk een rouwdoek heet *pote*.²²⁾ De dag volgende op dien waarop het lijk is weggebracht, heet *paling*; den daarop volgenden dag noemt men *paloeloekan*.²³⁾ Op dezen dag heeft het zwart maken der kleeren plaats, waarbij voor aanzienlijken een buffel en een varken, voor menschen uit het volk een hoen worden geslacht. Het zwartmaken geschiedt op dezelfde wijze als boven is medegedeeld. Daarna mag men weer rijst eten, en wordt de *pote* of rouwdoek opgeborgen, en vervangen door den gewonen hoofddoek. Eerst bij het opheffen van het rijstverbod, *maro'*, geeft men nog eens aan de ziel van den overledene te eten, en wel mais, die op maisbladeren gelegd, en daarna door de retsen van den vloer geworpen wordt.

Het is opmerkelijk, dat het verhaal, dat bij de Toradja's van de Masoepoe- en Mamasa-rivieren bestaat omtrent den oorsprong van het *maro'* of rijstverbod, hetzelfde is als dat wat men bij de Bare'e sprekers en in Mori vindt: Een weduwnaar krabt met de nagels rijst uit een rijstpot; daarbij dringt hem een rijstkorrel onder den nagel in het vleesch; de hand zet op en de man sterft; hieruit wordt dan de gevolgtrekking gemaakt, dat een weduwnaar (weduwe) geen rijst mag eten. Want algemeen zegt men, dat het in den ouden tijd niet verboden was om rijst te eten, wanneer er een doode was. Een enkele maal (in Manipi') werd mij het pas medegedeeld verhaal in dezen vorm gedaan: Het *maro'* is ingesteld door den eersten mensch die uit den hemel neerdaalde, Batara langi'. Toen zijne moeder stierf, wilde hij geen rijst eten, maar gebruikte alleen gierst (*ba'tan*), en dit werd tot eene

gewoonte tot op den huidigen dag. Toen was er eens iemand die beweerde, dat het *maro'* dwaasheid was; ²⁴⁾ hij krabde rijst uit een kookpot, toen hij zijne vrouw verloren had, met het bekende gevolg. In Rante pao en Ma' kale vertelt men, dat men tot het rijstverbod gekomen is, omdat vroeger zooveel menschen stierven. Deze sterfte hield op, nadat de rouwdragenden zich van het eten van rijst onthielden. De lieden van Pangala' noemen Londong di Roera als de eerste, die met het *maro'* is begonnen.

Algemeen is men onder de Toradja's van meening, dat een rouwdragende, die rijst eet, moet sterven of dat hij krankzinnig zal worden. Men is er dan ook zeer bang voor om dit verbod te overtreden. De Parengé' van Manipi' deed mij een lang verhaal van iemand, die rouwde, en die toch wat rijst binnen kreeg doordat een korrel in zijn eten viel, zonder dat iemand dit bemerkte had. Hij werd toen plotseling krankzinnig, en doodde in dien toestand een dorpsgenoot.

Daar de rouwdragenden zelfs geen rijst mogen aanraken, kunnen zij gedurende den rouwtijd geen offers aan de geesten, *deata*, brengen, want aan dezen mag alleen rijst worden voorgezet. In den ouden tijd, vertelde men mij een paar maal, toen er nog geen rijst was, werd gierst, *ba'tan* of *ba'tang*, geofferd, en dit voedsel mag ook nu nog aan de *deata* worden gegeven. Slechts een enkele maal (en wel in Pangala') geeft men aan de *deata* ook *oepe* (*Colocasia*), en wel bij het *mangrara paloen-gan*, „den varkenstrog met bloed bestrijken”, eene plechtigheid waarbij een hoen geslacht wordt, en waarvan de bedoeling is om de varkens voorspoedig te doen gedijen. Mais, oebi en andere voedingsmiddelen (behalve vleeschspijzen) mogen den *deata* nooit worden aangeboden. In het Rante pao'sche wordt den *deata* gierst geofferd wanneer een buffel heeft gejongd. Men maakt dan vier bakjes met dit voedsel gereed: twee voor Poeang matoea, den Hemelheer, en twee voor de andere geesten. Bij ieder offer is een deel voor Poeang matoea bestemd.

In Baloesoë teekende J. Kruyt het volgende op: Het heelal bestaat uit vier lagen: zij die de bovenste sfeer bewonen geven aan hunne goden en geesten *mono* *) te eten; wat dit is wist men niet te zeggen; dit woord was zonder meer zoo door de voorouders overgeleverd. De bewoners van de tweede laag geven aan hunne *deata* gierst (*ba'tan*); die van de derde laag *dalle sisikan*, Coix lacryma; en die van de vierde sfeer, dit zijn de aardbewoners offeren rijst aan hunne goden.

*) Het woord *mono* is ook in de priestertaal der Bare'e-sprekers bekend waar het „persoon, zelf” beduidt; het komt gewoonlijk voor met pro. pers. suff. b.v. *monokoe*, „ik”, *monomoe*, „gij”, *mononja*, „hij”. In deel III van „De Nare'e sprekende Toradja's” bl. 669, r. 43 staat: *Mono ane simpadoejo*; hier worden de geesten aangesproken; er volgt dan ook: „onze medegeesten, onze mede-luchtbewoners”. De regel is dus te vertalen met: „las de geesten bijeengekomen zijn”, en *monokoe*, *monomoe*, *mononja*, beteekenen dus eigenlijk „mijn geest, uw, zijn geest”. In de hier bedoelde priesterzangen treden dan ook alleen geesten, zielen op, 't zij van dooden, 't zij van levenden. Afgeleide vormen zijn *temono*, „levend, bezielde”, *mampatemono*, „levend maken, bezielen”, *kinamono*, „verblijfplaats”; ook deze afleidingen behooren uitsluitend tot de priestertaal. Het laatstgenoemde woord geeft aanleiding om *mono*, gelijk te stellen met *wono*, „het benedendeel van een hoogen draagkorf, waar dat, wat men er 't eerst in werpt blijft liggen”; iemand verwenschend roept men hem toe, dat hij moge vallen *ri wajaoe bare'e mowono*, „in het gat, dat geen bodem (of liever: geen blijf-plaats) heeft”. Dit *wono* is ontstaan uit *wana*, in het Petapa-sch (beiden talen van Midden-Selebes) *wana*, „vrouwelijk schaamdeel”, geheel hetzelfde dus als: vagina, scheede. Ik meen *wana* te mogen gelijkstellen met Oud-Jav. *wanna*, „bewoonde plaats”, vgl. het algemeen Austron. *wanoea*, *banoea*, „verblijfplaats”, het Minah. *wana*, „daar, daar zijn”, *mana*, „aanwezig zijn”, Mal. *mana*, „welke, wat voor?” Ngadjoesch *mana*, „evenals”, Gajo-sch *mana*, „zijn”. Ook het Fidjische en Polynesische *mana*, „wondermacht, tooverkracht, levenskracht letterlijk: „wezen, essentia”, moet hetzelfde woord zijn, tenzij Prof. Kern het terecht gelijk gesteld heeft met Mal. enz. *menang*, en het dus terecht gescheiden heeft van het Mal. enz. *mana* (Fidji-taal, bl. 153).

Aan de zielen van hen die reeds lang geleden overleden zijn, de *to dolo*, „de menschen van vroeger” wordt ook rijst gegeven, maar evenzeer Coix lacryma; gierst en daar ook mais en Colocasia. Vooral in Mamasa offert men hun van alles.

Wat nu degenen betreft, die pas gestorven zijn, alleen wanneer de lijkeninwikkelaar den doode te eten geeft, zet hij rijst voor hem neer, want voor dezen functionaris wordt rijst gekookt, die hij echter in het Rante pao'sche onder aan de trap van het sterfhuis moet opeten. Wanneer de verwanten den doode te eten geven, zetten zij hem van allerlei voor, behalve rijst: mais, Colocasia, oebi, pisang en palmwijn. Ten opzichte van vleeschoffers wordt geen onderscheid gemaakt tusschen goden en zielen van gestorvenen; alleen hondenvleesch wordt geen van beiden aangeboden.

Verschillen tusschen de offers aan de goden, *deata*, en de afgestorvenen, *to dolo*, zijn nog deze: dat de eerste naar het Oosten gericht, de tweede naar het Westen gewend gebracht worden. De doodencultus heet daarom ook: *alok mata ampoe* „de adat van het Westen”, en den dienst der *deata* noemt men: *alok mata allo*, „de adat van het Oosten”. Zooals we hebben opgemerkt worden alle offerdieren, die voor den overledene worden geslacht, aan de Westzijde der woning gedood. Offers aan de *deata* worden in den loop van den morgen bij rijzende zon, die aan de *to dolo* tegen den avond gebracht. Bij alle offers die voor het rijstgewas bestemd zijn, offert men den avond te voren aan de voorouders.

Bij de offers aan de goden, *deata*, worden *tile*-stengels (*Andropogon halepensis* Stapf), een soort riet, geplant, wat bij de offers aan de voorouders nimmer plaats heeft. Dit vindt zijn reden hierin, dat de *tile* beschouwt wordt als de trap naar het hemelrijk. Ze wordt daarin gelijk gesteld met de *biang* (*Miscanthus Japonicus* Anderson). Het verhaal zegt, dat vroeger eene trap de aarde met den hemel verbond. De voet van de trap stond in Roera,

de plaats in het Enrekangsche, die we hebben leeren kennen in het verhaal van de inzinking van den grond ten gevolge van het bedrijven van bloedschande. Langs deze trap klommen de menschen telkens op om een en ander aan de goden, *deata*, te vragen. Dat die trap er niet meer is, is de schuld van een man, *Soemboeng pio saratoe*, „honderd lendengordels aaneengehecht”.²⁵⁾ Deze man stal in den hemel gekomen den vuurslag van Poeang matoea, den Hemelheer. Deze ontstak daarover in zoo hevige toorn, dat hij de trap omschopte. Zij viel, en het uiteinde er van is de Sasira, een bergrug van koraalkalk, die een deel van de onderafdeelingen Ma’kale en Rante pao doorsnijdt. *Tindak sarira* is „regenboog”) Maar na dit ongeval gebeurde het dat een kind van Londong di langi’, den hemeling, die te Roera woonde, ziek werd, en de moeder riep in wanhoop uit: „Hoe kan ik nu naar den hemel gaan om Poeang matoea om geneesmiddelen voor mijn kind te vragen?” Toen liet de Hemelheer een *tile*-stengel op de aarde vallen, en zeide: „Gebruik dit in de plaats van de hemeltrap (*eran di langi*)”.

Met *tile*-stengels in de hand dansen vrouwen op het *maro*-feest. Aan de uiteinden van die stengels zijn rijsthalmen gebonden, waarvan de korrels in het vuur gepoft zijn. Wanneer de buffels ziek zijn, steekt men vier *biang*-stengels bij elkaar op het pad, dat deze dieren gewoon zijn te volgen; de bladeren er van bindt men bijeen, en daarin legt men het spijsoffer voor de goden, *deata*. Zoo doet men ook bij die punten van den akker, waar het water er op komt.

Aan het einde gekomen van mijne mededeeling omtrent de bezorging van een lijk en wat daarmee in verband staat, moet ik nog een overzicht geven van het Toradjasche graf. In de Onderafdeelingen Ma’kale en Rante pao worden de lijken nagenoeg uitsluitend bijgelegd in holen, die in de kalkrotsen worden uitgehouwen. Soms is de wand van een kalkheuvel geheel bedekt met vierkante gaten van 70 à 80 cM. in het vierkant,

gesloten door een houten deur, die met roode en witte figuren beschilderd is. Deze deur geeft toegang tot een korte gang van gemiddeld een halven meter lengte, en wanneer men deze is doorgekropen, komt men in een kamer, die in de rots is uitgebeiteld. Deze kamers hebben altijd een vierkanten vorm, maar ze zijn zeer verschillend van grootte. In deze ruimte worden de lijken op en naast elkaar gelegd. Die welke geheel tot stof zijn vergaan worden in elkaar gedrukt door de beenderenpakken, die er bovenop komen te liggen, zoodat zulk een familiegraf heel wat dooden kan bergen. Op windrichting wordt bij het maken van deze holen, *liang*, niet gelet. Vele zijn niet hoog en gemakkelijk van den beganen grond te bereiken; andere zijn hoog in den rotswand aangebracht, zoodat een stevige bamboe-stellage moet worden gebouwd, wanneer een lijk er in opgeborgen moet worden. Gewoonlijk werken twee mannen aan zulk een graf, en ze hebben gemiddeld twee maanden noodig om het klaar te krijgen. Terwijl zij er aan bezig zijn, moet hun lastgever voor hun levensonderhoud zorgen, en als zij hun taak hebben volbracht, ontvangt elk hunner een buffel tot loon. Lieden uit het volk betalen minder voor hun rotsgraf. Zooals boven reeds is gezegd, worden vooraan bij de deur van de graven van aanzienlijken bordessen met balustraden uitgebeiteld, waarin de poppen, *taoe-taoe*, worden geplaatst, die de overledenen moeten voorstellen.

Leden van den ridderstand, *to makaka*, mogen niet in hetzelfde graf worden bijgezet met lieden uit het volk, *kaoenan*. Wel komt het voor dat een aanzienlijk *to makaka* een graf laat maken met twee kamers, die door eene korte gang met elkaar zijn verbonden. In het achtervertrek worden dan de leden van het gezin van den edelman te ruste gelegd, terwijl in het voorvertrek de lijken der lijfeigenen eene plaats vinden, personen die gedurende hun leven van den edelman afhankelijk waren. Als beweegreden voor deze grafinrichting geeft men op: opdat

de *to makaka* hunne *kaoenan* dicht bij de hand zullen hebben, wanneer zij ze hier en daar heen willen zenden. Wanneer een aanzienlijk man of vorstelijk persoon een nieuw rotsgraf heeft laten maken, wijst hij wel een *kaoenan boelaan*, dit is een lijfeigene, die van geslacht op geslacht aan dien heer en zijne familie verbonden is geweest, aan om met hem in dat graf bijgezet te worden, opdat die heer steeds een vertrouwd dienaar bij zich zal hebben. Komt nu de heer voor den lijfeigene te sterven, dan wordt zijn lijk in het graf op een kleedingstuk van den aangewezen *kaoenan boelawan* gelegd. Zulk een lijfeigene draagt den naam van *pelili*.

Naast deze graven die in den steilen rotswand zijn uitgehouwen, heb ik ook graven gezien, die bestonden uit een groot brok steen, dat op de bovenzijde is uitgebeiteld, een grafkelder dus. Over dien kelder is dan een huisje gebouwd. In het gat in den steen worden de lijken bijgezet, terwijl de poppen eene plaats vinden in het huisje. Zulk een graf heeft o.m. Pong Maramba' van Rante pao voor zich en zijne familie laten maken bij de kampong Kalambe. ²⁶⁾

Hoe meer wij naar het Westen, dus den kant uit van de Masoepoe-rivier gaan, hoe minder rotsgraven voorkomen, totdat ze aan den rechteroever van dien stroom en verder naar het Westen, niet meer worden aangetroffen. In dit gedeelte van het land worden de dooden bijgezet in kisten die in lijkenhuisjes staan. Tijdens ons bezoek aan die streek hebben wij verscheidene van deze begraafplaatsen tusschen de Masoepoe- en Mamasa-rivieren bezocht. De lijkenhuisjes zijn geheel gebouwd in den vorm van eene Toradja'sche woning. De ruimte onder het dak is met planken omsloten, zoodat het geheel het voorkomen heeft van eene groote kist. Aan de buitenwanden, en op den vloer onder het vooruitstekende dak zagen wij tal van zonnehoeden, sirih-pinang mandjes en zakjes, kookpotten en ander huisraad hangen en liggen. Aan de gevels der hutten waren vaak

paarden uit hout gesneden met poppen er op aangebracht. Onder een der luifels van zulk een doodenhuisje zagen wij een figuur in het hout uitgesneden, die *barre allo* heet, en de zon moet voorstellen. De houten figuur was met katoendraden omspannen, die met bamboelatjes uiteen werden gehouden, en op deze wijze een voorstelling geven van de stralen der zon. Zulk een *barre allo* wordt alleen aangebracht aan een huisje waar eene aanzienlijke *to makaka*-vrouw is bijgezet. Binnen de wanden dier huisjes worden de lijken opgeborgen, die evenals in Ma'kale en Rante pao in katoen zijn verpakt, en den vorm hebben gekregen van een cylinder.

Zulk een lijkenhuisje heet *tangdan*, ²⁷⁾ of ook wel *liang*; die welke voor een deel in een heuvelwand zijn uitgegraven dragen den naam van *lo'ko*. ²⁸⁾ Wanneer het houtwerk van zulk een hut vernieuwd moet worden, wordt daarbij steeds een varken geslacht.

Bij de kampoeng Baroeng bezochten wij een dooendorp, dat uit zeven lijkenhuisjes bestond; elk huisje was op een terras van steenen gebouwd. Op een der hutten vonden wij een weefgetouw, verder zakken voor sirih-pinang, bamboezen met water, aarden kookpotten, waaronder ook die, waarin het lijkvocht was opgevangen in den tijd toen het lijk in huis werd bewaard. Wij vonden er ook regenschermen, gemaakt van het blad van de *Livistona rotundifolia*; deze palm komt in het koude Mamasa niet voor, maar men betreft de bladeren uit de lagere Boegineesche landen. Zulk een regenscherm heet *sareong* (Matthes geeft in zijn Boegineesch Woordenboek op *sareong*: „mat van de bladeren van zekere soort van *panrëng*”). De lijken die geen plaats meer hadden kunnen vinden binnen de omwanding van de hut, stonden in kisten aan den buitenkant geschaard onder het vooruitstekende dak. Soms waren die kisten van denzelfden vorm als die welke men bij de Bare'e-sprekers aantreft: een stuk boomstam, dat

in tweeën gespleten is, van welks eene deel men de kist, en van het andere het deksel heeft gemaakt. Voor andere kisten is het stuk boomstam in zijn geheel gelaten en van binnen uitgehold, zoodat men een koker krijgt. Daarin is dan het lijk geschoven, waarna de beide uiteinden met plankjes zijn dichtgemaakt. Onder het dak van de lijkenhut hadden ook de baren, waarop de dooden hierheen gedragen waren eene plaats gevonden.

Tusschen de lijkenhuisjes in waren vele graven van lieden die met of zonder kist in den grond begraven waren. Deze graven zijn alleen herkenbaar aan twee keien, een aan het voeten-, en een aan het hoofdeneind. Sommige dezer graven waren nog onder het vooruitstekende dak gelegen, andere lagen er buiten. Ook de kist waarin het lijk heeft gelegen, dat bij de bezorging er van in de hut wordt bijgezet, wordt begraven, vaak samen met den pot, waarin het lijkvocht is opgevangen. Het zijn alleen lieden uit het volk, *kaoenan*, die in den grond worden begraven; maar ook niet allen, want in onderscheiding van het Oosten worden in het Westen de lijken van *kaoenan*-lieden, die tot het huisgezin van een *to makaka* hebben behoord in dezelfde hut bijgezet, waarin ook de leden van de familie van den heer eene rustplaats vinden. Mocht een *to makaka* niet in staat zijn een lijkhut voor zich te laten maken, dan wordt zijn lijk ook in den grond begraven, gewoonlijk in eene kist. Alleen leden van den hoogen adel, waaruit de hoofden, *ada*, voortkwamen, mochten niet begraven worden, want zoo dit gebeurde zou niets van het geplante opkomen. Zij die in den grond worden begraven, liggen op den rug gestrekt, met het hoofd naar het Westen gericht. Eenig spoor van begraven in hurkende houding heb ik nergens ontdekt.

Sommige graven zijn in den aarden wand van een heuvel uitgegraven. De ruimte van binnen is met planken gestut, zoodat de aarde niet naar beneden kan vallen. Deze uitgegraven spelonk is van voren met hout en

planken uitgebouwd, en met een dak overdekt, zoodat zulk een graf half spelonk, half huis is. Soms ook zijn aan den buitenkant steenen opgestapeld, misschien wel om de gedachte aan eene echte grot op te wekken.

Op ééne plaats vonden wij in eene loods eene verzameling van doodkisten die uit stukken boomstam bestonden, die van binnen waren uitgehold. Zulke doodkisten heeten eenvoudig *kajoe mate*, „hout voor dooden”. Aan den bovenkant van dezen cylinder waren luiken aangebracht, waardoor het lijk naar binnen werd gelaten. De meeste dezer kisten waren zoo groot, dat ze meer dan één lijk konden bevatten. Het eene uiteinde van de meeste dier kisten was als een buffelkop uitgesneden, en aan de gaten, die onder aan den boomstam waren aangebracht, was nog te zien, dat het gevaarte vroeger op vier pooten had gestaan. Deze kisten werden blijkbaar niet meer gebruikt, en ze waren in deze loods te zamen gebracht om ze op te ruimen. ²⁹⁾

Oppervlakkig beschouwd verschilt de lijkbezorging in Mamasa aanmerkelijk van die in Rante pao en Ma'kale. In Mamasa is men totaal onbedreven in het bewerken van steen, zoodat er ook nergens rijstblokken van steen worden aangetroffen. En de enkele die er wordt gevonden is door iemand uit het Oosten gemaakt. Maar naar het getuigenis van vele menschen uit verschillende distrikten van Rante pao en Ma'kale is het begraven in rots-holen eene uitvinding van lateren tijd. De Parengé' van Kesoe' vertelde mij, dat naar zijne berekening deze gewoonte eerst acht geslachten oud is. Vroeger dan werden de lijken in kisten weggezet in natuurlijke spelonken of onder overhangende rotsen, eene gewoonte, die nog gevolgd wordt door lieden uit het volk, *kaoenan*, die niet in staat zijn een rotsgraf voor zich te laten maken. In Barana' en Kesoe' (beide in Rante pao) vertelde men, dat eene familie vroeger een groote houten kist, *erong* genaamd, bij een overhangenden rotswand had staan; in zulk eene kist konden verscheidene lijken worden opge-

borgen, en telkens als er een doode in die familie was, werd het lijk daarheen gebracht, zooals dit nu naar het rotsgraf wordt gedragen. Ook in Rimbon vertelde men hetzelfde.

De Kapala van Mamoeloe' in Ma'kale, een zeer kundig adatkenner, vertelde dat eertijds de lijken van *to makaka* en *kaoenan* in kisten die in spelonken stonden, werden opgeborgen. Alleen de lijken van leden van het *poeang*-geslacht werden in lijkenhuisjes bewaard. Dit is eene belangrijke mededeeling omdat ze wijst op een groot verschil in de behandeling van de lijken van *poeang*, en van andere standen. De lijken van *poeangs* werden dus van vroegere tijden af gemummificeerd, terwijl die van de andere standen eenvoudig in een lijkkleed werden gewikkeld, en in de familie-lijkkist, *erong*, gelegd. Dit wordt ook nog bevestigd door de omstandigheid, die ik boven reeds heb medegedeeld, dat het lijk van een *poeang* nimmer in een kist mag worden gelegd.

Het verschil tusschen het bewaren van een lijk in een kist bij een rotswand of in een spelonk, en het wegzetten in kunstmatig gemaakte rotsgraven is dus niet principieel. Hoe men tot het maken van rotsgraven is gekomen? Sommige onzer zegslieden beweerden, dat men dit heeft gedaan uit vrees voor de invallen der Boegineezen, die de lijkkisten en doodenhutten openden om de kostbaarheden te rooven. Maar vele andere zegslieden ontkenden dat dit de reden der verandering zou zijn geweest. Ik acht ze ook niet waarschijnlijk. Dat vele rotsgraven zoo hoog tegen den steilen wand der kalkrotsen zijn aangebracht moet eerder worden toegeschreven aan de omstandigheid dat de meer toegankelijke plaatsen van de rots reeds vol grafholen zitten uit vroegeren tijd. De grafschenders zullen ook die rotsgraven niet hebben ontzien. Eerder zal moeten worden gedacht aan invloed van buiten. Hierop kan ik echter hier niet verder ingaan.

Veel grooter verschil dan tusschen familie-lijkkist, doodenhut en rotsgraf bestaat er tusschen deze drie soor-

ten van lijkbezorging en het begraven in den grond. Zooals wij gezien hebben, bestaat dit laatste nog in de Onderafdeeling Boven-Binoeang. Dat deze wijze van lijkbezorging vroeger meer algemeen moet zijn geweest, kan niet alleen worden afgeleid uit de verhalen, die de lieden zelven daaromtrent doen, maar ook uit de nog aanwezige gegevens. De *To ma'kada* van Tabang (Masoe-poerivier) vertelde ons, dat in den ouden tijd alle Toradja's zonder onderscheid van stand in den grond begraven werden. Toen gebeurde het eens, dat eene dochter van een *to makaka* op sterven lag. Zij kon de gedachte niet verdragen, dat haar lichaam in den grond zou worden gestopt, en zij smeekte haar vader dit niet te doen. Dit werd haar beloofd, en de vader bouwde voor haar een lijkenhuisje; deze gewoonte werd daarna door vele anderen nagevolgd.

In het landschap Mengkendek bestaat nog eene merkwaardige gewoonte, waaruit wij kunnen zien, dat ook de lijken van voornamen lieden eertijds werden begraven. Wanneer daar namelijk het lijk van een *to makaka* in eene kist in huis heeft gelegen, wordt deze kist, samen met de doeken waarmee het lijk toegedekt is geweest, in den grond begraven, terwijl het gemummificeerde lijk als andere naar het rotsgraf wordt gebracht. De plek waar de kist begraven is, wordt met een vierkanten hoop aarde bedekt, *tamboen tana* geheeten; de aarde van dezen hoop wordt bijeengehouden door een muurtje van op elkaar gestapelde steenen. Op dit grafheuveltje wordt een boom geplant, een ficus (*lamba'*), of een *rote*-boom; soms zet men er alleen een steen op overeind. Deze boom of steen draagt den naam van *karopi*.

In dit geval hebben wij duidelijk met twee wijzen van begraven te doen: een wegbergen van het lijk in de aarde, en een mummificeeren van den doode. De gedachte is wel eens uitgesproken, dat dit begraven van de kist eene concessie zou zijn aan het Mohammedanisme.

De Mohammedanen toch begraven hunne dooden zonder kist, en nu zou het kunnen zijn, dat de Toradja's onder den invloed van de belijders van den Islam de lijken uit de kisten zijn gaan nemen om ze in de rotsgraven bij te zetten, terwijl de oude adat zou zijn blijven voortbestaan in het begraven van de ledige kist. De Mohammedaan geworden Toradja's aan het strand van Posso bewaren de lijken hunner afgestorvenen nog steeds in kisten, maar wanneer ze begraven worden, wordt het deksel van de kist verwijderd. De Toradja's van Ma'kale zijn echter overigens zoo vrij gebleven van Mohammedaanschen invloed, dat het niet wel aan te nemen is, dat zij dadelijk in zulk een belangrijk punt zouden hebben toegegeven. Daar wij verder weten dat de stamgenooten dezer Toradja's, de To Rongkong, die den moederstam hebben verlaten, toen deze menschen in veel eenvoudiger omstandigheden leefden, algemeen hunne dooden in den grond begraven, na ze eerst in een kist te hebben gelegd, mogen wij wel aannemen, dat het begraven van de lijkkist in Mengkendek een overblijfsel is van eene vroegere gewoonte om de lijken in den grond te bergen.

Maar de pas beschreven heuvel met de *karopi* er op is geen gewoon graf. Het is een tumulus, en als zoodanig hebben wij ook op te vatten de *lo'ko'*, het gat dat in den aardheuvel wordt uitgegraven, inwendig met planken wordt betimmerd, en verder naar buiten met hout wordt uitgebouwd. Deze tumulus zullen we beneden terugvinden onder de mededeelingen over het koppensnellen.

De z i e l. De voorstellingen, die de Toradja zich van de ziel van den mensch na den dood maakt, zijn zeer vaag. Ne' Lawi, een oude priester in Sangalla', vertelde mij, dat de mensch drie zielen heeft; hiervan blijft na den dood eene in het sterfhuis, eene gaat naar het zielenland, en de derde stijgt op naar den hemel. Vele anderen spreken van twee zielen: de eene die evenals de goden *deata* wordt genoemd, verlaat op het stervensuur het lichaam door de kruin van het hoofd, en keert terug

naar den Hemelheer, Poeang Matoea, van wien zij afkomstig is. De tweede is de *bombo*, de eigenlijke doodenziel, die naar het zielenland gaat. Deze heeft geheel hetzelfde voorkomen als de persoon aan wien ze heeft toebehoord. Wanneer bericht is ontvangen, dat een bloedverwant in den vreemde is overleden, vangt men de ziel des dooden in een groot kleed op. Het begrafenisceremonieel wordt dan verricht aan een bamboestaak, die met kapok en katoen is omwonden, alsof men met een werkelijk lijk te doen hadde.

Het zielenland heet *poeja* ¹⁾), maar men hoort het meer aanduiden met Pong Londong, Pong Lalondong of Pong Mangalondong, de naam van dengene, die de doodenstad bewaakt en bestuurt. De ligging van dit zielenland geeft men in het algemeen aan als in 't Westen gelegen. Tandilolok in Kesoe' vertelde, dat Poeja in het Zuidwesten ligt: *saoe' poeja*, d.i. stroomafwaarts, de Sa'dan-rivier af naar Poeja. Men denkt zich deze plek ten Zuiden van het Doeri-sche gelegen, aan de overzijde van de rivier Baloea. In Mapak zegt men dat de zielenweg over den berg Wojang voert; daar is een pad, waarop nimmer gras groeit, en dit komt, zegt men, door het drukke verkeer van zielen, dat daarlangs plaats heeft.

Gedurende de eerste dagen na het sterven denkt men zich de ziel als in 't sterfhuis en in de omgeving daarvan verblijvende. Eerst wanneer het doodenfeest heeft plaats gehad, en het lijk naar 't rotsgraf is gebracht, onderstelt men dat de ziel naar Poeja op weg gaat. Het *ma' badong*, de dans met zang, waarmee dit wegbrengen gepaard gaat, moet volgens Ne' Garroeng van Kesoe' dienen om de ziel naar den hemel te doen opstijgen. Wij zouden hier

¹⁾ Mogelijk is *Poeja* hetzelfde woord als Bar. *poea*, „oudtijds, voor dezen". Het woord heeft een ouderwetschen vorm, daar het Sa'dansch de *j* in 't algemeen heeft verloren. Wellicht is *poeja* verkorting van *to poeja*, „de menschen voor dezen, de voorouders" (Barée w = Sa'dansch *J*; vgl. *awati*, Tomboel. „water, Sa'd. *jati*) (Adriani). Naast *Poeja* komt in Tikala ook *Poea* voor (van der Veen).

dan twee voorstellingen omtrent het zielenland naast elkaar hebben. Ne' Kendek van Saloe beweert, dat alleen de zielen, *bombo*, van doodgeboren kinderen naar den hemel gaan, maar in Lolai vertelt men, dat deze een soort geesten worden, *silakkoe'* geheeten, wier geluid kwok, kwok is. Ze zwerven steeds rond, omdat kinderen den weg nog niet kennen. Als de vrucht van de rijst geen korrel wil zetten, maar loos blijft, schrijft men dit toe aan de *silakkoe'*, die de vrucht leeg eten, zoodat alleen de schil over blijft. Dan offert men een zwarte kip bij de rivier.

Wij hebben boven reeds medegedeeld, dat de ziel na afloop van de begrafenisplechtigheden buiten het dorp wordt geleid, en dat de gemeenschap tusschen de weduwe (weduwenaar) en haar verbroken wordt. In Ma'kale waren er menschen die beweerden, dat de ziel slechts een poos lang in het Zielenland verbleef, om daarna het rotsgraf tot woning te kiezen, en vandaar uit bezoeken aan de omgeving te brengen.

Voor Poeja stroomt eene rivier tusschen twee bergen door. Over dien stroom ligt een brug van rotan. Boven het uiteinde van de brug is een steen, en wanneer de ziel daarop stapt, daalt de steen met hem naar beneden tot op de hoogte van de brug, zoodat de ziel van den steen op de brug kan stappen. De brug slingert echter geweldig. In Ma'kale vertelt men, dat de rivier *Saloe bombo*, „zielenrivier" heet. De zielen van lieden uit het *poeang*-geslacht gaan haar op een gouden brug over, die van *to makaka* op een van rotan, terwijl de zielen van lieden uit het volk, *kaoenan*, langs een brug van Arenga-takken aan de overzijde komen.

Bij die brug houdt zich een geest op, die de gedaante heef van eene kat. Sommigen spreken ook van meer dan ééne kat, die alle de ziel van den doode belagen. Daarom zou men bij elk sterfgeval een of meer honden slachten, opdat deze dieren de katten zullen verjagen. De hond die voor dit doel het leven laat, moet nog in het bezit van

zijn staart zijn (men hakt namelijk meermalen de punt van den staart af), want aan dit lichaamsdeel moet de ziel zich vasthouden, wanneer zij eens van de brug in 't water mocht vallen. In Barana' (Rante pao) geeft men den doode ook een zweep, *pela'pak*, in de hand, opdat hij daarmede de buffels en varkens van vrienden en verwanten, die bij het doodenfeest zullen worden geslacht, naar het sterfhuis drijve.

Voor de brug over de Toradja'sche Styx staat de woning van Pong Lalondong. Deze onderzoekt de zielen of ze schuld hebben, en wanneer dit het geval is, slaat hij ze met een stuk ijzer. Toen Pong Lalondong eens van de aarde naar den hemel opsteeg, gaf Poeang Matoea, de Hemelheer, hem dat ijzer. Zoo vertelt men in Kesoe'. In Ma'kale zegt men dat het eene vrouw is, eene zekere Indo Barikaloe, die de aangekomen zielen aan een onderzoek onderwerpt. Ze is noch mensch, noch geest of godheid. Ze is bevoegd en in staat om de zielen tegen te houden en te bestraffen; ze weet dadelijk de zielen van goede en van booze menschen van elkaar te onderscheiden. De eersten gaan dadelijk door naar Pong Lalondong, terwijl de laatsten in een afgrond van vuur, *ranaka* *) genaamd, geworpen worden. Dat de zielen van menschen die slecht geleefd hebben, verbrand worden, werd mij door meer dan een zegsman medegedeeld. Anderen worden voor het kwaad dat zij gedaan hebben, gestraft door eene kat, die telkens het vleesch komt opeten van de offers die door de overlevende verwanten aan hen worden gebracht (hiermee zijn de offers aan de *to dolo* bedoeld).

Omtrent de rol die de kat in het Hiernamaals speelt, vernam ik in Rimbon nog het volgende: Wanneer de ziel naar Pong Malalondong gaat, ontmoet zij eene kat, die

---

*) *Ranaka* is de in 't Boeg. gebruikelijke omzetting van *naraka*, het uit 't Sanskrit overgenomen woord voor „hel". Het woord is dus uit 't Boeg. overgenomen, en ook in die taal niet oorspronkelijk. (Adriani)

Bali karae heet. Alles wat door den persoon, aan wien de ziel toegehoort, aan anderen is ontstolen, wordt haar door de kat afgenomen. Ze bewaart al die goederen, totdat de ziel van den rechtmatigen eigenaar komt, en dan geeft zij dezen al diens eigendommen terug. De kat doet aan de ziel van den dief hevige verwijten. De zielen van slechte menschen belet zij in 't zielenland te komen. Die zielen moeten dan hun verblijf houden in een hol, waarvan de bodem vol buffeldrek ligt. Daar moeten ze eeuwig blijven, en ze krijgen alleen te eten, wat de nage-laten verwanten haar te eten geven. Pasgenoemd hol heet *Balombong tedong*, „het holle pad, waarlangs de buffels het dorp binnengeleid worden”, want op die plaats komen ook al de zielen van buffels bijeen, die voor de dooden zijn geslacht.

Overigens leeft men in het zielenland geheel zooals men dit op aarde gewend was te doen: men draagt er dezelfde kleeren, als toen men nog leefde; ook hier worden de oude doeken, *maa*, niet als kleeding gebruikt; ze moeten den overledene alleen als een voornaam en rijk mensch kenmerken. Dat er verschillende afdeelingen of wijken in het zielenland zouden zijn had men nooit gehoord: allen wonen er bij elkaar.

Er zijn ook zielen die niet in *Poeja* worden toegelaten. Wij zagen reeds, dat dit het geval is met de zielen van doodgeboren kinderen, *silakoe*. Verder worden geweerd de zielen van menschen, die aan melaatschheid, *to golen*, zijn gestorven; van menschen die gesneuveld zijn, *to dita'tak*; van zelfmoordenaars, *to mantoejo*. De zielen van drenkelingen verblijven aan de oevers der rivieren; zij komen zich graag warmen bij bivakvuren. De ziel van een gesnelde mist zijn hoofd; zij houdt haar verblijf aan den kant van den weg. Ne' Lawi van Sangalla' vertelde, dat de zielen van menschen die zich geen brandmerken op de armen hebben gemaakt, niet in *Poeja* worden toegelaten.

In Barana' (*Rante pao*) deed men mij een verhaal van

een mensch, die een bezoek aan *Poeja* had gebracht: In de kampong Parinding leefde een man, een zekere 'Tato' pondang, die zijne dochter, Lai' Danoen door den dood had verloren. De man leed vreeselijk onder dit verlies, en verlangde hevig om zijne dochter terug te zien. Toen kwam iemand uit Akoeng (in Bori) tot hem, en deelde hem mede, dat hij in staat was hem naar zijn kind te brengen. Tato pondang nam het aanbod gretig aan. De man van Akoeng goot daarop driemaal water op zijn hoofd, en draaide hem driemaal linksom, waarna hij hem achteruit gaande het erf af liet loopen. Buiten het erf gekomen liepen beiden gewoon voort als alle andere menschen, maar Tato pondang merkte al spoedig, dat de voorbijgangers hen niet zagen: hij was dus voor menschen onzichtbaar geworden. Zoo staken zij de Sa'danrivier over, en liepen maar steeds voort naar het Zuiden totdat ze aan *Poeja* kwamen.

Daar aangekomen, vroeg hij aan eenige daar aanwezige zielen, waar Lai' Danoen zich bevond. Men vertelde hem dat zij ter markt was gegaan. Hij wachtte dus tot zij vandaar terugkeerde. Zoodra Lai' Danoen haren vader herkende, vroeg zij: „Waarom is u hier gekomen?“ Tato pondang vertelde nu aan zijne dochter hoezeer hij naar haar had verlangd, en dat hij haar daarom had opgezocht, en dat hij nu bij haar dacht te blijven. Maar het meisje zeide tot hem: „U kunt hier niet blijven, want u is nog een mensch; ik zal eten voor u koken, dat u als teerkost op den weg kunt meenemen, maar dan moet u weggaan“. Zij kookte dus rijst en varkensvleesch en verpakte dit in *solong*, de bladscheede van de pinang.

Toen de vader het pakje had aangenomen, begaf hij zich met zijn medgezel op den terugweg. Toen ze bij de kampong Kondongan gekomen waren, voelden ze zich vermoeid. Ze zetten zich dus neer, en openden het meegenomen pak om wat te eten. Maar toen ze de bladscheede hadden opengevouwen, zagen zij er niet anders dan

aarde, steentjes en bladeren in *). Zij vervolgden dus hongerig hun weg, en kwamen op de markt te Kalamba. Nu bleek dat de menschen hem konden zien, maar hij zag de lieden door en door: hun hersens, hun longen, ingewanden, alles kon hij in de lichamen zien. Toen hij in zijne woning te Karindin gekomen was, en ook al de inwendige organen bij zijne vrouw en kinderen zag, werd het hem zoo wee om het hart, dat hij zijn medgezel dreigde hem te zullen dooden, wanneer hij niet dadelijk den toover, dien hij over hem gebracht had, wegnam. Daartoe bracht de man van Akoeng Tato pondang naar zijne woning, en liet hem onder de trap staan. Toen nam hij een witte kip, slachtte haar boven het hoofd van den betooverde, zoodat het bloed van het dier hem over 't gelaat stroomde. Daarna draaide hij den man driemaal rechts om, en duwde hem achterwaarts het erf af. Toen was de betoovering van hem weggenomen, en hij keerde als een gewoon mensch in huis terug.

(Slot vo'gt.)

---

*) In het verhaal No. 104 der „Tontemboansche Teksten (vert. blz. 366), krijgt een aardbewoner, die in de onderwereld is gekomen, den raad: „Als zij U lijnwaad willen geven, neem het dan niet aan, want als dat op de Bovenwereld komt, worden het boombladeren”. (Adriani)

De Toradja's van de Sa'dan-, Masoepoe- en Mamasa-Rivieren

door

Dr. Alb. C. Kruyt.

(Vervolg van pag 175, aflevering 1)

Koppensnellen. Voordat het Gouvernement orde op de zaken in de Toradja-landen kwam stellen, waren de menschen hier meermalen met elkaar in oorlog. In den zeer ouden tijd zouden de Toradja's steeds in vrede met elkaar hebben geleefd, maar de eerste oorlog ontstond doordat Pa'londongan zijn zwager Pasoeang boro vermoordde. Deze twee mannen woonden ver naar het Zuiden toe. Laatstgenoemde was zeer gezien onder zijne stamgenooten, en zijn huis was altijd vol gasten, voor wie de huisheer telkens een buffel liet slachten. Toen dacht Pa'londongan: Als dit zoo voortgaat, zal de veestapel der familie zeker spoedig zijn uitgeroeid. Daarom doodde Pa'londongan zijn zwager, toen zij beiden eens aan het jagen waren in 't bosch. Pasoeang boro zou de eerste man zijn geweest, die met het zwaard gedood werd. Zijne bloedverwanten vonden zijn lijk in het bosch. Om wraak te kunnen nemen riepen ze de hulp in van de lieden van Pana', niet de tegenwoordige plaats van dien naam aan de Masoepoe gelegen, maar een oord mede in het Zuiden. Toen ontstond er een oorlog, de eerste in dit land.

Wanneer men een vijand gedood had, was men gewend hem 't hoofd af te slaan, en dit mee te nemen. Maar dit gebeurde ook niet altijd: Geraakte men in strijd met

lieden, met wie men overigens in vrede had geleefd, dan nam men 't hoofd van den gevallen vijand niet mee; eerst wanneer de tegenpartij er mee begon, zou men het gaan doen. In Kesoe' onderscheidde men *siboeanan* en *sirari katonan padang*. Onder het eerste verstaat men vijandelijkheden tusschen stamgenooten onderling, bijvoorbeeld bij het weigeren om eene schuld te betalen of om een dergelijke reden. Het tweede woord beteekent „het beoorloggen van de grenzen”, en duidt een oorlog aan tusschen twee stammen, waarbij men aan beide zijden zijne dapperheid ten toon wilde spreiden. Bij zulk een treffen nam men elkaars hoofden wel weg.

In de Onderafdeeling Boven-Binoeang en Ma'kale kende men dus alleen het koppensnellen als teeken van wraak. Was iemand in den strijd gevallen, dan organiseerden zijne bloedverwanten een wraaktocht. Daarvoor werden ook wel eens menschen gehuurd. Het loon bedroeg gewoonlijk een of twee buffels. Werd een dorpscomplex te veel door den vijand bestookt, en ging men dan hulp vragen aan een ander dorpscomplex, dan was de belooning steeds veel grooter, van zes tot twaalf buffels, maar wanneer dan later de te hulp gesnelden verliezen te betreuren hadden, werd voor de gevallen geen schadevergoeding geëischt. Dit hulp vragen aan anderen heet *menampa*.

In de distrikten Kesoe', Baloesoë, Baroepoe, Pangala' en Tondok litak, bestond behalve het snellen als wraakneming, ook het halen van een menschenhoofd bij gelegenheid van het overlijden van een aanzienlijk man *). In eerstgenoemde streek zijn het siechts enkele geslach-

---

*) Van de Loosdrecht vertelt, dat voor het bouwen van een huis (bedoeld is zeker een stamhuis, *tongkonan*) eveneens een sneltocht werd georganiseerd om een gevangene machtig te worden. Het slachtoffer werd dan in den grond gestopt op de plek waar de voet van de trap zou komen te staan. Deze aan-

ten, voor wie dit werd gedaan, en voor de *to makaka*-families in Tikala, en de nakomelingen van de geslachten (*tongkonan*) Banoea soera' en Soeloekan in La'bo'. Voor de nakomelingen van den vorst van Kesoe' in Ba'tan werd bij overlijden nooit een hoofd gesneld. In de andere genoemde landschappen werd het voor elk aanzienlijk persoon gedaan, zoowel voor een man als voor eene vrouw.

Het eigenaardige van deze gewoonte is, dat men een hoofd, dat voor een overledene noodig was, steeds uit een bepaalde streek ging halen, en wel uit Karoenanga in het landschap Sa'dan. De lieden van Sa'dan zijn de eenige Toradja's in het Noorden, die deze gewoonte niet kennen. Wanneer in Karoenanga bekend werd dat in een van de genoemde streken een aanzienlijk persoon overleden was, en men dus kon nagaan, dat er lieden waren afgezonden om op een slachtoffer onder hen te loeren, offerden deze menschen ijverig aan de goden, *deata*, opdat niet zij door 't noodlot getroffen zouden worden. Soms werd voor zulk eene gelegenheid wel eens een mensch gekocht uit eene andere streek, wanneer dit beter uitkwam, maar dan werd het slachtoffer toch steeds met den naam To Karoenanga betiteld. Zelfs in Rimbon, waar men nimmer een hoofd voor een overleden persoon heeft gehaald, vertelde

---

teekening moet voor de Noordelijke distrikten van de Onderafdeeling Rante pao gelden, maar bij onze nasporingen, hebben we nergens van zulk een gebruik, dat vroeger bestaan zou hebben, iets vernomen.

Dr. H. van der Veen, dien ik omtrent deze zaak om inlichtingen vroeg, antwoordde mij: „Men heeft ook mij overal ontkend, dat bij huisbouw zoiets zou plaats hebben. Een priester (*to minaa*) uit Boentao' ‚Ne' Rengko, meende zich, naar een mededeeling van den Heer J. Belksma te herinneren, dat zulks vroeger in ‚Sangalla' geschiedde. Hij had het zelf niet gezien, maar van hooren zeggen. In Rante Balla ligt het gebeente van een der stamvaders bewaard in het stamhuis van het landschaps-hoofd. Deze stamvader heette To Ma'tindo, ‚de Dromer". Maar hier is niet van een bouwoffer sprake”.

men ons: „Wanneer een onzer gedood was, en wij konden niet nagaan, wie dit had gedaan, gingen wij om wraak te nemen naar Karoenanga. En de menschen van Karoenanga kwamen nooit terug om weerwraak te nemen. Men zei ons dat ze daartoe te laf waren.”

Het is wel vreemd, dat de Toradja's bij hunne eigen volksgeenooten koppen gingen halen, zonder dat wraaknemen daarbij de drijfveer was. Wij hebben ijverig nagespeurd, wat hiervan de reden zou kunnen zijn, maar zonder resultaat. De menschen zelven vertelden ons omtrent het ontstaan van deze gewoonte twee verhalen, die beide even onwaarschijnlijk zijn. Het eene zegt, dat de Toradja's eens te Tikala bijeen waren gekomen om een eendrachtig optreden tegen de Boegineezen (Sidenrengers) te bespreken. Aan deze gemeenschappelijke actie tegen den vijand wilden de lieden van Karoenanga niet meedoen, en als straf voor deze lafheid ging men voortaan de benoodigde menschenhoofden bij hen halen.

Het tweede verhaal dat moet dienen om te verklaren hoe men aan de gewoonte gekomen is om bij het overlijden van een voornaam persoon een menschenhoofd te Karoenanga te halen is het volgende: Pong Kamboenoe doea is de stamvader van de lieden van Tikala geweest. Toen hij overleden was, en men bezig was de verschillende begrafenisceremoniën voor zijn lijk te verrichten, stalen de Karoenangaers, die als gasten op het doodenfeest aanwezig waren, onder leiding van hun hoofdman Rappo, den *tandi rapasan*, den voornaamsten offerbuffel, die geruimen tijd onder het sterfhuis aangebonden staat, en die bij het offerfeest op de *pantoenoean* het eerst gedood moet worden. De dieven werden dadelijk achtervolgd, maar den buffel kreeg men niet meer: wel werd een der Karoenangaers zelven gedood. Men besloot nu om het hoofd van den verslagene in de plaats van den gestolen buffel te stellen. Dit werd voortaan bij elk sterfgeval van aanzienlijke lieden gewoonte. Nergens echter wordt de *tandi rapasan*-buffel bij eenige begrafenis in

de genoemde streken gemist. Naar aanleiding van dien diefstal of van het weigeren om aan den algemeenen aanval tegen de Boegineezen mee te doen, zegt men in Kesoe' van de Karoenangaers: *to ribang la'bo' lammai kada kaleboe*, „degenen, wier zwaard schaar dig is door de vele praatjes, die ze maken”.

Zij die bij gelegenheid van een sterfgeval een hoofd gingen halen, *mangaoeng*, behoorden niet tot een bepaalde familie. Alleen in Kesoe' moesten zij afstammelingen zijn van de *tongkonan* Kamiri, in Ba'tan; deze lieden behoorden tot de ridderschap, *to makaka*, en ze dragen den titel van *so'boi pangala'* „degenen, die het bosch het eerst betreden”.

Met een menschenhoofd, voor een overledene bestemd, ging men op dezelfde wijze te werk, als met een hoofd, dat verkregen was bij gelegenheid van eene wraakneming voor een gevallen bloedverwant, waarvan ik beneden meer zal zeggen. Wanneer het lijk van den overledene naar de offerplaats, *pantoenoean*, werd gebracht, ging het hoofd mee (dit was dan reeds geprepareerd en droog); daar werd het op een staak geplaatst voor de *bala'kajan*, de stelling waarop het vleesch der geslachte dieren wordt gelegd, en vanwaar af het onder de gasten verdeeld wordt. Werd het lijk naar het rotsgraf vervoerd, dan ging het hoofd weer mee. In sommige streken zette men het op een staak voor 't rotsgraf, en liet het dan verder aan zijn lot over. Elders weer nam men den kop mee naar huis, en gaf hem eene plaats bij de horens van de buffels, die voor den doode waren geslacht, welke horens in rijen aan den buitenkant van het onderstel der woning worden bevestigd.

Ik laat nu een geregeld relaas volgen van de wijze waarop men uittrekt en hoe men met een buitgemaakt hoofd te werk gaat. Wanneer een der dorps- of stamgenooten verslagen is, gaat men met zijn lijk te werk als ware hij een gewone doode. Hij wordt in zijne woning gedragen, en nu gaan bloedverwanten en dorpsgenooten

om het huis heen dansen, *memanna*; de vrouwen hebben daarbij het haar opgemaakt, zooals de mannen dit gewend zijn te doen, terwijl de mannen het hunne in een wrong hebben gedraaid naar den aard der vrouwen. Allen dragen oude versleten kleederen, die eerst worden afgelegd, wanneer voor den gevallen wraak is genomen, en een hoofd van den vijand thuisgebracht is. Mannen en vrouwen zijn bij het *memanna* gewapend met een schild van pisangbast en een zwaard van bamboe, terwijl zij veel leven maken door telkens op de palen van het huis te slaan. De beteekenis van den *memanna*-dans en zang zou zijn, dat de vrouwen daarmede de ziel van den verslagene vooruit zenden naar den vijand, om zich vast een slachtoffer uit te kiezen, dat een aanzienlijker persoon is, dan hijzelf was. Dit door den gedoode uitgekozen slachtoffer zou dan later gemakkelijk in handen vallen van de bloedverwanten, die wraak gaan nemen.

Wanneer het lijk van den verslagene naar het offerfeest-terrein is gebracht, wordt daar aan de stellage voor het vleesch, de *bala'kajan*, eene kokosnoot opgehangen; met ontbloot zwaard dansen de jongelieden er op toe, en hakken er in, als een voorspel hoe zij op den vijand, die hun bloedverwant gedood heeft, zullen wraak nemen. Dan spreken eenige priesters, *to minaa*, en hoofdlieden *parenge'*, van de stellage af het volk toe, en vertellen van vroegere gevallen, hoe toen ook familieleden, die door den vijand waren gedood, na korten tijd gewroken waren. De voornaamste der aanwezige lieden spreekt het laatst; hij draagt den naam van *to lolok kada* „degeen die het laatste woord heeft”. Na hem mag niemand meer het woord voeren; dan wordt een buffel geslacht die voor dit doel aangebonden staat; dit dier heet *silanga boea*.³⁰⁾ Wanneer het zich, na den doodelijken stoot ontvangen te hebben, met de achterdeelen naar den kant wendt waar de vijand woont, en het werpt van pijn de achterpooten in de hoogte, dan wordt dit

aangemerkt als een teeken, dat de doode spoedig gewroken zal zijn.

Het lijk van een verslagene wordt naar het rotsgraf gebracht als de lijken van andere lieden, en daarna wordt afgesproken wanneer men er op uit zal gaan om wraak te nemen.

De wapenen, die de Toradja's gebruikten zijn een zwaard (*labo*, *penai*, in Mamasa *taki*) en de lans, *doke*. De schacht van de lans was dikwijls versierd met paarden- of bokken-haar, dat er omheen gewonden was. Lansen en zwaarden behooren ook tot de rijkssieraden van de vorsten. Tot die van den vorst van Ma'kale, Poelang Tarongko, behooren twee zwaarden, Mamang en Doso genaamd. De handvatten zijn van buffelhoorn gemaakt; op dat van de Doso is geenerlei versiering aangebracht; dit is wel opmerkelijk, daar deze menschen in de kunst van houtsnijwerk zulk eene groote vaardigheid hebben. Deze twee oude zwaarden zouden door Tamboro langi' uit den hemel zijn meegebracht. De voorvader van het ijzer heet Riako'.

Verder heeft de strijder een schild bij zich. Op het hoofd draagt hij nu en dan een van rotan gevlochten kap, met ape-, herte- of cuscus-vel overtrokken, waarop een paar uit koperblik gesneden buffelhorens zijn bevestigd; *saloeloeng* heet zulk een hoofddeksel. Sommigen hangen zich ook een harnas om het bovenlijf, met twee verlengstukken over de dijen. Zulk een kolder heet *baboe kara*, en is meestal uit buffelhuid gesneden *).

Voordat men uittrok werd een kip geslacht, en de ingewanden er van onderzocht om daaruit op te maken of de tijd tot vertrekken gunstig is. Men trachtte een hond met één slag van een stuk hout dood te slaan; gelukte dit, dan kon men er op rekenen voorspoedig te zullen zijn. De priester moest naar de geluiden van

---

*) Op mijn verzoek hebben de Heeren Van der Veen en Van der Miesen mij een en ander meegedeeld omtrent blaasroer, pijl en boog, en schild. Ik laat die mededeelingen aan het eind van dit opstel volgen.

verschillende vogels luisteren. Ook onderweg werd hierop voortdurend acht gegeven. Zoo voorspelt de *koang*, rechts gehoord, geluk, links waargenomen, ongeluk. Vliegt de *korong* (in Ma'kale noemt men dezen vogel *kajo*, een soort reiger) over den weg, van links naar rechts, dan beteekent dit geluk; vliegt hij in tegenovergestelde richting, dan heet dit: *diampang*, „dwarsboomen” (van *ampang*, „drempel”), en dan voorspelt hij niet veel goeds. Men zegt ook: Komt de *korong* van het Noorden gevlogen, dan is dit een gunstig teeken; van het Zuiden komende ontraadt hij den strijders den tocht.

Men plant ook wel een stok bij de plek waar men tijdelijk verblijf houdt; wanneer zich daarop een *koeri* neerzet, twijfelt men er niet aan, of men zal geluk hebben. Als de *poejo*, „kwartel” (Mal. *poejoeh*), zich laat hooren op het oogenblik, dat men zal vertrekken, dan mag men op geluk rekenen. Deze vogel brengt twee soorten van geluid voort: het eene heet *ma'teo*, dit is gunstig; het andere heet *melale'*, „lachen”, dit is ongunstig. De *poejo*, en de *angin-angin* voorspellen goed als ze rechts, slecht als ze links worden gehoord. Laat de *dassi'-dassi'* zich echter hooren voordat men opbreekt, dan stelt men het vertrek wat uit; komt deze vogel een troep krijgers tegemoet gevlogen met een grashalm of iets anders in den bek, dan zal men voorspoed hebben op zijne onderneming. De *ma'sak*, „smakken” (de vogel is genoemd naar zijn smakkend geluid) moet ten Noorden van den troep zijn geluid laten hooren, wil dit eene gunstige beteekenis hebben. Ook het kakeken van een kip is van beteekenis voor hen die uittrekken, want als zij dit doet op het oogenblik dat men opbreekt, zal men voorspoed op den tocht hebben, en dan maakt men gauw dat men wegkomt, opdat geen andere vogelgeluiden de kracht van dit gekakel te niet zullen doen.

De *kaloko*' is een zwarte vogel met rooden kop; hij maakt allerlei soorten van geluiden, die alle hunne eigen beteekenis hebben. Maakt hij een geluid, dat veel op „koekoek" lijkt, dan voorspelt dit een lang leven; haalt hij zijne stem lang uit, wat de Toradja *ma'tinti* noemt, dan is dit een gunstig teeken; ook als hij „hoe, hoe" roept (de Toradja noemt dit: *barebe*, of *baroeboe*), hoort men hem gaarne; maar als hij een kort „tjok, tjok" laat hooren (dit heet: *ma'ketiok*), dan voorspelt dit niets goeds. Het *ma'tinti* vooral wordt hoog geschat: al heeft men nog zooveel slechte geluiden gehoord, deze worden alle te niet gedaan door 't *ma'tinti* van den *kaloko*.

In Pangala' vond J. Kruyt een heel systeem ter duiding van de verschillende geluiden van den *kaloko*'. Wanneer hij achter iemand een geroep laat hooren dat *ma'tana'tak* ³²⁾ wordt genoemd, dan is dit een goed teeken; maar doet hij dit vóór iemand, dan voorspelt dit iets kwaads. Wanneer men er op uit is om een buffel te koopen, en deze vogel *ma'tinti* vóór den koper, dan gelooft hij stellig, dat hij zijn doel zal bereiken. Hoort hij dit geluid echter achter zich, dan zal hij de hoop op een goeden uitslag laten varen. Is het doel van den tocht een varken te koopen, dan let men er op of hij het geluid maakt, dat met *barebe* of *baroeboe* wordt aangeduid. In welke richting hij dit ook laat hooren, steeds voorspelt het dengene, die zoekt, voorspoed op zijn ondernemen. Ook 't geluid *katioe* is altijd gunstig, als men iets gaat koopen. Maar is men op het pad om iets van de hand te doen, dan is het juist ongunstig. Wanneer een priester (*to minaa*) op 't punt staat de geesten (*deata*) aan te roepen, en een *kaloko*' laat het *ma'tinti* hooren, dan behoeft hij de goden niet meer te roepen, want dan zijn ze er reeds. Dit zal ook 't geval wezen, wanneer toevalligerwijs de vorst van Ma'kale, Poelang Tarongko, die plaats voorbij gaat.

De kiekendief-soorten heeten *pakatoea*, *langkan toea* en *gora*; ook op hem geven de uitgetrokkenenen acht: Wanneer men hem hoort zonder hem te zien, is dit een slecht teeken. Als hij op een boom zit en naar beneden vliegt alsof hij iets wil grijpen, daarna weer naar boven gaat, en zich op den boom neerzet als te voren, terwijl hij den kop wat laat hangen, dan moet men onverwijld naar huis terugkeeren. Laat hij zich hooren terwijl ook zijn lichaam zichtbaar is, dan kan men er op rekenen met een hoofd terug te zullen komen. Anderen vertellen nog: Vliegt deze vogel de mannen schreeuwende tegemoet dan is dit een goed teeken; komt hij hun op die wijze achterop, dan is het een slecht teeken. Ditzelfde geldt ook van de *pitoetoek*. In de Noordelijke distrikten van de Onderafdeeling Rante pao geeft men ook acht op de *i'doek*, rechts gehoord voerspelt hij goed, links slecht; soms hecht men juist tegenovergestelde beteekenis aan links en rechts. Is men niet op weg, maar met iets bezig, bijvoorbeeld met eenigen arbeid of met eten, dan houdt men dadelijk daarmee op, als de *i'doek* zich laat hooren. Ook de *tambolang* een soort reiger wordt gaarne gezien, als men op 't pad is. Wanneer hij stil staat, en voor den troep de vleugels opent, dan zal men voorspoed hebben.

Dan heeft men nog de *sekke*: wanneer deze zijn geluid laat hooren, dat men hier *ma'taraso* noemt, dan voerspelt dit niets goeds. Vliegt hij naar den grond, en grijpt hij een insekt, waarmee hij zich naar boven begeeft, dan zegt hij, dat men voorspoed zal hebben. Maar hij moet dit doen van rechts naar links vliegende, want als hij het in omgekeerde richting doet, zullen het juist de waarnemers zijn, die nadeel lijden. De jaarvogel, *alo*, en de wilde eend, *titasik*, hebben geen beteekenis voor uittrekkende strijders, maar volledigheidshalve voeg ik hierbij, dat als men deze vogels over het landschap ziet vliegen, men zegt, dat er droogte zal komen.

Ik heb hier eene lijst gegeven van de vogels, wier geluid of wier bewegingen voor de Toradja's van betekenissen waren, als zij ten strijde togen. In 't eene landschap wordt meer op deze, in 't andere meer op gene vogels gelet; maar het heeft geen belang dit voor iedere streek op te geven; de leidende gedachte bij het waarnemen dezer geluiden is overal dezelfde.

Wanneer men ten strijde toog, mocht men 't haar niet los laten hangen, maar het moest op de gewone wijze stevig om het hoofd zijn gewonden. Eerst als een vijand gevallen was, maakte men het los en liet het naar beneden hangen, *ma'roendoen*.

Terwijl de mannen op 't oorlogspad waren, mochten hunne vrouwen niets aan menschen uit andere woningen afgeven, zelfs geen sirih-pinang of vuur. Dit laatste mochten ze niet uit laten gaan; de slaapmatten mochten niet opgerold, maar moesten opgehangen worden; overdag mochten ze niet slapen: bezoek van mannen mochten ze niet ontvangen. De vrouw van den uitgetrokken strijder mocht zich het hoofdhaar niet met kokosolie inwrijven, *melangi'*, of dit met een varensoort, *potok*, reinigen. Ze mocht geen weefsel van ananasvezels, *pondan*, maken. De huisgenooten van den uitgetrokken man mochten elkaar niet luizen.

Voordat hare mannen heengingen vulden de vrouwen de watervaten, en ze moesten altijd maken dat er voldoende water in huis was. Bovendien zetten zij in Mengkendek nog een etensbak, *kandean*, klaar, waarin zij *pasake*-blad, *ra'pak-ra'pak* (een onkruid), en *darin-āing* (eene grassoort) legden, en op dit alles water goten; door dezen voorzorgsmaatregel voorkwam men, dat de strijders gewond zouden raken. Ze moesten zich gedurende de afwezigheid hunner mannen zoo rustig mogelijk houden, niet naaien, niet vlechten. Alles wat zij deden en nalieten moest er toe meewerken om de uitgetrokken mannen krachtig en gezond te doen blijven.

De wijze waarop men een vijand trachtte te verslaan was dezelfde, die bij de Bare'e-sprekers werd gevolgd: men loerde op een alleen loopend persoon, die onverhoeds overvallen en gemakkelijk tot een prooi gemaakt werd. Zoo snel mogelijk sloeg men hem 't hoofd af, en daarmede spoedde men zich terug naar zijne woonplaats.

Zoodra de achtergebleven mannen en vrouwen aan het onafgebroken uitgillen van den krijgskreet (*soema-poeko*) gemerkt hadden, dat de dapperen met een hoofd waren teruggekeerd, liepen allen 't dorp uit, met zich medenemende gepofte rijstkorrels en geweekte ontbolsterde rijst. De eerste werd over de krijgers heen gestrooid, van de tweede liet men ze eten. Voordat ze van deze ongekookte korrels hadden geproefd, mochten ze geen gekookte rijst nuttigen. Gewoonlijk werden het stamhuis, *tongkonan*, en de toegangen tot het dorp met jonge aren-bladeren versierd. De teruggekeerden hielden spiegelgevechten. In Tondok litak (Rante pao) wierp men elkaar met *kambola*-stengels, een soort van zeer licht riet.

In het dorp gekomen droeg men den kop driemaal om de woning van hem, die door den vijand was gedood; in Baroepoe liep men er driemaal mede om de *bala'kajan*, de stelling, waarop het vleesch der geslachte dieren bij een doodenfeest wordt gelegd. Na deze ommegangen werd die stelling stuk gehakt, en ten slotte werd het hoofd in de woning van den gesneuvelde geworpen. Van hier wierp men het weer naar beneden, en dit werd tot driemaal toe herhaald. Soms ook vermaakte men er zich mee om het hoofd tusschen de huizen heen en weer te schoppen. Werd er in de buurt juist markt gehouden, dan bracht men het hoofd daarheen; men slachtte er een varken en daarvan werd een maaltijd bereid.

Ook in het dorp zelf werd een feest gehouden, waarbij minstens een varken werd geslacht. Hier en daar, zooals in het Rante pao-sche werden ook een hond en een kip gedood; deze heeten *ntammoei boenga'*, „ontmoeten

bij het begin". Deze maaltijd heet *ma'paroeroe*. Gewoonlijk hielden de teruggekeerden een dag of zes op de *sali* verblijf, de vloer onder de rijstschuur, etende en palmwijn drinkende. Had men genoeg van het spelen met het veroverde hoofd, dan werd dit geprepareerd. In Sa'dan werd de scalp van den schedel gepeld, en onder de mannen verdeeld; dit stukje vel hechtte men aan de schacht van zijn speer, of aan zijn strijdhoud.

In Kesoe' maakte men van de haren van den verslagene een pluimversiering, *bembe*, die om de schacht van de speer gewonden werd; ook maakte men er *patotti* van, eene versiering die aan den hoofdband, *sa'pi'*, werd aangebracht. Men gebruikte daarvoor ook wel gekocht haar van levenden; het hoofdhaar van overledenen mocht voor dit doel niet aangewend worden. De scalp werd in doerian- en kokosboomen gelegd om ze overvloedig vrucht te doen dragen. De schedel werd gewoonlijk van het hoofd gescheiden, de hersenen werden er uit gehaald, en daarna werd de kop gekookt, totdat alle vleeschdeelen er gemakkelijk van verwijderd konden worden. In Angin-angin (Kesoe') werd dit werk door een *kaoenan* gedaan uit eene familie die van oudsher met dit werk belast was geweest. In 't distrikt Baroepoe in 't Noorden van Rante pao, en verder in Balepe' en bij de Toradja's van de Masoepoe- en Mamasa-rivieren, werd het hoofd in den grond begraven; nu en dan liet men het daar aan zijn lot over, maar meestal werd het later weer opgegraven, wanneer men onderstellen kon, dat de zachte deelen er van vergaan waren.

Op welke wijze men het ook gedaan had, wanneer de kop schoon en droog was, werd hij op een staak geplaatst, en dan werd er feest gevierd. In Kesoe' werd het doodshoofd versierd met een kapsel van zwart arenhaar, wanneer het aan eene vrouw had toebehoord. Was het dat van een man, dan legde men het een hoofdband aan van *padang-padang*-gras gemaakt. Mannen

en vrouwen dansten dan om het hoofd heen; deze dans heet *soemengo*. Zoowel bij den terugkeer der snellers als bij dit feest werd voortdurend op de trom geslagen. Was het feest afgelopen, dan werd de kop of de schedel aan den voorgevel van het huis bevestigd. Hier en daar wordt deze tropee ook wel in huis aan den nokbalk opgehangen.

De gewoonten van het koppensnellen bij de Toradja's van Boven-Binceang zijn dezelfde als die hierboven beschreven zijn van de onderafdeelingen Ma'kale en Rante pao. Ook daar wordt alleen uit wraak het hoofd van den gevallen vijand afgeslagen en meegenomen. Bij den dood van een voornaam persoon, bij 't bouwen van een stamhuis, of bij landbouwfeesten waren geen menschenhoofden noodig. Toch wordt genezende of heilaanbrengende kracht aan het koppensnellen toegekend, want in Mamasa vertelde men mij, dat wanneer er veel sterfte onder de kinderen was, men in schijn een kop ging snellen, om de sterfte op te doen houden. De feest-maaltijd, die daarbij gehouden werd, heet ook *pa'pararoekan*, juist als bij het echte snellen. Op den vooravond van den dag, die voor dit doel was bepaald, werd dan in 't dorp rondgeroepen, dat den volgenden dag een hoofd zou worden gehaald (*mangoeng*). Den volgenden morgen trokken eenige strijders naar een berg in de buurt, waar zij een graszode uit den grond staken. Deze droeg men aan het gras in de hand, terwijl men voortdurend den krijgskreet aanhief, *soemapoeko*, keerde men naar het dorp terug. Daar werden de trommen geroerd, een varken geslacht en een hond doodgeslagen, en men deed met de graszode, wat men gewoon was met een menschenhoofd te doen. Na afloop van 't feest werd de graszode weggeworpen.

Een hoofd, dat men had buitgemaakt, werd wel eens als medicijn aangewend. Zoo gaf men van het water waarin het gekookt was om het van de zachte deelen te kunnen ontdoen, aan kinderen te drinken, die niet

voorspoedig opgroeiden, en zwak bleven (Barana', Kesoe'). Op het *maro*-feest liet men zieken uit den schedel van verslagen vijanden drinken. In Tondok litak werd afschrapsel van den schedel met water vermengd, en dit gaf men als medicijn te drinken aan lieden die bloed opgaven, of die erg aan koorts leden.

Wanneer men genoeg had van het plegen van vijandelijkheden, werden boodschappen gewisseld, die tot den vrede leidden. Vrede maken heet *sigapia*. Men kwam dan bij elkaar, en men hield een gezamenlijken maaltijd, waarbij menschen van de beide partijen uit denzelfden etensbak aten. Dit werd *sikokoitongo* genoemd. Het met z'n tweeën of drieën uit den zelfden schotel eten, zocals in 't dagelijksch leven veel gedaan wordt, heet *sikore*, in Ma'kale *sidoea*. Bij zulk een vredesmaaltijd gaf men cok wel de hoofden die men op elkaar buit gemaakt had, terug.

Van eene belangrijke gewoonte bij het koppensnellen heb ik nog geen melding gemaakt. Wanneer men namelijk met een kop was teruggekeerd, werd voor den verslagen stamgenoot, ten behoeve van wien men er op uit is getrokken om wraak te nemen voor zijn dood, buiten het dorp een aardhoop gemaakt, die *tamboen tana* heet (het lijk van den verslagene was dan reeds naar het rotsgraf gebracht, zooals boven is medege-deeld). In Mengkendek en in Kesoe' waren dit eenvoudige aardhoopen, die versierd werden met de jonge bladeren van den arenpalm. Op den aardhoop werd een waringin- (*barana'*), sandelhout- (*sendana*), of kasuarine- (*boeangin*) boom geplant; ook wel een bamboestengel (*ao'*), pisang of *Dracaena*; soms zette men er ook alleen een steen bovenop. Wat daar geplant was, mocht niet worden gekapt.

In Barana' (Rante pao) deed men het niet zoo eenvoudig. Hier bond men een levend hoen vast, waarvan de kleur er niets toe deed. Om dit dier werden vier bamboelatjes overeind in den grond gestoken, zoodanig,

dat de bovineinden er van bij elkaar gebonden konden worden; het hoen zat dus in een soort hokje. Over dit dier heen werd nu de aarde opgestapeld; in het midden boven het hoen had men een bamboegeleiding geplaatst, die dus door de er om heen opgehoopte aarde werd vastgeklemd. Door dien koker werd aan het levend begraven hoen verse lucht toegevoerd. Nadat op dit heuveltje nog een der bovengenoemde boomen was geplant, werd de kip aan haar lot overgelaten. In Barana' vertelde men mij nog, dat terwijl men met het maken van de *tamboen tana* bezig was, de weduwe van den man die door den vijand was gedood, en voor wien deze aardhoop werd gemaakt, een rood baadje moest dragen. Wanneer alles gereed was, deed zij dit baadje weer uit. Wanneer deze looze tumulus gemaakt was, werd het buitgemaakte hoofd gehaald, en dit werd dan eenige malen op den aardhoop geworpen. Zoo deed men in Mengkendek. In Kesoe' droeg men het hoofd drie-maal om den aardhoop heen.

Volgens eene mededeeling van den Heer J. H. W. van der Miesen wordt in Boven-Binoeang onder *tamboen tana* iets anders verstaan dan in Ma'kale en Rante pao. Wanneer hier een stamgenoot in den strijd was gevallen, werd op de plek waar hij het leven liet een *tabang* (*Dracaena terminalis*) geplant. Zoo'n plek heette: *katoembangan*. Wanneer een doode in zijn kist naar zijn laatste rustplaats is gedragen, en het lijk is in het graf (zooals wij gezien hebben: een gat in een heuvelwand) weggelegd, dan wordt de leege kist aan de zijde van den weg begraven. Daar overheen wordt dan een aardhoop opgeworpen, en deze draagt den naam van *tamboen tana*. Op dezen aardhoop plant men een *barana-* (waringin) of een *sendana-* (sandelhout) boom, of een *tabang* (*Dracaena*) plant. Dit is dus de *karopi* van Ma'kale.

Huisbouw In den aanvang van dit opstel heb ik reeds een en ander medegedeeld omtrent den vorm en

de inrichting der huizen, die veel van een vaartuig hebben. Wanneer men op eene plek voor 't eerst eene woning zal zetten wordt vooraf gewicheld om te zien of men gezond zal blijven wanneer men daar zijne woonstede opslaat. Daartoe wordt op die plek gewoonlijk een bamboe-koker neergezet met sirih-pinang-offer er onder. De koker is boordevol water. Als men nu na twee of drie dagen daar terug komt, en dit water is niet verminderd, dan is dit een bewijs, dat men daar gerust kan gaan wonen. Is het echter minder geworden, dan kan men er zeker van zijn, dat deze plek „warm” is, en men zet er zijn huis niet neer.

In geval men ergens voor het eerst een huis bouwt, moet ook de grond „gekocht” worden, *nalli padang*. De koopprijs is in geheel Toradja-land een brokje staal. Vaak doet men er nog een paar oude, voor deze menschen kostbare kralen bij; een enkele maal ook een kip. In Kesoe' wordt daarvoor aan de oostzijde van den middelsten paal, *ariri posi'*, een gat in het hout gemaakt, waarin de genoemde voorwerpen worden gelegd. Elders legt men ze onder den steen, waarop die paal rust (de palen worden namelijk niet in den grond geplant, maar ze staan er boven op, op platte steenen). Alle soorten van hout mogen voor den huisbouw gebruikt worden, maar er zijn een aantal minder deugdzame soorten, die men daarvoor niet neemt. In het Ma'kale-sche mogen lieden uit het volk nimmer sandelhout (*sendana*) voor hunne huizen aanwenden. Hout in welks bast een doode plek wordt aangetroffen, mag wel worden gebruikt, maar de doode plek hakt men er uit. Alleen in Kesoe' vond ik een boomsoort, die om zijn naam niet voor huisbouw wordt aangewend, nl. de *bakan to mate*, ³³). Wanneer men bezig is met het bouwen van eene woning voor een *to makaka*, en 't begint te regenen, dan moet men met dit werk ophouden; voor de woning van iemand uit 't volk komt dit er niet op aan.

Terwijl men aan het bouwen van een huis voor een aanzienlijk man bezig is, worden bij allerlei gelegenheden dieren geslacht: wordt de grond gelijk gemaakt op de plek waarop de woning zal komen te staan, dan worden een kip en een hond gedood, de eerste om daarvan aan de *deata* te offeren, de tweede om daarmee de arbeiders van toespis te voorzien. Worden de palen overeind gezet, dan laat een varken het leven; bij 't aanbrengen der wanden, *ma'rinding* weer een of twee varkens; evenzoo bij het bevestigen van de zoldering, *palakea para*. Wordt het huis gedekt, dan zijn het 3 of 4 varkens die worden geslacht. Bij al dergelijke gelegenheden wordt ook aan de geesten, *deata*, geofferd. De dakbedekking bestaat uit op elkaar gelegde gelegden bamboe, die gespleten zijn. In Kesoe' telt men de lagen bamboe met *toewo-mate*, „levend-dood”, en aangezien *toewo* op de laatste laag moet vallen, blijkt hieruit, dat het aantal bamboe-lagen steeds oneven moet wezen. Hetzelfde wordt ook gedaan met het aantal vloerbalken, *kala'ka'*.

De nok van een huis moet steeds Noord-Zuid loopen. Strekt ze zich in Oost-Westelijke richting uit, dan heet dit *dipaoeng*, en dit is verboden, omdat het huis van Poeang matoea, den Hemelheer, in die richting staat, en de menschen mogen niet op dezelfde wijze bouwen als Poeang matoea dit doet.

Bij de inwijding van eene nieuwe woning wordt steeds een groot aantal dieren geslacht. Van de Loosdrecht vertelt, dat bij de inwijding van het huis van Pong Aroeng, het hoofd van het distrikt Bori, 104 varkens werden gedood. Van het bloed der offerdieren wordt niet aan het houtwerk gestreken.

Aan de bouw van een stamhuis, *tongkonan*, werken alle leden van den stam mee. Zulk eene woning is ook eene vrijplaats voor iemand, die door anderen dreigt gedood te zullen worden. Wanneer de doodslager of de overspeler in het stamhuis gevluht is, moeten zijne

achtervolgers terugkeeren. Dringen zij toch in de woning door, dan treden alle daar aanwezige personen hun in den weg, en zoo iets zou aanleiding kunnen geven tot een oorlog, *ra'katonan padang* ³⁴).

Ten opzichte van den dorpel, *ampang*, van het huis, koestert men bijzondere gedachten. Zoo mag geen vuil over den drempel heen naar buiten worden gebracht. Gedurende vijf dagen na het sterven van haar man, mag de weduwe het huis niet over den dorpel verlaten. Wanneer zij (dit verbod geldt ook den weduwnaar) zich naar buiten begeeft, doet zij dit aan de zuidzijde door een venster. Zij moet daarbij achteruit loopende gaan, ten einde het gelaat steeds naar den doode gericht te hebben. Zoolang een doode in huis is, mag ook geen rijst over den dorpel naar binnen worden gedragen, maar dit doet men door een der zijden gaande. Op den dorpel mag men niet gaan zitten; men mag er niet op slaan, of er iets op stuk hakken.

Ook de hoofdpaal van het huis, *petoeo*, heeft bijzondere beteekenis. Daar legt men bij sommige gelegenheden een sirih-pinang-offer neer, bijvoorbeeld wanneer het dak wordt vernieuwd; heet dan *ma'papa banoea*, of *mangrara banoea*.

De haard bestaat evenals elders in Indië, waar huizen met houten vloeren worden gevonden, uit eene vierkante ruimte, die in den vloer is aangebracht en die met aarde opgevuld is. Voordat men dit laatste doet, legt men op die plek wel bladeren van de *pasakka* neer, omdat *masakka* „koud”, en dus ook „voorspoedig” beteekent. Op die bladeren worden stukken pinang-bladscheeden gelegd, die ook verkoelende kracht hebben, en daarop stort men de aarde.

Het eerste vuur dat men op den haard legt, behoeft niet speciaal daarvoor te zijn aangemaakt; gewoonlijk wordt het uit eene andere woning in het nieuwe huis overgebracht. Alleen in het distrikt Sa'dam moet men nieuw vuur maken, als men eene nieuwe woning betreft. Dit mag dan gedurende drie dagen en drie nachten niet

uitgaan. Er zijn omstandigheden waarin geen vuur uit huis mag worden afgegeven: zoo wanneer de huisheer er op uit is gegaan om aan een hanengevecht deel te nemen, of als hij eene reis heeft ondernomen. Ook gedurende de eerste drie dagen, nadat de rijst is uitgezaaid mag geen vuur worden afgegeven. Ook niet gedurende denzelfden tijdsduur na de bevalling van de vrouw des huizes, of nadat de kat heeft gejongd. Wanneer de fakkel is aangestoken, mag deze terwijl men aan 't eten is niet uitgaan; dit mag ook niet terwijl men zijne vechthanen aan 't voederen is, want anders zouden ze nooit de overwinning behalen. In 't vuur urineeren is gevaarlijk, want dan zal het scrotum opzwellen. Wanneer een lijk naar het graf wordt gedragen, moet ook vuur uit het sterfhuis worden meegenomen om daarmede het afscheidsmaal, dat bij het graf wordt gehouden, te koken. Nam men geen vuur mede, dan zouden de overlevenden in die woning niet gezond blijven. Wanneer iemand van Baroepoe op reis zijnde zijne kleeren brandt, keert hij dadelijk naar huis terug.

Vuur wordt op twee manieren gemaakt: door een paar droge stukken bamboe over elkaar te wrijven (dit heet *ma'pe'*) en met den vuurslag, *pete'tek*. Het maken van vuur door het wrijven van bamboe geschiedt op de volgende wijze: Een stuk bamboe, waarin een kleine gleuf is gemaakt, wordt op den grond gelegd. Als zaag gebruikt men twee bamboe-latjes, die met het zachte gedeelte tegen elkaar zijn gebonden: tusschen deze latjes is wat haar van den aren-palm geklemd. Door het wrijven met deze latjes in de gleuf van den liggenden bamboe vatten de aren-vezels vuur.

In het Pana'-gebied, in Mamasa en in Baroepoe kent men het verhaal van de *dali*, een soort paardevlieg, die naar Poeang matoea gezonden werd om hem om vuur te vragen. De Hemelheer gelastte het insekt de oogen met zijne pooten te sluiten, opdat het niet zou zien hoe de godheid vuur maakte. De vlieg volgde het

bevel op, maar met de oogen die ze volgens de Toradja's in de oksels heeft, zag ze nu hoe Poeang matoea twee stukken bamboe over elkaar wreef, en op deze wijze vuur maakte. De vlieg keerde zonder vuur naar de aarde terug, maar ze openbaarde aan de menschen het geheim hoe vuur gemaakt wordt. In Mengkendek is het de eerste mensch Pong Moela taoe, die het rijstdiefje, *dena'*, naar den hemel zond om vuur te vragen; als belooning voor dezen dienst zou het jonge rijst krijgen. De vogel volbracht de opdracht, en daarom komen zijne nakomelingen elk jaar hun loon halen door van de te veld staande jonge rijst te komen eten. In Pangala' is het een buffelhoeder, een zekere Maradonde, die 't eerst vuur maakte door bamboe tegen elkaar te wrijven. Dit gebeurde bij Engkokna padang op Pongko', het legendarische eiland in zee (*Engkokna padang* „de stuit van het land, de horizon in het Zuiden”; Van der Veen).

Overal in de Toradja-landen doet men een verhaal van het vuur en het water die met elkaar vochten. Het vuur werd verslagen, en moest de vlucht nemen. Het verborg zich in een bamboe en in een steen. Toen de eerste mensch Pong Moela taoe nu naar vuur zocht, zeiden de bamboe en de steen: „Neem mij weg van hier”. De mensch vroeg: „Hoe moet ik dat doen?” Toen vertelde de bamboe, dat hij gewreven moest worden, en de steen lichtte den mensch in, dat hij hem met een stuk staal moest slaan om het vuur er uit te krijgen.

Wanneer in het Pana'-gebied een huis verbrandt, offert men een varken buiten het dorp, en een er binnen. Als de eigenaars van de verbrande woning eene hut hebben gemaakt om daarin tijdelijk te huizen, leggen zij daarin een vuur aan, en wanneer dit goed brandt, bluschen ze het weer met water; hierdoor voorkomen ze, dat hun verblijf nog eens door het vuur zal worden verteerd. In Mengkendek worden aan den avond van den dag, waarop een huis verbrand is, de randen van de vuren in alle huizen met water begoten, opdat het vuur ook die

woningen niet zal verwoesten. In het distrikt Sa'dan worden alle vuren in 't dorp, waar een huis verbrand is, gedoofd; daarna gaat men in een andere kampong vuur halen om het weer aan te maken.

Algemeen is het gewoonte om zich met brandende zwam, *baroek*, van den aren-palm wonden op de armen te branden, waarvan de litteekens duidelijk zijn waar te nemen. Boven hebben wij reeds gezien, dat in sommige streken verteld wordt, dat men dit doet om later in het zielenland te zullen worden toegelaten. In het Pana'-gebied zei men, dat die litteekens moeten voorkomen, dat men in de bergen of in de wildernis verdwaald raakt.

Huisdieren. Kat. Het is hier de plaats om een en ander van de huisdieren der Toradja's te zeggen. Ik begin met de kat. De verhalen en overleveringen die er bestaan over de komst van de kat in dit land, en de wijze waarop dit dier wordt behandeld en beschouwd, kunnen aanwijzingen geven omtrent de menschen die de kat daar hebben gebracht.

In de meeste distrikten zegt men dat de kat met den eersten hemelling, Batara taoe of Manoeroen di langi' op aarde is neergedaald. In Baloesoe zou dit plaats hebben gehad op Leboekan, het mythische eiland. De kat, de rijst en het vuur zijn onafscheidelijk aan elkaar verbonden, en de kinderen van Manoeroen namen deze drie steeds met zich mede, waarheen ze gingen. In Tondok litak heette de eerste kat Datoe Parerong, „beschutter, beschermer” omdat zij het vuur bewaakte, opdat niemand er te dichtbij zou komen. In Sa'dan is zij samen met de eerste rijst uit den hemel gekomen. Zij is „de grond (de oorzaak) van alle schatten”, en ze bewaakt de eigendommen van haren heer. In Kesoe' noemt men haar „de moeder van alle goederen”.

Dr. Van der Veen vertelde mij, dat het in de *ma'boea'*-litanie van de kat heet:

Serre' ri tone ianan
Salembanna baka boea
Karoeranna kampolo ponno.

Dit is: De kat behoort tot den stam van de goederen, Zij doet de rotankorf openbarsten (van volte) zij is de omgeslagen band van den vollen inhoud; d.i. zij houdt alle goederen bijeen. (*Baka boea* is de lange naar beneden schuin toeloopende rotan-korf met deksel met omgeslagen rotan-band ³⁵).

Alleen in Tabang (Masoe-poe-rivier) vertelt men dat de kat ontstaan is uit 't lijk van een man.

Men onderscheidt de katten in soorten: *sesse' datoe* of *sesse' toedang*, eene kat die huisvast is; *sesse' lao*, die er op uitgaat, en *sesse' lampoeng*, de wilde kat. De tweede soort wordt ook wel *sesse' bandangan* genoemd. Van de *sesse' datoe* beweert men, dat ze nooit op den grond komt ³⁶).

Men mag nooit zeggen dat men eene kat komt koopen, maar men komt haar „leenen”, *indan*. De prijs is vier of zes *wang doi' tambaga*. In Ma'kale geeft men voor eene kat eene reeks van magisch werkende dingen: een kemiri-noot (Aleurites Moluccana), een stukje staal (*pamoentoe*), een *soekoe* duiten, zes zilveren muntstukjes, *biang barani* (de *biang* is de *Miscanthus Japonicus* Anderson), *a'da'* (eene scherpe grassoort), en ten slotte een naald, als het beestje een mannetje, of een rijstsnijmesje (*rangkapan*), wanneer het een vrouwtje is. In Sangalla' worden in de mand waarin de kat naar huis gebracht wordt, 3 kemiri-noten en 3 steentjes gelegd, terwijl aan de buitenzijde er van bovengenoemd *a'da'*-gras wordt vastgemaakt. In Rimbon wordt de kat gekocht („geleend”) voor 2 naalden, 2 kemiri-noten en 2 stukjes staal, terwijl in de mand waarin men haar overbrengt, 3 korrels rijst worden gelegd. Voor het geld dat men voor eene kat ontvangt, mag men geen etenswaren koopen. Enkelen zeggen, dat zij die het voedsel eten, dat

voor den prijs van eene kat gekocht is, zullen sterven; maar de meesten beweren, dat de kat hierdoor zou doodgaan.

Wanneer men aan de Masoepoe met eene kat thuisgekomen is, bakt men een ei in een pot. Dit vermengt men met rijst, en legt dit voedsel dan op den haard waar het door de kat wordt opgegeten; hierdoor zal zij aan huis gebonden worden. Algemeen geldt de regel, dat, wanneer men eene kat gekocht en in huis gebracht heeft, gedurende 3 dagen niets uit die woning aan anderen mag worden afgegeven. In den tijd dat de rijst op den akker vrucht begint te zetten wordt de kat daarheen meege-nomen om de muizen te verjagen.

Eene kat moet steeds met onderscheiding worden behandeld, anders loopt ze weg. Slaan of dooden mag men haar alleen, wanneer zij werkelijk iets kwaads heeft gedaan, waaronder gewoonlijk verstaan wordt, dat ze kuikens vangt en eet. Maar nooit mag men haar slaan met de bamboe-blaaspijp, waarmede het vuur van den haard wordt aangewakkerd, met een stuk brandhout, dat al in het vuur is geweest, met eene rijstwan of met de vlakke hand. Zoo iets zou allerlei noodlottige gevolgen hebben: de een zegt, dat de kat dan geen muizen meer zou vangen, de ander dat zij doof zal worden. In Ma-kale vertelt men nog: Wanneer de kat op de stookplaats bij de haardsteenen slaapt, mag men haar niet met een brandend stuk hout slaan, want dan zou de „kattengod” het huis in brand steken. Als zij op een hoop rijst slaapt, mag zij niet vandaar verdreven worden, want dan zou men arm worden. In Tondok litak leeft men in de overtuiging, dat als iemand eene kat gedood heeft, geen kat, die hij zich later zal aanschaffen, muizen wil vangen. Het is dan zaak, dat zoo iemand zijn misdaad uitwischte door een kip te slachten en zijne fout te belijden, want anders zou het kunnen zijn, dat hij onder den invloed van zijn misslag zou moeten sterven.

Voor al moet men oppassen de kat niet te slaan met

een ijzeren voorwerp, want dan zou de ziel van dengene, die slaat na zijn dood later niet in *poeja*, het Zielen-land, komen (Sanggala' en Ma'kale); want zoodra zij er binnen wil gaan, krabt de kat haar in het aangezicht, zoodat ze terugdeinst. Of ook zal de rijst mislukken, als men de kat met ijzer slaat; met zal dan nooit rijk worden of voorspoed hebben. Men mag haar zelfs niet met een ijzeren voorwerp dreigen (Rimbon), want dan zou ze niet meer jongen, en de persoon die dreigt, zal rheumatiek in de vingers krijgen. Bijt een kat op ijzer, dan zal ze versuffen (Sa'dan).

Met een stuk brandhout dat in het vuur geweest is, naar haar steken (zonder haar te raken) zou ten gevolge hebben, dat ze geen muizen meer zou zien (Baloesoe). Heeft de kat slechts een klein misdrijf begaan, bijvoorbeeld gesnoept, dan slaat men op een stuk hout om haar te verschrikken (Kesoe'). Haar met water gooien wordt gelijk gesteld met haar te slaan.

Men is bang dat de kat zal wegloupen. Wanneer men haar in drift een klap gegeven of haar gescholden heeft, doet men haar in Ma'kale een kleedingstuk aan, en dan bekent men haar dat men verkeerd heeft gedaan. In Kesoe' vernam ik een verhaal, dat de slechte gevolgen schildert van het wegloupen van de kat: Een kat was geslagen en daarom liep ze weg. Toen zeiden de rijst, de buffels, de varkens en al de bezittingen van den eigenaar der kat tot de kat: „Waarom verlaat gij ons?” De kat antwoordde: „Laten wij gezamenlijk vertrekken”. Toen trokken zij allen weg naar een ander oord. Onder het loopen veranderden alle in menschen. Toen zij door den nacht overvallen werden, noodigden andere menschen hen uit bij hen hun intrek te nemen, maar de kat en hare metgezellen weigerden dit te doen. Zij begaven zich naar de woning van twee weesjes, die bezig waren met rijststampen, en ze vroegen haar om daar te mogen verblijven. De weesjes maakten eerst hun huis schoon om de gasten te kunnen ontvangen. Deze zeiden tot

haar: „Kookt eerst rijst voor ons”. Maar de meisjes antwoordden: „Er is niet genoeg rijst”. De vreemdelingen zeiden: „Je rijst zal zich vermeederen, kookt maar”. Na drie dagen openden de weesjes hare rijstschuur en zie deze was geheel gevuld met rijst; de ruimte onder haar huis stond vol buffels, en de varkensstal was vol varkens. De kat bleef bij de twee meisjes wonen.

Zoo bang als men bij de Bare'e-sprekers is om met eene kat te spelen, haar uit te lachen of te bespotten, is men bij de Tae'-Toradja's niet. Wanneer kinderen eene kat aankleeden of met haar spelen, zegt men er niets van, maar volwassenen zullen nooit eene kat bespotten of uitlachen. Dit zou ten gevolge hebben, dat men na zijn dood een kat werd (Tabang); dat men nooit meer voorspoed zou hebben (Sangalla'); dat men niet lang zou leven (Pangala'); in Baloesoë zegt men, dat hierdoor de toorn van Poeang matoea zou worden opgewekt; belacht of bespot men andere dieren, dan zou dit ten gevolge hebben, dat die beesten onvruchtbaar worden. Hier tegenover staat, dat men in Sa'dan, Tondok litak en Rimbon er niets verkeerd in ziet om dwaasheden met deze dieren uit te halen.

Er zijn nog een aantal verbodsbepalingen, die in acht genomen moeten worden om te voorkomen, dat de kat wegloupt. Een algemeen voorschrift is, dat in huis nimmer *po'pong*-hout als brandstof mag worden gebruikt, zelfs niet in de woning mag worden gebracht. *Po'pong* is een ficussoort. Men denkt dat er verband bestaat tusschen de kat en dezen boom, want als zulk een dier sterft, wordt het kreng in de takken van een *po'pong*-boom gelegd ³⁷). Welk dit verband is heb ik echter nog niet kunnen ontdekken. Behalve *po'pong*-hout, dat in alle landschappen verboden is, mag men in Tabang ook geen *lebanoe*-hout, in Sangalla' geen *toerri*-, en in de noordelijke distrikten van de onderafd. Rante pao geen *la'da*-, *boeboe*-, *kaloa*- en *bentasoe*-hout branden.

Als gevolg daarvan wordt nu eens opgegeven, dat de kat dood zou gaan, dan weer dat hare jongen zouden sterven, of dat de haren van het dier zouden uitvallen.

Men mag geen sprinkhanen aan de kat te eten geven, anders zou men dysenterie krijgen. Lenden-doek en broek mag men niet buitenshuis aandoen, anders zal de kat heengaan (Kesoe'). Rijststroo mag nooit in de woning worden gebracht, want daardoor zou de kat sterven. Uit een huis waar men eene kat er op na houdt, mag nooit vuur worden afgegeven, want dan zou de kat die woning verlaten (Tabang). Om dezelfde reden mag men ook geen koud water, dat in huis is gebracht, daaruit weer naar beneden brengen (Sangalla'). Zoo ook mag men om dezelfde reden niets uit het huis naar beneden gooien (Rimbon). Men moet zorgen dat de kat niet een soort worm, *boelilik*, te eten krijgt, want dan zou ze dol worden (Sa'dan).

Een praktisch gebruik van de kat maakt men in Kesoe'. Wanneer daar witte paddestoelen gekookt zijn om deze als toespis bij de rijst te nuttigen, zet men daarvan eerst wat aan de kat voor. Wanneer ze er van eet, kunnen de menschen ze ook gerust nuttigen. Onder de paddestoelen toch komen vergiftige soorten voor, die niet altijd van de goede zijn te onderkennen; de kat herkent dadelijk wat schadelijk voor haar zou zijn.

Een enkele maal ziet men in het gedrag van de kat voortteekenen. Zoo zegt men in Ma'kale: Wanneer de kat zich bij den haard gezeten reinigt, zal er weldra buffel- of varkensvleesch (van een doodenmaal of feest afkomstig) worden gebracht. Katten kunnen zielen zien; boschkatten bewijzen in deze den mensch nog diensten, want wanneer zoo'n dier de ziel van een nog levend mensch in het bosch tegenkomt, jaagt zij deze naar het lichaam terug (Tondok litak). Daartegenover staat, dat als men in Baroepoe een boschkat hoort schreeuwen, men zegt, dat spoedig iemand zal sterven.

Om eene kat tot eene flinke muizenvangster te maken laat men in Sangalla' de rook van brandende *tagari* (een heelkrachtige plant) *) tegen haar lijf komen. Valt eene kat door een gat in den vloer, dan moet men haar in sommige streken door dat gat weer in huis brengen: in andere distrikten daarentegen brengt men haar langs de trap weer naar binnen. Wanneer de kat van de spijs, die voor een mensch bestemd is, eet, is dit een goed teeken, en men laat haar begaan tot zij verzadigd is (Kesoe', Makale). Nergens wordt er iets in gevonden als de kat van het klaar gezette eten neemt; deed een hond dit, dan zou men de rest in veel gevallen niet meer opeten.

Wanneer eene kat zwanger is mogen menschen uit de woning waar zij zich bevindt, voorloopig niet hun sirih-tasch, *sepoe'*, aan elkaar geven om er een pruim uit te nemen. Daar, waar men er anders geen kwaad in ziet vuur af te geven, al heeft men eene kat in huis, zal men het in de genoemde omstandigheden toch niet doen. Deed men dit, dan zou de moederkat later hare jongen opeten. Doet een kat dit, dan is het een onheilspellend teeken. De kat wordt dan uit het huis gegooid, en men brengt een offer aan de goden, *deata*, en slacht een kip onder de rijstschuur. Ook mag men in het huis waar eene kat zwanger is, geen cassave roosteren of koken, anders zullen de jongen die geboren worden, spoedig sterven.

Als eene kat gejongd heeft mag men gedurende drie dagen niets uit huis afgeven. Deze regel wordt ook algemeen gevolgd, wanneer een buffel, een varken of een hond jongen hebben gekregen. Als men naar de kleine katjes gaat kijken, moet men eene fakkel meenemen van arenvezels, *indoek*, gemaakt. In zulk een tijd mag men niet spreken van *sesse' baine*, en *sesse' moeane*, kat en

---

*) *Tagari*, Jav. *tégari*, *Dianella endifolia*, een kruid (Lilia-
cee), waarvan de wortel als reukwerk en ook wel als ratten-
vergift wordt gebruikt (Adriani).

kater, maar men moet zeggen: *sesse' kidi'*, en *sesse' daroenna* (*kidi'* = vagina; *daroen* = naald, mannelijk schaamdeel). Wanneer eene kat naar huis wordt gebracht, waar een kater is, dan heet dit: *loo dipopendaroen*, men gaat een naald (penis) voor haar zoeken. Het coire van de beide dieren wordt als gunstig aangemerkt. In Baloesoe is nog voorgeschreven, dat in het huis waar eene kat of een hond gejongd heeft, geen hars-houdende groenten of hout gebracht mag worden, omdat anders de oogen der jongen gesloten zullen blijven. Ook doet men hier het volgende: Men zet een hond en een kat naast elkaar met eene kleine ruimte tusschen hen in. Dan neemt de eigenaar der dieren een brandend stuk hout en een kapmes in de hand, houdt ze uitgestrekt tusschen de beide dieren, en zegt: „Als de kat uit 't huis naar beneden gaat, en de hond doet haar kwaad, dan zullen dit vuur en dit kapmes hem verderven; als de hond van beneden in huis komt, en de kat doet kwaad, dan zullen dit vuur en dit kapmes haar vernietigen”. Wanneer in Baroepoe eene kat jongen heeft gekregen, mag men niet spreken van haar „kinderen”, maar heeft 't over hare „kleinkinderen”.

In sommige distrikten van Rante pao geeft men kennis aan de kat wanneer een der huisgenooten is overleden, maar tevens brengt men het dier in eene andere woning. In Sa'dan is het gewoonte om de kat uit huis naar beneden te brengen, wanneer de heer des huizes op sterven ligt, want als het dier tegenwoordig ware bij het uitblazen van den laatsten adem, zou het versuffen. In Kesoe' en Pangala' zegt men als reden waarom de kat naar een ander huis wordt gebracht: *to matean, serre' manii bomboan*, „er is een doode in huis, straks wordt de kat als de ziel van een doode (*bombo; bomboan* is het gewone woord voor „gek”; dol van dieren is *maro*)”. In Ma'kale vreest men dat de kat het lijk zal bijten als men haar niet verwijdert, en hierdoor zou ze den lust om muizen te vangen verliezen. Men zegt: haar

lichaam zou er moe van worden door steeds naar den doode te staren; en zooals een lijk zich niet beweegt, zou ook de kat hare bewegelijkheid verliezen. Zoolang het lijk niet begraven is, mag de kat niet in het sterfhuis terugkeeren, en ze moet ook het gebod om geen rijst te eten, *maroo'*, volgen.

Wanneer eene kat dood gaat, is het bij de Tae'-sprekers algemeen gewoonte, dat het kreng in de takken van een *po'pong*-boom wordt gelegd, zooals boven reeds is opgemerkt. In Kesoe' doet men het doode dier in een van biezen gevlochten zak, *kapipe*, waarbij nog worden gevoegd een rijstmesje of een oude naald, al naar gelang het dier een kat of een kater was. In Ma'kale roostert men drie stuks cassave, en wikkelt die samen met het katten-lijk in eene mat. In Sangalla' legt men gebakken oebi, en gebraden sprinkhanen, *batik*, aan den voet van den *po'pong*-boom, waarin de doode kat geplaatst is; dit doet men ook in Rimbon, en men zegt er bij: „Dit is je voedsel”. Dit doet men ook in de andere distrikten van de onderafd. Rante pao. In Baroepoe wordt ook nog houtskool aan den voet van den boom gelegd. In Tabang en het Pana'-gebied aan de Masoepoe-rivier daarentegen wordt eene doode kat in een lap katoen of in een matje gewikkeld, en dan in den grond begraven. In de onderafdeelingen Ma'kale en Rante pao beweert men, dat als men eene kat in den grond begraaft, de wormen van het kreng naar het rijstgewas toe kruipen, en dit verderven. Ook loopt degene die een kat begraaft, de kans om eene huidziekte te krijgen. Op dezen regel in Rante pao maakt alleen Tondok litak eene uitzondering, waar een kattenlijk ook begraven wordt, nadat men het in een mat heeft gewikkeld, terwijl men op het graf wat houtskool legt.

Voordat ik van de kat afstap wil ik nog eenige verhalen mededeelen, die de Tae'-toradja's vertellen omtrent het ontstaan van de vijandschap tusschen kat en muis. Van de muis vertelt men, dat ze door den Heme'heer naar

de aarde is gezonden om de rijst te verderven, wanneer de menschen de adat niet opvolgen. Verder vertelt men dan: De krab en de muis plantten samen pisang. Toen de vruchten rijp waren, stal de muis de vruchten van haar vriend, en deze kneep hem als straf daarvoor in zijne testikels. Daarom vluchtte de muis in de woning van Pong Balin totok, een vogel. Denkende met een vijand te doen te hebben, sloeg de vogel op de trom om zijne vrienden te hulp te roepen (de *balintotok* heet in het Bare'e: *walitoetoe*, een soort specht, die met den snavel tegen boomstammen klopt om er gaten in te houwten; dit kloppen klinkt als het slaan op een trom). Door dit geluid verschrikte de buffel, die op hol sloeg, en op zijn tocht een katten-jong, dat in het gras lag, vertrapte. De moederkat beklagde zich hierover bij den buffel, maar deze verwees haar naar den *balintotok*, die op zijn beurt de schuld van het ongeluk aan de muis gaf, die zijn hol was binnen gerend als een vijand. Toen de kat de muis ter verantwoording riep, kon deze niet antwoorden, want ze had werkelijk schuld, omdat ze de pisang van de krab had gestolen. Daarom beet de kat haar dood, en na dien tijd bleef de vijandschap tusschen deze twee dieren voortbestaan (zie voor hetzelfde verhaal bij de Bare'e-toradja's, en de parallellen er van: Tijdschrift Bat. Gen. deel 45, 1902, bl. 426—432).

Een ander verhaal luidt: Eene muis wilde een offerfeest vieren (sommigen zeggen *ma'boea'*, anderen *maro*). Daartoe ging zij op zoek naar eene priesteres, *to boerake*, om de daarbij behoorende litanieën te zingen. Eerst ontmoette ze een reiger, *korong*. Deze was wel genegen om den gevraagden dienst te verleenen, maar toen hij eene proeve had gegeven van zijne kunst, beviel de stem niet aan de muis. Toen ontmoette ze een paar katten, die met elkaar aan het ravotten waren. Dit spel viel zoodanig in den smaak van de muis, dat ze de beide dieren uitnoodigde om de leiding van de feestelijkheid op zich te nemen. De katten namen het aan. Alle muizen

waren voor het feest in huis verzameld: alleen eene zwangere muis hield zich op in de nok, omdat zij door haar toestand niet aan het feest kon deel nemen. De katten lieten eerst alle toegangen tot het huis dicht maken, en toen bevalen ze dat alle muizen moesten gaan slapen. Toen aan dit bevel voldaan was, maakten de katten alle muizen dood. De zwangere muis zag dit aan, en vluchtte van hare plek weg: maar door haar vlucht verschrikte ze een haan die begon te kraaien (of: een kip, die begon te kakelen), en daardoor werden met de muizen ook de hoenders de vijanden der katten (vergelijk dit verhaal bij de Bare'e-sprekers in pas genoemd artikel, bl. 452—457).

Weer een ander verhaal zegt: Eens ontmoetten eene kat en eene muis elkaar. De kat vroeg aan de muis hoe ze heette, en deze antwoordde: „Ik heet Pong Lelemanik „die wiens kralen verhuizen”. „En hoe heet gij?” vroeg de muis. „Ik heet Indo Andatoe”, was het antwoord. Toen plaagde de muis de kat en zeide tot haar: „Wat ben je eigenlijk voor iemand; je doet niet anders dan de stookplaats bewaken, en de haardsteen en zijn je steun (ligplaats of kussen)”. Toen werd de kat boos en zeide: „En wat ben jij dan, die je voedsel onder de uitwerpselen zoekt?” Na dien tijd was er vijandschap tusschen die twee en hare nakomelingen.

De Hond. De Toradja's fokken veel honden. Het is een zeer onsympathiek soort van honden, dat men hier vindt: om de minste kleinigheden blaffen ze, en zijn dan vaak niet tot bedaren te brengen. Het is dan ook een der onaangename zijden van een bezoek aan een kampong, dat dikwijls het voeren van een gesprek onmogelijk maakt wordt door het leven dat de honden maken.

Van den hond heet het in de priestertaal, zooals Dr. Van der Veen mij mededeelde:

Asoe boe'toe ri Rappan

Ombo ri Masoembang.

Dit is: „de hond verschijnt in Rappan (een plaats in Rimbon), is zichtbaar in Masoembang”. Wat men daarmede wil zeggen, weet ik niet.

De Toradja neemt allerlei teekenen aan het lichaam van den hond waar, waaruit hij meent te kunnen opmaken, of de hond hem geluk dan wel ongeluk zal aanbrengeu. De Heer Prins was zoo goed voor mij bijeen te brengen, wat men hierover in Ma'kale leeraart. Men vertelt dan dat de eerste honden twee reuen en twee teven waren, die op de volgende wijze geteekend waren: De eerste was een gespikkelde hond met zes lijnen: twee aan iedere zijde van het lichaam, één aan den buik en één op den rug, loopende van kop tot staart. De tweede was een langharige hond. De derde geelkleurig met zwarte ooren, en de vierde een bruin-zwartgele hond met zes lijnen van kop tot staart als bij den eerste. Later kwamen uit deze eerste honden allerlei andere soorten voort met verschillende kenteekenen die geluk of ongeluk aanduiden. Vele Toradja's kennen die kenmerken, en bij het koopen van een hond letten zij er op. Maar men beweert ook, dat iemand die de teekenen niet kent, zonder gevaar er iedere soort hond op na kan houden.

Zoo zal een hond, die groote oogen heeft, met witte oogharen, den dood veroorzaken van een ieder, wiens faeces hij opeet. Vooral haarwervels spelen onder deze kenteekenen eene voorname rol. Een haarwervel op het lijf, vooral op de linkerzijde van den buik be- teekent ongeluk. De eigenaar van zulk een hond zal in den strijd door het zwaard vallen; of wanneer hij zich maar even aan zijn eigen wapen of gereedschap verwondt, zal hij er aan sterven. Een hond die geheel zwart om en in den bek is, mag niet worden gebruikt om een huis te bewaken, of om te helpen dieren te hoeden; want dan zou hij zijn baas veel schade berokkenen: de buffels die gehoed worden, en de varkens bij huis, zouden geen jongen meer werpen; uit de eieren die de kippen leggen, zouden geen kuikens

komen. Daartegenover staat dat zulk een hond uitnemend geschikt is voor de jacht, omdat hij dapper is en snel in het vangen van wilde varkens en herten.

Ook een geheel witte hond met zwarten staart zal zijn heer schade aanbrengen, want òf zijn baas zal niet lang leven, òf al zijne have zal door dieven worden gestolen. Daartegenover staat dat een hond met een haarwervel vlak achter 't oor (*ma'tandoek tonapa*;) (*tonapa* is een soort zwaard, dat aan het einde spits toeloopt) zijn meester veel geluk zal aanbrengen, want zulk een hond weet dadelijk wanneer een dief in aantocht is, die goederen van zijn heer wil stelen, en dan zal hij de menschen gauw wekken.

Een hond met een haarwervel aan den anus bij den staart zal zijn meester rijkdommen bezorgen (*salombe palisoenna*;) palisoe is „haarwervel”. Hij zal veel geluk hebben in den handel; hij zal veel kinderen krijgen; de veestapel van dien man zal zich sterk vermeerderen. Een haarwervel op het lichaam (zoals boven reeds gezegd is) sluit in zich, dat de hond zijn meester arm zal maken, tenzij de man een jager is, want dan zal het dier juist maken, dat alle gevaar verre blijft, als de baas er met hem op uittrekt. Een hond met een korten, krommen staart zal den jager ongeluk brengen, want deze zal op een goeden dag met hoofdpijn uit het bosch thuis komen, en ten gevolge daarvan sterven.

Een hond met een witten anus brengt zijn meester eveneens ongeluk, want de man zal bestolen worden. Heeft het dier een haarwervel bij den enkel van een der pooten of aan de zijde van den buik, dan brengt hij zijn meester in doodsgevaar. Houdt iemand er een hond op na, welks voorhoofd tot aan den neus geheel wit is, met een zwarte vlek er in, dan zal het dier de oorzaak worden, dat zijn baas voortdurend met ziekte te worstelen heeft. Heeft hij een haarwervel boven op den neus en een gekronkelden staart, dan brengt hij den jager geluk aan, want deze zal met het dier veel

varkens vangen. Een bruine hond, wiens nagels alle zwart zijn, zal zijn meester veel ellende bezorgen, zelfs de oorzaak van diens dood worden (zwart is bij de Toradja's het teeken van den dood). Daarentegen zal een hond met een haarwervel aan of in den voetzool, zijn heer rijkdommen aanbrengen.

Ook aan de gedragingen van den hond in het dagelijkse leven wordt beteekenis gehecht. Het janken van een hond wordt algemeen beschouwd als onheilaanbrengend: een der bewoners van het huis waar hij behoort, zal dan sterven, of anders zal een der buffels of varkens van den heer des huizes doodgaan. Wanneer men uitgaat om zijn haan te laten vechten, of in den ouden tijd om te strijden, en een hond huilt vlak na het vertrek, dan keert men terug, omdat dit eene aanwijzing is, dat de onderneming ongelukkig zal afloopen. Ook een eigenaardig grommen van den hond, dat niet uit boosheid voortkomt, wordt beschouwd als een voortteeken van een sterfgeval. Men zegt in zoo'n geval, dat de hond om vleesch vraagt, dat bij een doodenmaal altijd overvloedig aanwezig is, en dat hij weent.

Erger is het, wanneer de hond uit een venster kijkt of er uit springt. Dan wordt hij in sommige streken, zooals in Sanggala', gedood, want anders zou de huisheer ziek worden en sterven. Zelfs al kijkt hij alleen naar boven, dan vreest men al, dat er iets kwaads zal gebeuren, hetzij dat zijn heer, of een van de inwoners van het dorp zal sterven. In Ma'kale zegt men, dat de hond naar boven kijkende, een buffel ziet, die zal worden geslacht voor een doode. Om dit gevaar af te wenden, wordt de hond geslagen, opdat hij zal gaan huilen, en daarna geeft men hem aan een ander ten geschenke. Blaft hij 's nachts en kijkt hij daarbij uit een venster, dan ziet hij een dief of een geest, *deata*, die om het huis heen sluipt.

Het coire van honden binnenshuis komt niet voor, omdat zij er zelden in worden toegelaten; maar op het

portaal, de *tangdo'* gebeurt dit wel eens. Dit wordt als iets onheilspellends aangemerkt. Soms worden de honden er om gedood, maar gewoonlijk laat men een priester komen om het kwaad dat uit deze handeling zou kunnen voortkomen, „om te keeren”, af te wenden (*dibori*). Daartoe slacht hij een hoen, en offert het aan de geesten, *deata*. Met elkaar over het geval sprekende, zegt men, dat wat men zoeven gezien heeft, een droom is, en dat spoedig een buffelkoe zwanger zal worden (vast in de overtuiging dat daardoor de schadelijke invloed van den hondencitus in huis vernietigd wordt). Elders, zooals in Baroepoe beschouwt men het coire van honden op het portaal als een bewijs dat de heer des huizes een fout tegen de adat heeft begaan. Dan wordt ijverig gezocht wat die fout kan wezen, opdat zij hersteld of ongedaan gemaakt kan worden, want gebeurt dit niet, dan moet de man sterven. Ook het voortschuiven van een hond op de achterdeelen wijst in sommige streken, zooals in Ma'kale en Sangalla' op het uitdragen van een doode.

Dat het geluid van een hond eene magische werking uitoefent, blijkt uit het verbod om honden te slaan tijdens epidemieën, want hun gehuil zou de ziekte erger maken (sommigen zeiden: Men mag honden niet laten huilen, want in zulke tijden van ziekte past het mensch en dier om stil te zijn en te treuren). Voor eene zwangere vrouw kan het gevaarlijk worden om een hond te slaan, zooals boven reeds is medegedeeld. Dat het slaan (dooden) van een hond ernstige gevolgen kan hebben blijkt uit het verhaal van Toelang didi' (*toelang*-been, knok; *didi'*, Mal. *lidi'* = bladnerf van aren of kokosboom). Van dit verhaal heeft Dr. Van der Veen mij de vertaling gegeven Het luidt aldus:

Eens was Toelang didi' aan het weven. Toen likte de hond van haar vader aan haar weefsel, en daardoor werd het vuil. Toen sloeg zij den hond met haar weefstok dood. Zij bracht den hond op zij van het huis en bedekte hem met een stuk oude mat. Toen kwam een kraai en

zeide: Ik zie iets op zij van het huis, bedekt met een mat". Toen zag haar vader dat de hond gedood was. Toen zeide haar vader tot Toelang didi': „Ik zal je dooden!". Haar moeder gaf haar een kippenei en wat gestampte rijst. Toen zei haar vader: „Ik zal je hier dooden". Maar zij zei: „Ginds Noordelijk bij een duiven-nest, en de plaats waar de vogels samenkomen. Daarop ging Toelang didi' het kippenei bij de duiveneieren leggen, en ze zeide teruggekeerd: „Hak mij in tweeën". Dat deed haar vader en toen broedde de duif het kippenei uit. Toen het kuiken groot geworden was, verzamelde het al de maden van het lichaam van Toelang didi'. Daarop herleefde Toelang didi'. De kip riep al haar bezit bijeen: rijst, karbouwen enz. T. d. maakte een huis in het bosch. Toen kregen hare ouders bericht dat hunne dochter in het bosch leefde. Zij gingen daarop het bosch in om hun kind te bezoeken. Haar vader kreeg toen zijn eten in een katten-etensbakje, haar moeder in een gouden etensbak. Na het eten werd aan haar vader een leeg kalkkokertje gegeven. Toen hij dat aan het schudden was (om de kalk te voorschijn te doen komen) zakte de vloer in, en grepen de buffels hem aan. Haar vader stierf toen en een buffel werd voor hem geslacht, en hij werd in karbouwenfaeces begraven. Haar moeder werd bij haar dood met alle eer begraven. Toen hare menschen aan het rijststampen waren sloegen zij de kip met een grooten scheplepel. De kip steeg daarop op naar den hemel. Toelang didi' hield zich aan een harer veeren vast, en werd zoo mee ten hemel gevoerd. Toen zei de kip: „Ga gij de maan in". Daarom bevindt zich Toelang didi' tot heden in de maan. Zij heette daarna: Indo' sadenna (*sadenna* — wachten tot iets er is).

Ik het dit verhaal hier eene plaats gegeven naar aanleiding van de omstandigheid dat er een hond in voorkomt, die gedood wordt. Maar de latere trekken in deze

vertelling: het slaan van de kip, en het opstijgen van Toelang didi' naar den hemel zijn van meer gewicht *).

Wanneer een hond op het portaal urineert of defaeceert, zal de huisheer spoedig sterven, want, zegt men in Ma'kale, door zoo te doen bewijst te hond, dat hij het huis niet meer aanziet voor de woning van menschen, maar dat het daar dor gras en onkruid is. Urineert een hond tegen iemand aan, of tegen zijn goederen, dan moet die mensch weldra sterven. Gewoonlijk wordt het dier in de hier genoemde gevallen gedood.

Aan andere bewegingen en handelingen van den hond dan de hier opgenoemde hecht men geen beteekenis. Alleen vernam J. Kruyt nog in Sa'dan, dat wanneer een hond iemand te gemoet komt aan de linkerzijde van den weg (van den wandelaar af gerekend), en de hond legt zich op den grond neer, dan is dit een goed voor-teeken. Ook eene ontmoeting met een hond die iets in den bek draagt, voorspelt geluk.

Om een hond die men gekocht heeft, aan het huis en aan zijn meester te binden, spuwt de eigenaar wel eens in het voedsel dat hij hem geeft. Bijt de hond iemand dan wordt een hondenhaar op de wond gelegd, opdat ze spoedig zal genezen. Soms wordt bij het slachten van een hond wat van zijn bloed in een kookpot of bamboe opgevangen; dit wordt met wat gekookte rijst en gemberwortel vermengd, en dit geeft men als medicijn aan lijders aan dysenterie te drinken.

Men kan zeggen dat bij elke plechtigheid der Toradja's honden worden gedood. Het komt mij voor, dat men in het Westen van het land nog meer honden doodt dan in het Oosten. Bij vele gebeurtenissen is het voorgeschreven, dat een hond moet worden gedood,

---

*) Bij de Bareé-sprekers is Toeladidi de naam der heldin van 't verhaal dat is vermeld in Bareé sprekende Toradja's, III, 392 (No. 51) „Het verstooten Meisje”, door haren vader gedood omdat ze een meisje is en door een haan weer in 't leven teruggebracht. (Adriani)

maar nergens wordt iets dat van den hond afkomstig is, aan de goden, *deata*, geofferd; ook niet aan de voorouders, *to dolo*. „Wanneer men dit deed”, zei een *parenge*, hoofdman, tot mij „dan zou men juist niet krijgen, waarom men vraagt”. En dit niet alleen, maar de offeraar zou sterven, en zijne rijst zou niet gelukken. Opmerkelijk echter is, dat het slachten van honden⁷ verplichtend is. Bij het *ma'boea*-feest, bij het planten der rijst, bij doodenfeesten, bij het *meraoek* en het *la'pa'*, moet er altijd minstens één hond geslacht worden. Sloten twee hoofden eene overeenkomst met elkaar, bijvoorbeeld om een derde te gaan bevechten, zooals in den ouden tijd veel voorkwam, dan moest weer een hond het leven laten.

Het wichelen met honden kent men nergens in de Toradja-landen, en het eenige nut van het gedooide dier is dat het toespis voor de aanwezigen moet verschaffen. Hondenvleesch wordt algemeen door de Toradja's gegeten in de onderafdeelingen Rante pao en Boven Binoeang meer dan in Ma'kale, zooals de menschen zelven ook beweren. Zoowel mannen als vrouwen eten het, en zij die het niet nuttigen, laten het alleen na omdat ze tegen dit voedsel een tegenzin hebben, niet omdat het hun om de eene of andere reden verboden zou zijn. Bepaald verboden is het eten van hondenvleesch voor de afstammelingen van de „heeren”, *poeang*. Zoo is het in Kesoe' verboden aan de nakomelingen van Amboen di Kesoe', en aan allen die bloed van Poeang Nonongan of Manek in de aderen hebben. Zij mogen ook nooit van den kop van een varken eten. In Ma'kale schijnt dit ook voor sommige riddergeslachten, *to makaka*, verboden te zijn. Voor leden van het *poeang*-geslacht is verder het vleesch van alle witte dieren verboden: witte buffels, witte varkens, witte kippen, witte palingen. Ook in Ma'kale is voor deze menschen verboden het vleesch van den kop, de borst en den buik van varkens te eten. Als reden voor dit verbod wordt

opgegeven: omdat de *poeang* uit den hemel zijn neergedaald.

Verhalen van menschen die het met honden hielden, hebben wij niet vernomen. Alleen vertelde men aan J. Kruyt, dat het in Sangalla' eens moet zijn gebeurd dat een reu gemeenschap hield met eene vrouw van adel, terwijl zij een maisveld bewaakte. Wat daarvan verder is geworden wist men niet te zeggen.

Over de rol die de hond in het hiernamaals speelt, heb ik boven reeds iets gezegd: nu eens moet hij de katten weggagen, die de ziel van den overledene belagen, dan moet hij haar helpen om over de rivier te komen, wanneer zij er in valt. In Pangala' wist men te vertellen, dat de heer van het Doodenland, Pong Lalondong, er ook een hond op na houdt: Wanneer de ziel van een overledene daar aankomt, terwijl de hond wakker is, dan jaagt hij de ziel naar de aarde terug; slaapt hij, dan gaat de ziel naar binnen in het Doodenrijk, en de doode zal niet meer herleven.

Er bestaan ook enkele verhalen, waarin de hond eene rol speelt. Zoo vertelt men in Sa'dan, dat daar eens een mensch was, die eene bijzonder mooie gestalte van den Hemelheer had gekregen. Hij was hiermede echter niet tevreden, en ging tot Poeang matoea om hem te vragen hem nog schooner te maken. Toen bracht de Hemelheer hem op de plaats waar honden gemaakt worden, en smeedde hem om in een hond. Een variant van dit verhaal wordt in Baloesoe verteld: Daar waren twee mannen, een mooie en een leelijke. De eerste plaagde zijn makker om zijne leelijkheid. Daarom ging deze naar den Hemelheer, en verzocht hem om een andere gedaante. Poeang matoea gelastte hem driemaal op een trom te slaan, die met allerlei figuren versierd was. Toen de man dit gedaan had, kwam hij weer op de aarde terug, veel schooner dan de ander die hem geplaagd had. Hierover beklagde deze zich bij zijn Maker, en vroeg hem nog schooner te maken dan hij al was. Poeang matoea zei tot hem: „Als ge driemaal op de

trom hoort slaan, moet ge janken". Dit deed hij, en toen veranderde de ijdele man in een hond.

De B u f f e l. Het land der Tae'-sprekende Toradja's is zeer rijk aan buffels, *tedong*. Deze dieren spelen bij de plechtige gelegenheden dezer menschen eene groote rol. Ik kan hier niet voor ieder distrikt afzonderlijk de gebruiken beschrijven, die bij het koopen en slachten van deze dieren worden gevolgd. Als voorbeeld noem ik alleen die van Ma'kale. Wanneer men daar een buffel gekocht, en hem thuis gebracht heeft, brengt men buiten het dorp op den weg, dien het dier is afgekomen, een offer aan de geesten, *deata*, ten einde alle invloeden die het dier schade zouden kunnen doen, tegen te houden of op te lossen. Wanneer een buffel van een zeer ver verwijderde plaats is aangevoerd, moeten nog strengere maatregelen genomen worden om hem te beschermen. Dan brandt men pinang en gemberbladeren met *panti'*, „bijenwas", en *bangli*, (zingiber zurumbet) eene plant die een welriekenden wortel heeft (bij de Bare'e-sprekers *koedoe* genoemd), waaraan kwaad afwevende kracht wordt toegekend. De rook van deze brandende planten laat men tegen het dier komen om zooals men zegt, „alle kwaad er uit te halen".

Wanneer een buffel bij een offerfeest, bijvoorbeeld bij het *meraok*, zal worden geslacht, steekt de *to minaa* of een andere functionaris bij deze plechtigheid, die het dier zal doden, een pinagnoot op de punt van zijn speer, en roept dan Poeang matoea en alle *deata* aan. Deze aanroeping neemt veel tijd, want de bidder laat zijne ziel naar den hemel opstijgen, en vandaar weer op de aarde terugkeeren. Daarna neemt hij de noot van de speer af, en steekt het dier dood. Wanneer men aan zijn beest gehecht is, bewaart men wat van zijne oogharen en van de staartpluim. Anderen nemen enkele van de staartwervels en maken er een soort slot van voor de huisdeur.

Heeft een buffel gejongd, dan wordt wat rijst in een bamboe gekookt, en deze legt men met wat zout als een offer onder het huis op den *samboe'* of omslagdoek van den buffelhoeder. Voordat het Gouvernement de zaken hier kwam regelen, werden de buffels iederen avond in de ruimte onder de woning gestald. Nu is dit verboden.

Als ik nu een en ander ga mededeelen over hetgeen men vertelt van de eerste buffels in dit land, moet ik wat uitvoeriger wezen, omdat de overleveringen daarover den weg kunnen wijzen tot de ontdekking van de plaats, vanwaar deze dieren in het land zijn gekomen. Ook leeren deze verhalen ons een en ander over de menschen die de buffels hebben ingevoerd. Al dadelijk valt ons in deze overleveringen op, dat men in de onderafdeelingen Ma'kale en het zuidelijk deel van Rante pao den eersten buffel uit den hemel laat komen. Meer naar het Westen gaande, vertelt men van eene buffelkoe, die uit een plas komt, dus uit de aarde, terwijl men in de noordelijke distrikten van Rante pao nog weet, dat ze uit de zuidelijk gelegen streken zijn ingevoerd. Op gevaar af van vervelend te worden, moet ik de meeste van deze overleveringen wat uitvoerig mededeelen, omdat ze onderling vrij veel van elkaar afwijken.

In Ma'kale dan vertelt men, dat Poeang Papai Langi', „de Heer, die den hemel dekt met dakbedekking”, een zoon van Tamboro langi' bij eene bron eene prinses vond, Allo ngingang genaamd, met wie hij trouwde. Deze prinses ging naar den hemel, en toen zij vandaar weer op aarde terug keerde, bracht zij twee buffels mee; de eene heette Kideriri, en de andere Tandoek waka', „horen van de wortel”. Allo ngingang droeg hare kinderen op om als zij een buffel aan de geesten, *deata*, wilden offeren, een jong van de eerste daarvoor te nemen; als ze een buffel wilden slachten voor een overledene, moest men die zoeken onder de afstammelingen van de laatste buffelkoe. In dit verhaal wordt met andere

woorden gezegd, dat de eerste buffel uit den hemel afkomstig is, en de tweede uit de aarde zooals uit eene overlevering van Sangalla' blijkt: Een buffelstier, Malioeloeng genaamd, daalde langs den hemelrand op de aarde neer. Hij ontmoette in het bosch eene buffelkoe, Boeloe pasa genaamd. De ontmoeting had plaats te Sinadi in Oeloewai (Sangalla'). Dit buffelpaar bracht zeer veel jongen ter wereld.

In Kesoe' wordt alleen gesproken van een buffel uit den hemel, die Mentoerini, „die voortdurend ergens blijft,” heette. Hij daalde langs den regenboog op de aarde neer. Zijn jong heette La elo' (*elo'* = speeksel); diens jong weer was Tandoek pakoe; deze gewon Tandoek waka, en deze weer Sokko remak (*soko*, „naar beneden gebogen; *remak*, „stormend”). Deze Sokko remak hield zich met zijn nakroost in de wildernis op. Toen waren er twee voorvaders, Pong Sabanangna en Pong Boeloe koese (deze is de voorvader der timmerlieden) die een huis in de wildernis bouwden. Deze twee menschen vingen een buffel met een strik, en trokken hem aan den staart voort naar huis. Het zoonkje van Pong Boeloe koese, Ningoningo, „spelertje” genaamd, zag het dier en riep: „Daar heeft vader een *tedong** voor mij mee gebracht”. Op deze wijze gaf het kind een naam aan het dier, daar het te voren nog geen naam had (in het Boegineesch heet de buffel eveneens *tedong*). Zoo gaf dit kind ook aan het varken, *bai*, den naam van *kili* „Klein varkentje”, en aan palmwijn, *toeak*, dien van *tanning*, „zoet”.

In Rimbon (distrikt Banga) komt de eerste buffel uit het water te Batoe sa'pa bij kampong Ke'pe'

*) *Tedong* kan hetzelfde woord zijn als Ampana-sch *tedo*, Barée *Katedo* „pompoen”, Baria-taal *natedo*, „krom gebogen”. De pompoen is dikwijls geheel krom gebogen; de buffel zou dan *tedong* heeten naar zijne kromme horens. (Adriani) Het jong van een buffel heet *nado*; *tedo-tedo* komt als verkleinwoord in het Tae' voor (v.d. Veen).

(Ma'kale). Het was een koe, en Sanda bilik, de vrouw van Tamboro langi", die uit het water was opgerezen, had haar meegebracht. Dit dier droeg den naam van Sokko karoea, „acht sokko-buffels". Zij werd naar de kampong Soeraka in Banga gebracht waar zij eenige jaren bleef zonder jongen te werpen. Sanda bilik keerde toen naar het water terug, en ze vroeg aan de geesten daar om raad hoe ze moest handelen. Haar werd nu gezegd het dier te slachten, en vleesch en ingewanden in acht gelijke deelen te verdeelen, en die parten op de bergen om Soeraka heen neer te leggen. Toen zij dit gedaan had, ontstond uit elk deel een buffel. Deze dieren vermengden zich onder elkaar, en brachten eene groote nakomelingschap voort.

In Mamasa heeten de buffels voortgekomen te zijn uit een paar, waarvan het mannetje uit den hemel en het vrouwtje uit de aarde voortgekomen is. De laatste had een witten kraag om den hals. De eerste buffel heette Lakotabang; deze kreeg een jong, Lanoekoe roemiak genaamd, en deze bracht Tandoek Oeaka voort; deze weer baarde Sokko kalade', (een sokko-buffel, wiens horens aan de uiteinden omgebogen zijn,) en een jong van deze was Tarangga (buffel, met omgebogen omhooggaande horens). De namen van de daarop volgende buffels kent men niet meer.

In Sa'dan vertelt men, dat de eerste buffels van Sinadi bij Batoe aloe in Sangalla' gekomen zijn. Dit eerste dier heette Sokko kalale'; het kwam naar Bori, maar daar doodden de menschen haar jong, en daarom ging zij naar het landschap Seko, waar zij bleef. Bij Bori moet nog een poel zijn, waarin deze buffelkoe zich heeft gewenteld. De buffels die men nu in dit landschap vindt, heeten via Rongkong en Masamba van Seko gekomen te zijn. Sokko kalale' is in steen veranderd in eene rivier (dit komt overeen met hetgeen men in Seko zelf daaromtrent vertelt (zie mijn opstel „De To Seko in Midden Celebes", Bijdragen, deel 76, 1920).

De eerste buffel in Baloesoë kwam van Lelloea, (trompetje van rijstebblad) ver in het Zuiden, waar hij uit den hemel op aarde was neergedaald, „gaande langs den rand van het uitspansel”. Poang' matoea had hem gezonden. Van Lelloea ging hij naar Lembong (in Doeri?) en vandaar naar Banoa posan in Sanggala'. Verder liep hij naar Kesoe', en van hier naar Rangri, tusschen de distrikten Nanggala, Boentao' en Tondon gelegen. Van hier kwam hij eindelijk te Tibembang in Baloesoë.

In Baroepoe weet men alleen dat de eerste buffels van Seko en Pantilang (een distrikt ten Oosten van het Rante pao-sche in de onderafd. Palopo) kwamen.

In Pangala' hooren wij weer andere bijzonderheden. De eerste buffel zou van Sinadi zijn gekomen, wat waarschijnlijk het Sinadi van Sa'dan is. Hij heette Boeloe poente', en hij werd in het bosch gevangen en tam gemaakt door Pong Kate' bak. Dit dier werd naar Rante boelaan gebracht. Hij had geen wijfje; daarom zwom hij naar den rand van den hemel (horizon), en daar vond hij een *tedong mempodongan*, een buffel die uit de aarde was voortgekomen (*mempodongan* is zich in menigte vertoonen, krioelen). Met deze koe keerde de stier naar Rante boelaan „Goudvlakte” terug. Hun jong heette Mantoeriri; het jong van dit dier was Sokko kalale', en van deze was het jong Bonga. Een jong van Bonga was La'bitombang, („wiens poel meerder is”), die via La'ta' (Madandan) en Ke'pe (Pangala') naar Limbong (Pangala') kwam. Een jong van dit dier weer, Poendoe sarai genaamd, ging naar Pantilang bij Saloe Limboeng. La'bitombang ging later via Baroepoe naar Seko, waar hij in steen veranderde.

Toen de eerste buffel langs den hemelrand op aarde was gekomen, vertelt men in Tondok litak, kwam hij bij den horizon bij de plaats waar Ndo' Doera-doera woonde. Zij had een buffelkoe en met deze paarde de stier uit den hemel, die Abo heette. Een der jongen van

dit paar was de bovengenoemde La'bitombang, die te Sinadi in het Zuiden van Ma'kale aankwam. Deze buffel was reusachtig groot. De berg Boentoe doea in Tikala zou een stuk aarde zijn geweest, dat La'bitombang op de horens gedragen heeft, en dat zij daar had neergeworpen. Zij trok het land door, overal jongen werpende, die dan weer de voorouders werden van de tegenwoordig daar levende buffels. Ook hier wordt Pong Kelolok genoemd als de eerste man die buffels opving en tam maakte.

Tot zoover de overleveringen omtrent de herkomst der buffels, waarop ik hier niet verder inga.

Buffelvleesch wordt door alle Toradja's zoowel mannen als vrouwen gegeten. Alleen vertelde men ons, dat in Ralle de vrouwen het niet eten. Boven hebben we gezien, dat zwangere vrouwen zich onthouden moeten van het eten van vleesch van buffels, die voor dooden zijn geslacht. Ditzelfde verbod geldt voor den *to indo' padang* of *boenga' lalan*, d.i. degene, die de adat van de rijst verzorgt, en van wien wij beneden meer zullen hooren; (*boenga' lalan*, lett. degeen, die den weg opent, de eersteling, het begin van den weg"). Dit verbod geldt alleen voor den tijd, waarin de rijst vrucht begint te zetten tot na den afloop van den oogst. Ook de *ma' pesoeng po'ko'* moeten zich dan van zulk vleesch onthouden; dit zijn de vrouwen, die bij het begin van den rijstoogst offerpakjes, *po'ko'*, aan de geesten, *deata*, hebben geofferd.

Bonte buffels, *bonga* geheeten, hebben groote waarde voor de *Toradja's*. In den ouden tijd moest ieder die een bonten buffel bezat, dien aan den *poeang* afstaan. Bij den dood van dezen of van een voornamen *to makaka* wordt altijd minstens een bonte buffel geslacht. Voornaam lieden koopen daartoe tijdens hun leven zulk een dier, dat dan zorgvuldig wordt gekweekt. De waarde van zoo'n dier is ongeveer viermaal die van een zwarten buffel.

In Mamasa hecht men ook veel waarde aan buffels, die een witten kraag om den hals dragen. Zulk een dier slachtte men bij voorkeur wanneer een voornaam persoon was gesneuveld. Een dier met twee witte ringen om den hals werd bewaard voor offerfeesten als het *ma'langi'* en *ma'boea'*. Van het vleesch van witte buffels hebben de Toradja's een afkeer. Wanneer zulk een albino geboren wordt, laat men het diertje eenvoudig aan zijn lot over, opdat het sterve, vooral als het half blind blijkt te zijn. Soms ook fokt men het op, en verkoopt het dan naar Baroepoe in het Noorden van het Rante pao-sche, waar men het vleesch van witte buffels wel eet. In Reoe is men er ook niet afkeerig van, en in Mamasa eten velen het. De *ada'* of *parenge'* van Oromboea vertelde ons, „dat zij die hun afkomst van Sa'dan niet kenden” zulk vleesch aten. Wij hebben op onze reis door het land nergens een witten buffel gezien, terwijl in Masamba, waar ook Tae'-sprekers wonen, voor de meesten van wie het vleesch van deze dieren verboden is, misschien evenveel witte als zwarte buffels voorkomen. De eerste worden naar het Malili-sche en Posso-sche verkocht, waar men het vleesch van deze dieren niet versmaadt.

In ons reisverslag (zie Tijdschrift Kon.Aandr. Gen.) hebben wij het verhaal van den held Laki Padada medegedeeld, dat moet verklaren waarom men het vleesch van witte buffels niet mag eten. Als Laki Padada namelijk het eeuwige leven gaat zoeken, zwemt hij de zee over op een witten buffel, maar dezen begeven zijn krachten, en daarom vervloekt Laki Padada hem. Ik moet hier even nog een trek in dat verhaal mededeelen, die in het reisverslag niet is opgenomen: Als de held op het eiland is aangekomen, wordt hem gezegd, dat hij twaalf nachten moet waken om het eeuwige leven te kunnen krijgen. Gedurende de eerste nachten dut Laki Padada telkens in. Dan roept de oude man die het eeuwige leven te vergeven heeft: „Ge slaapt, Laki Padada!” Deze schrikt op en antwoordt: „Ik slaap niet maar ik

lig er over te denken, waarom de hemel niet invalt, daar hij toch niet door palen gestut wordt". Wanneer hij een andermaal opgeschrikt wordt, antwoordt hij: „Ik denk er over na of de weg naar den hemel geen eindpunt heeft!" Bij de Possotoradja's vinden we van dit verhaal een parallel in de weddenschap tusschen een aap en een boomgeest om eenige nachten wakende door te brengen (zie Tijdschrift Bat. Gen., deel 45, 1902, bl. 413—417).

Een variatie op het verhaal van Laki Padada vertelt men in Sa'dan: Daar was in Oakoeng (Akoeng, distrikt Tikala) een man, Bangkele kila' genaamd, die zich eens naar den rand van den hemel (horizon) begaf om te vragen of zijne zuster Manggoali niet behoefde te sterven. Hij ging daartoe niet alleen op reis, maar zijne volgelingen vulden drie vaartuigen, waarmee men van wal stak om de zee over te steken. De prauwen verongelukten, en alle inzittenden verdronken, behalve Bangkele kila' zelf, die zich op een stuk drijfhout wist te redden. Hij had zijn geluk te danken aan zijn zwaard Lasoedan, dat hij bij zich droeg (het rijkszwaard van Goa heet Soedang). Terwijl hij rondzwalkte kwam er een witte buffel uit zee op, die Boelan panarring heette. Deze vroeg den schipbreukeling: „Waar gaat ge heen?" Bangkele kila' vertelde hoe het hem vergaan was, waarop de buffel zeide: „Wanneer gij mij belooft, dat uwe nakomelingen mijn vleesch niet zullen eten, zal ik u naar het droge brengen". De belofte werd gedaan en Bangkele kila' werd gered.

Voor dooden worden, zooals wij gezien hebben, veel buffels geslacht. Voor een man uit het volk, *kaoenan*, mag eigenlijk geen buffel worden geslacht. Het wordt echter wel gedaan, wanneer de man er eigen beesten op nahoudt; naast iederen buffel moet dan ook een varken het leven laten. Behalve voor hen die pas overleden zijn, worden geen buffels aan de zielen der voorouders, *to dolo*, geofferd; aan hen geeft men zwarte hoenders. Alleen wanneer men offert aan een der voorouders die

uit den hemel is neergedaald, slacht men wel eens buffels. Overigens worden deze dieren alleen aan de geesten, *deata*, geofferd, en ook bij het offer voor bloedschande, *ma'ramboe langi'*. Van deze offerdieren mag de huid niet worden afgevild; maar zij moet samen met het vleesch worden opgegeten.

Men is gewend de buffels te melken, en de melk *) in verschillende vormen tot spijs te gebruiken. Wanneer de rijst vrucht begint te zetten, wordt het gewas in sommige streken wel met buffelmelk besprenkeld. Bij geslachtsziekten wordt dit middel ook aangewend, doordat men het den patiënt laat drinken, na de melk met curcuma vermengd te hebben. Men geeft aan buffels en varkens zout te eten opdat ze spoedig vet zullen worden. Bij eene zekere buikziekte van de buffels (*bitok'*, „kriebelen”), waarbij de dieren last hebben van dunne ontlasting, wordt hun rijststroo met zout te eten gegeven.

Dat zout naar de voorstelling der Toradja's onheilafwerende kracht heeft, blijkt mede uit de omstandigheid, dat men in Ma'kale zout brandt, wanneer de zon bij het ondergaan een rooden glans achter zich over den hemel werpt. Zoo iets toch voorspelt ziekte en ongeluk. (Wanneer de lucht overdag bedekt is, en de zon zich schuil houdt, zegt men dat een rijk mensch zal sterven).

Het *P a a r d*. Van het paard in het land der Toradja's valt niet veel te zeggen. Men kent dit dier al lang, maar het is nog niet vele jaren geleden, dat het zijn intrede in deze bergstreken heeft gedaan. Aan het „eerste” paard is het volgende verhaal verbonden, dat mij door Ne'Garroeng, een *to minaa* van Kesoe' werd gedaan: Er was eens een man in het Toradja-land, Latoe api „een

*) Het woord voor „melk”, *dadi'*, moet uit het Boeg. zijn overgenomen, daar het ook in deze taal een ontleend woord is. (Adriani). Het gewone woord voor melk is *pangandoe'*, „melksel” van *andoe'*, „melken”, en *boemboengan*; *dadi'* komt alleen voor in sommige streken van Ma'kale. (v.d. Veen).

vuur uit kleine kooltjes bestaande" geheeten. Deze ging naar het strand om het huis van den Datoe van Loewoe te beschilderen. Toen hij met zijn werk gereed was, was de Datoe niet tevreden over hetgeen de kunstenaar had verricht, want deze had ook naar de gewoonte des lands het hout besneden, terwijl de vorst alleen beschilderen had gewenscht. De Datoe was erg boos op den kunstenaar, en zeide tot hem: „Als straf moet ge voor mij een paard zoeken dat zeven oogen, en acht ooren heeft. Latoe api reisde de heele aarde af om het wonderpaard te zoeken. Onderweg huwde hij met Danda lemaki, eene schoone vrouw. Toen hij eindelijk het gevraagde gevonden had, keerde hij met het paard en met zijne vrouw naar den Datoe terug. Maar nu wilde de vorst niets meer van het paard weten, en begeerde Latoe api's vrouw voor zich. Toen haar echtgenoot haar niet wilde afstaan, zond de vorst zijne krijgslieden op hem af, maar Latoe api bezat een wonderspeer, doke pedoeloe (*pedoeloe* „wijsvinger") genaamd, waarmee hij al zijne belagers doodde. Hij had alleen maar met dit wapen naar iemand te wijzen om hem reeds ter aarde te doen storten. Eindelijk was alleen de Datoe nog in leven. Hij zeide tot Latoe api: „Wanneer gij al mijne mannen weer levend maakt, zult ge in mijne plaats Datoe worden. „Toen goot Latoe api water in den mond der verslagenen, waardoor allen weer levend werden. Hij werd nu vorst. Het wonderpaard, dat hij had meegebracht, en dat hij aan den horizon gevonden had, werd de stamvader van alle paarden in dit land.

Men vertelt ook nog, dat de paarden vroeger horens, en de buffels tanden aan boven- en onderkaak hadden. Maar ze ruilden die met elkaar, zoodat de buffels de horens, en de paarden de tanden kregen. De *parenge'* voegde er aan toe: „Allen die van het water van Kesoe' drinken mogen geen kikvorschen en paardevleesch eten". Het slachten van een paard komt nog zelden voor, omdat

er niet veel paarden in het land zijn. De menschen van Saloe, Rioe en Piongan worden genoemd als paarde-vleesch-eters.

Het Hoen. Aan alle dieren kent de Toradja een „voorvader” toe. Die van de hoenders wordt Loea' ko'long, „wiens nek ruim is” of Poeang Maro genoemd. De laatste naam beteekent: „heer van het maro-feest; dit zal wel in verband staan met het groote aantal hoenders, dat op dit feest geslacht wordt. Dr. Van der Veen deelde mij mede dat van de hoenders in den priesterzang gezegd wordt:

*Diganti lando baroko,
naborongani Poeang matoea.
sitakin tangkean soeroe'
torro paria.*

D. i. De langhals wordt vervangen, Poeang matoea stelt hen op één rij, verbonden met de offerverrichtingen, er blijft heil.

Verder heet het nog van den haan in de priesterzangen:

*Manoekna Lapandek, do langi',
Londongna Poeang Toelang didi'
patoendan to mamma' lako sangserekanna
natiboengka' batoenna bongi masiangmo.*

D. i. Het hoen van Lapandek boven aan den hemel, de haan van Poeang Toelang didi', wekt de slapenden tot hun metgezellen, de steen van den hemel gaat open, het is licht.

Toelang didi' hebben we boven reeds ontmoet; het is een meisje dat naar de maan opklom en daar nu woont. Uit de bovenstaande woorden mogen wij wel afleiden, dat men zich ergens aan het uitspansel een haan denkt, zooals de Bare'e-sprekers en andere volken in Indië in een sterrenbeeld een haan zien. Dit blijkt ook uit het verhaal, dat hier volgt, en dat mij door den Heer Prins

werd bezorgd (in een gewijzigden vorm bestaat het ook bij de Bare'e-sprekers):

Op den berg Lapandek bij Mebali woonde een vader met zeven zonen. De plek van het huis, de stal en andere dingen zijn daar nog te onderkennen, volgens de menschen. De jongste zoon heette Boeloe pala', „behaarde handpalm”. Omdat het kind haar op de handpalm had, zeide de vader: „Dat kind is misschien een ongelukskind”. Maar velen die het zagen zeiden: „Dit kind is goed”. Daarom beminde de vader dit kind meer dan de andere zonen. Hierdoor werden de broers afgunstig op hem, en besloten hem te dooden.

Eens zei een der broers: „Vader is gestorven; komt, laten we een gat graven om Vader te begraven”. Toen ze daarmede gereed waren zeiden ze tot den jongste: „Wees zoo goed, en probeer eens of het graf groot genoeg voor Vader zal zijn”. Boeloe pala' ging in het graf liggen, en strekte zich daarin uit, maar toen wierpen zijne broers spoedig aarde in den kuil zoodat hij levend begraven werd.

Nu bezat Boeloe pala' een hond en een haan. Toen de broers thuis waren gekomen, gingen de beide dieren naar het graf van hun meester, en groeven zoolang, tot de aarde verwijderd was, en de jongen uit het gat kon kruipen. In dien haan had Boeloe pala' een grooten schat; wanneer het beest kraaide, en de meester zeide wat hij begeerde, dan kreeg hij dit aanstonds, al was het een buffel, een varken, een huis of wat hij maar wilde.

Toen de doodgewaande bij zijne broers terugkeerde, waren deze daarover wel verwonderd, maar ze bleven hem toch evenzeer haten. Op een dag zeiden ze: „Vader is dood, laat ons hout gaan kappen om de kist (*doeni*) te maken voor Vader”. Toen de kist gereed was, zeiden zij: „Broer, ga gij er eens in liggen dan kunnen we zien of ze genoeg ruimte voor Vader biedt”. Boeloe pala' deed wat hem gevraagd was, maar zoodra hij in de kist lag,

bonden de broers de planken bij elkaar, en wierpen hem zoo in de rivier.

De rivier stroomde snel en voerde de kist naar zee. De hond en de haan waren achter gebleven. Daar niemand hun meer te eten gaf, wilde de haan pikken van het voedsel dat de broers aan de varkens gaven, maar een hunner gaf hem een slag op den vleugel, zoodat hij brak. Hij zocht nu zijn meester op om hem zijn nood te klagen, maar waar hij ook zocht hij kon hem niet vinden. Hij zocht bij de rivier, en vroeg aan den stroom: „Hebt ge mijn meester gezien?” Maar de stroom antwoordde, dat zijn baas den vorigen dag voorbijgedreven was, en dat hij reeds zeer ver weg moest zijn. De haan vervolgde zijn weg stroomafwaarts, en toen hij bij de monding van de rivier gekomen was, zag hij een houten kist aandrijven. Hij vloog er heen en zette er zich bovenop. Hij wist zoo te krabben en te wiegelen, dat de kist aan wal dreef, en daar vast raakte.

De hond die den haan gevolgd was, trok nu de kist verder aan land. Hij beet vervolgens de touwen door, zoodat zijn meester levend uit de kist kon springen. Boeloe pala' had nu zoo'n afkeer van zijne broers gekregen, dat hij niet naar hen wilde terugkeeren. Hij zocht eene eenzame plek op en bouwde daar zijn huis. Na eenigen tijd deelde hij aan zijne beide metgezellen mede, dat hij naar den hemel wilde gaan. De hond kon hem daarheen niet volgen, en maakte een hol in den grond om daarin te wonen. De haan ging met hem mee. Voordat zijn baas vertrok beloofde hij den hond een teeken te zullen geven, waarop hij dan uit zijn hol te voorschijn moest komen. Nu zeggen de Toradja's: Wanneer er elken dag veel onweer is, en de gevleugelde witte mieren komen uit den grond kruipen, dan is dit de hond van Boeloe pala', die in een witte mierenlarve veranderd is.

Boeloe pala' en den haan kan men aan het uitspansel

zien als een sterrenbeeld, beiden worden in een draagstoel gedragen.

In Ma'kale vertelt men nog, dat het oer-hoen, de voorvader der hoenders, op een steen in den hemel zat, en op de aarde neerkeek. Hij vloog naar de aarde op denzelfden tijd, dat de eerste menschen daar aankwamen.

Dr. Van der Veen deelde mij ook mede, dat wanneer men in den ouden tijd ten oorlog trok (in Kesoe') de priester als een haan kraaide, *koekoea*, en daarbij sprak:

*O Poeang matoea lan batangna langi',
O deata lan kapadanganna,
rinding pala' anak koerenge'
toe koegandangi boko'na
koededeki toe timban tinga jona
natangtoton rombe piona
tang tammak tampak parena.*

D. i. O Poeang matoea in het zenith van den hemel, O deata (geesten) in de velden. Strekt uw hand beschermend uit (eig. stel het holle van uwe hand als een wand), over de kinderen, die ik leid, degenen aan wier rugzijde ik de trom sla, en aan wier voorzijde ik de kleine trom roer, ³⁸⁾ dat de rand van hun lendengordel niet naar beneden hange, en hunne rijst ten eenenmale niet minder worde.

Bij alle mogelijke gelegenheden worden hoenders geslacht. De galblaas, de lever en het hart van de geslachte dieren onderzoekt men om te zien of de teekenen daaraan gunstig zijn. Zoo wordt bij het *mangrakkan* en het *menammoe'*, offers die gebracht worden als het rijstgewas rijp is en gesneden zal worden, naar de galblaas gekeken. Als zij *pangso*, lang is, zal de rijst groot worden. Zoo doet men ook bij het offer op de droogplaats der rijst, de *pangrampa*, en eveneens bij het offeren aan de geesten, *ma'pakande deata*, bij het begin van het planten. Ook naar het hart wordt daarbij gekeken: dit voorspelt gunstig, wanneer het aan de punt wit is.

Ook als de rijst in de schuur gebracht wordt, offert men een hoen, en dan is het een gunstig teeken, wanneer de galblaas *makalemoe'*, verborgen is, namelijk onder de lever: en wanneer het hart een witte punt heeft; dit heet: *boeanna boenga* (*boeanna memboenga*, „zijn hart is gebloemd”). Dezelfde teekenen worden als gunstig beschouwd met het oog op een zieke. Wanneer men gaat *mangalli oeran*, „regen koopen” (om regen vragen) zal de bede verhoord worden, wanneer de galblaas van het daarbij geslachte hoen lang (*pangso*) is, en de punt van het hart wit. De galblaas moet ook lang zijn, wanneer men in den ouden tijd wilde *sisinga*, een slaaf vrij maken, of het beslissen over eene vordering van goederen, of als men op reis wilde gaan.

Vroeger werd meermalen een hanengevecht georganiseerd om als godsoordeel dienst te doen, ten einde in eene zaak die niet langs den gewonen weg was uit te maken te beslissen. Voordat men hiertoe overging werd van te voren steeds een hoen geslacht om de pas genoemde organen er van te onderzoeken. Men slachtte zooveel hoenders tot men er een bij vond, dat gunstig voorspellende teekens vertoonde. Bij het houden van zulk een godsoordeel werd de *deata* Paroea Karinding aangeroepen. Een in pisangblad gewikkeld offer van rijst en kippevleesch, dat *kaledo* heet, werd in het offermandje, *karerang* gelegd, en dit werd aan den offerstaak, *tadoran*, opgehangen. Deze offerstaak wordt altijd in schuine richting naar het Noordoosten in den grond geplant, en met aren-bladeren versierd.

Kraaide een haan op een ongewoon uur in den nacht, dan zei men in den ouden tijd in het Rante pao-sche, dat de vijand in aantocht was. In Ma'kale wordt in dit geval geluisterd of het gekraai door andere hanen beantwoord wordt. Gebeurt dit niet, dan mag men op geluk rekenen, want de haan wekt de menschen om den zegen, het geluk, te ontvangen. Wordt zijn gekraai beantwoord, dan wordt hierdoor het aangekondigde geluk

weer te niet gedaan. Kakelt een kip voor de huisdeur, dan mag men spoedig een gast verwachten. Maken de hoenders een grommend geluid, dan zullen er veel zieken in dat huis of dat dorp komen.

Treedt de haan eene kip op de nok van het huis, dan zal er ongeluk komen over de bewoners er van. Gebeurt dit echter op het dak zelf, dan zal er geluk komen over dat huis, en de hoenders daar zullen zich snel vermeerderen (Ma'kale). Het ergste is als eene kip hare eieren opent, en den inhoud er van opslurpt, *soessoe' talloena*. In Kesoe' knijpt men zoo'n dier tusschen deur en deurpost den kop af, waarna men het wegwerpt. In andere streken, zooals in Ma'kale grijpt men de kip in den morgen, en brengt haar naar de rivier. Daar draait men haar den nek om, en gooit haar in het water met de woorden: „Ga weg met je kwaad”. Doodde men het dier niet, dan zou zijne tegennatuurlijke daad allerlei kwaad over de bewoners van het huis van zijn eigenaar brengen (men doet zoo ook met varkens, die hunne jongen opeten).

Een bijzonder gebruik van den haan als „zondebok” deelde de heer Prins (Ma'kale) mij mede: Wanneer iemand zich tegenover zijne medemenschen bezondigd heeft, hetzij door diens goed te stelen, door hem te bedriegen, of met zijne vrouw overspel te bedrijven, en de schuldige gaat naar een priester en bekent hem het bedreven kwaad, dan zal de priester iets van het bloed van den man aftappen, en dit aan de lellen van een haan smeren. Daardoor is de schuld van dien persoon uitgewischt (juister: op den haan overgedragen), en de benadeelde partij mag dan geen wraak meer nemen.

Er zijn geen menschen voor wie het eten van kippevleesch verboden is; alleen zij die den dood van een familielid betreuren, moeten er zich van onthouden, totdat hunne kleeren als teeken van rouw zwart gemaakt zijn (*ma'bollong*).

Kikvorsch, Bij en Paling. Ik wil hier laten

volgen enkele mededeelingen over eenige dieren, waarover de Toradja's bijzondere gedachten koesteren. De kikvorsch wordt alleen gegeten door minder gegoeden. Dit diertje en de huishagedis mag men niet bespotten, want het gevolg daarvan zou zijn dat de kinderen van den spotter als kikvorschen en hagedissen geboren zouden worden.

Wanneer 's avonds een kikvorsch zijn gekwaak bij eene woning laat hooren, houden de bewoners van het huis zich doodstil, want dan is er een *po'pok*, een weerwolf, in de buurt. Wanneer de *tokko' randanan*, de kikvorschen die aan den oever der rivier verblijven, zich laten hooren zal er regen komen. Ook het geluid van de huishagedis roept regen, zegt men. Dit geluid wordt graag gehoord in woningen waar zieken zijn, want het is een teeken dat de kranken zullen herstellen.

Honing is een voor alle Toradja's geliefde versnapering. Het uithalen der nesten is het werk van bepaalde personen, althans in het Rante pao-sche: de kunst om dit te doen gaat over van vader op zoon. De *indo'padang*, de voorganger bij de gebruiken, die ten opzichte van de rijst in acht genomen worden, mag aan dit werk nooit deelnemen; gedurende den tijd dat het gewas te velde staat, mag hij zelfs geen was aanraken. Wanneer iemand een bijennest gaat uithalen, zingt hij daarbij een bepaald liedje; daarna verbrandt hij een stukje was, en steekt vervolgens de brandstof aan, waarvan de rook de bijen uit haar nest moet verdrijven. Iemand die door eene bij gestoken is, laat zich door iemand die in het uithalen van bijennesten bedreven is, behandelen. Deze neemt wat van het zweet zijns lichaams, en strijkt dit op de plek, waar de bij gestoken heeft, waarbij hij de volgende regels reciteert:

Oeroeng-oeroeng dao langi'
taboean barre allo
oeai sakke i'ssinna
doemarinding penaanna.

D. i. : De metselbijen boven aan den hemel, de wespen, het licht van de zon, koud water is hun inhoud, gezond ademend hun adem (mededeeling van Dr. Van der Veen).

De eitjes van bijen worden gebruikt als aas bij het hengelen. Ze worden ook gegeten. Alleen zwangere vrouwen moeten zich er van onthouden, anders zou het kind in de moederschoot haar steken, als een bij doet.

Wanneer een bijenzwerm zich in de buurt van een dorp neerzet, verdrijft men hem door rook. Wanneer een zwerm voorbijtrekt terwijl men in de rijstakkers bezig is, of bij het uittreden van de rijst om zaad er van te krijgen, dan is dit een gunstig teeken: de nu geplante of de in het volgende seizoen uit te zaaien rijst, zal dan zeker rijkelijk vrucht dragen. De richting waarin de diertjes zich voortbewegen is onverschillig; zoo ook, of de zwerm laag bij den grond blijft, of zich hoog in de lucht bevindt. Ook als men een zieke in huis heeft, zal het voorbijvliegen van een bijenzwerm de hoop wekken, dat hij beter zal worden.

In ons reisverslag hebben wij reeds een en ander verteld van de palingen van Talondo talloe bij Leppang (Onderafd. Ma'kale), die niet gegeten mogen worden. Er zijn meer zulke heilige vijvers. Een bekende is ook die bij het dorp Ke'pe' in Mengkendek, en te Bewa in Sangalla'. Eet men van de palingen die daar gevonden worden, dan krijgt men huiduitslag, waaraan men sterft. Op verschillende tijden, bijvoorbeeld gedurende den sawahbouw, geeft men aan die dieren te eten. Daartoe worden rijst en kippevleesch in bamboes gekookt (*dipi-ong*), en dit legt men op een pisangblad aan den kant van het water op een steen. Daarna roept men de palingen om te komen eten.

Te Bombo oeai bij Barana' (Rante pao) is ook zulk een vijver; treedt het water door zware regens buiten zijne oevers, en komen de palingen op het overstroomde land, dan mag men ze vangen en eten. Aan dien vijver

is een verhaal verbonden: Een man, Pong Roenggaga genaamd, verdronk in de rivier Sombo bij Barana'. Men kon zijn lijk niet vinden. Een maand daarna kwam de vermiste weer te voorschijn; hij was geheel vermagerd; hij was alleen vel en been. Hij vertelde nu, dat hij een

maand lang in het water had geleefd; hij zat voortdurend op de schaal van een kreeft. Deze had hem onder water door naar den vijver Bombo oeai gebracht (een afstand van tien minuten loopens). Toen hij in dien vijver was aangekomen, was hij weer op het droge geklommen. Daarom eet men de palingen van die bron niet.

Wanneer het *maro*-feest gevierd wordt, gaat men naar Bombo oeai. Dan haalt men een grooten paling uit het water, draagt hem op den schouder op het droge, om hem daarna weer naar het water terug te brengen. Tweemaal reeds was er in twee jaar tijds geen water uit de bron gekomen, vertelde Indo' Roeroe mij, eene voorname en scherpzinnige vrouw van Barana'. Daarna hoorde men in de grot een geluid, alsof er op trommen werd geslagen, en toen kwam er een massa water te voorschijn. Bij zoo'n gelegenheid strooit men geroosterde rijstkorrels in het water. Die rijst wordt in een aarden bord naar de bron gebracht. Daar aangekomen tikt men met een mes op het bord, en op dat geluid komen de palingen naar de oppervlakte van den vijver om hun voedsel te ontvangen. Wanneer men gedroomd heeft, dat men een kind zal krijgen, of dat men rijk zal worden, dan gaat men naar Bombo oeai om er een hoen te offeren, opdat de droom verwezenlijkt zal worden.

Zoo doet men ook ten opzichte van Likoe deata bij de kampong Mengke' pe' (Kesoe'), Mata oeai bij het dorp Tadongkon, en Boe'toeoeai bij Ba'tan. Al de daar gebrachte offers moeten dienen om rijkdom, een goeden oogst en kinderen te verschaffen. Men noemde ons nog meer bronnen, waarvan de palingen niet gegeten worden. Men gaat in het water baden en de palingen komen naar den badende toe, maar niemand zal hun kwaad

doen. Toen de Boegineezen (Sidenrengers) in het land kwamen, doodden ze vele van deze dieren (zonder ze te eten, omdat ze Mohammedanen zijn). Toen hiervan geen onheil kwam, hebben sommige van die plaatsen hun roep van heiligheid verloren.

In de groote rivieren zegt men, komen reuzenpalingen voor. Deze worden *deata* genoemd, omdat men ze voor incarnaties van geesten houdt. Ze worden nooit gevangen. De god dezer dieren heet Pong Toelang dena', die wordt aangeropen, wanneer men de rivier oversteeft, opdat de god den reiziger niet aan de beenen naar beneden zal trekken. De grootste paling-geest echter is To sopai, die zeer gevreesd wordt. Hij woont op den berg Sopai in het Rante pao-sche in een grot. Wanneer iemand daar komt, en hij ziet veel spinnewebben bij den ingang van de grot, dan is dit een bewijs dat To sopai afwezig is. Maar ziet de ingang er schoon uit, dan is hij thuis. Men beweert, dat boven op den berg de beenderen gevonden worden van menschen, buffels en andere dieren. Dit zijn de overblijfselen van de slachtoffers van To sopai, die hij bij het oversteken van de rivier aan de beenen naar beneden heeft getrokken. Zijn gewone gedaante is die van een paling, maar vaak zwerft hij als een mensch over de aarde rond. Hij kan verschillende gestalten aannemen.

Dat men zooveel van dezen paling-god weet te vertellen komt door zekeren Ne' Ajo in Kesoe'. Deze was eens bezig met het bewerken van zijn akker op To'aken bij het dorp Randan batoe, toen een man langs kwam, die hem uitnodigde mede te gaan naar zijn bruiloft. De landbouwer gaf aan de uitnodiging gehoor en liep met den vreemdeling mee langs den oever der rivier. Aan een diep gedeelte van den stroom gekomen, wierp de vreemdeling zich in het water, dat dadelijk begon te borrelen en te koken. Toen het water weer rustig geworden was, kwam de vreemdeling weer te voorschijn, en vervolgde zijn weg. Toen zij bij eene plaats gekomen

waren, die Ka'da' heet, wierp hij zich weer in het water, dat weer ging borrelen en koken. Toen het weer stil geworden was, kwam de man weer te voorschijn, klom op den oever en vertelde aan den verbaasden Ne' Ajo, dat hij daar bleef, want dat hij juist met eene paling getrouwd was. Toen zei hij tot Ne'Ajo: „Steek je hand uit!” Nadat Ne'Ajo dit gedaan had, spooft de vreemdeling er in, en het speeksel werd een klomp goud. De vreemdeling zei nu: „Ik ben To sopai, de paling-koning. Kom over drie nachten weer hier, en offer mij dan een varken. Wanneer gij of een uwer nakomelingen de rivier over wilt steken, schep dan water met de hand op, en spreek daarbij: „Wij zijn de nakomelingen van Ne'Ajo”, dan zal u geenerlei ongeluk overkomen”. De waarheid van zijne ontmoeting kon Ne'Ajo bewijzen, want telkens wanneer hij aan de rivier kwam en deed, zooals To sopai hem had gezegd te doen, kwam deze in de gedaante van een arenstam boven water, en langs dezen stam kon Ne'Ajo dan ongehinderd naar den overkant gaan. Bovendien kon hij aan ieder den klomp goud laten zien, dien To sopai hem gegeven had. Van dit goud liet Ne'Ajo een kris-scheede en een halssieraad maken, die bekend staan als *gajangna* en *rara'na Ne'Ajo*, en die hier of daar nog bewaard worden.

Te Leppang vertelde men mij, dat de palinggeest To sopai oorspronkelijk te Tanti in Mengkendek had gewoond, in een kleinen plas. In dien plas ging zich eens een *poeang*-meisje baden. To sopai trok haar toen aan de beenen naar beneden, en at haar op. Om wraak te nemen kochten de menschen van die streek een groote hoeveelheid Spaansche peper van de lieden van Doeri, voor eene waarde van een buffel. Deze specerij vermengden ze met het water van den plas; bovendien staken ze er nog herhaaldelijk met lange scherpe bamboes in. Dit kon To sopai niet uithouden, en hij vluchtte weg. Zijn vet bleef in den plas achter in de gedaante van kleine palingen, die gegeten mogen worden.

Uitgenomen zij die er een tegenzin in hebben, en zij wien het door hun „geneesheer” verboden is, eten alle *to makaka* en *kaoenan* paling. Voor de leden van het *poeang*-geslacht is het vleesch van deze dieren verboden. De onuitputtelijke Ne' Garroeng, to minaa van Kesoe', wist mij weer te vertellen, waarom deze dieren niet door het vorstengeslacht gegeten mogen worden. Er was namelijk eens een *poeang*-meisje, dat op een rijstveld paste. Toen zij eens de menstruatie had, druppelde er van het bloed in de rivier, en een ander deel er van kwam terecht op eenige varenplanten (*pakoe*). Eenigen tijd daarna kwam er een groote paling, die een zuigeling in den bek had, dien hij aan het meisje bracht. Men maakte hieruit op, dat het meisje met den paling gehuwd was, en daarom zullen leden van het vorstengeslacht nimmer het vleesch van palingen en varen- (*pakoe*) groente eten.

Hoe meer wij naar het Westen komen, in Boven Binoeang, hoe minder men ons van palingen wist te vertellen. Ze worden daar als gewone dieren beschouwd die men vrijelijk mag eten, als men er zin in heeft.

De Slang. Ook van de slang wist men in het Mamasa-sche niets bijzonders te vertellen. Alleen wordt ook daar eene ontmoeting met eene slang over het geheel voor een ongunstig teeken gehouden. Dit is in het Ma'kale-sche en Rante pao-sche heel anders. Wanneer men daar eene slang op den middag ontmoet, houdt men haar voor een geest, *deata*. Ziet men er eene tegen den avond, dan heet zij de ziel, *bombo*, van een overledene te zijn. Men doodt haar niet, maar men laat haar loopen. Eene slang waarvan men zegt dat zij aan beide einden van haar lichaam een kop heeft, en die *panakan* genoemd wordt, houdt men voor de ziel van een overleden *poeang*, omdat de huid van deze reptielen eigenaardig geteekend is. Ontmoet men zulk een *panakan*, dan werpt men haar een grashalm of een hoofdhaar

toe: men denkt hierdoor een lang leven te zullen verkrijgen.

Het vereenzelvigen van eene slang met een geest blijkt ook hieruit, dat eene slang, die in een rijstschuur of in een huis „waarin trommen bewaard worden” (dit is het stamhuis, *tongkonan*) verblijf houdt, beschouwd wordt als een goede genius, die men *to matoea* „oude” noemt, en die niet verdreven mag worden. Men geeft dezen diertjes echter niet te eten, en op generlei wijze worden ze vereerd. Komt daarentegen eene slang in een gewoon huis, dan wordt dit als een kwaad voorteeken beschouwd, want dan zal er een sterfgeval plaats hebben in het gezin, of er zal eenig huisdier doodgaan. Zoo mogelijk tracht men die slang te doden; maar ook als dit is gelukt, moet men toch een hoen aan de goden offeren om het dreigende kwaad af te wenden.

Ontmoet men eene slang als men naar het rijstveld gaat, of vindt men zulk een dier op den akker, dan gelooft men algemeen, dat men dan op een flinken oogst mag rekenen. Komt eene slang van voren naar ons toe, dan brengt ze ons voorspoed; maar komt ze ons achterop, dan hebben we niet veel goeds te verwachten. Men gaat dan aan den kant van den weg zitten wachten op eenig gunstig voorteeken, dat het vorige neutraliseert. Doet zich dit voor, dan kan men gerust zijn weg vervolgen; blijft het uit, dan is het maar beter om naar huis terug te keeren. Eene slang die onzen weg kruist, heeft nooit veel goeds te zeggen. Ziet men er eene in het water, en pakt zij een kikvorsch, die gaat schreeuwen, dan zal men voorspoed hebben. Gebeurt hetzelfde op het land, „dan zal er gewezen zijn” (men zal een sterfgeval te betreuren hebben). Dit geloof van Rante pao is in Ma'kale eenigzins anders: Ziet men hier eene slang die eene muis gepakt heeft, en dit dier is al dood, dan zal men voorspoed hebben, vooral bij hanengevechten zal men dan op de overwinning mogen rekenen. Schreeuwt het slachtoffer (muis

of kikvorsch), en heeft dit rechts van den waarnemer plaats, dan wacht hem niet veel goeds. Links waargenomen voorspelt het geluk.

Ontmoet men een paar slangen, die copuleeren, dan tracht men de punt van den staart van een dezer dieren af te slaan. Gelukt dit, en verandert de punt in steen, dan zal ze een krachtig beschermmiddel in den oorlog zijn; blijft ze echter onveranderd, dan gooit men ze weg.

Ook de Tae'-spreker gelooft stellig, dat eene slang niet sterft als men haar niet doodt. Door het vervellen wordt zij steeds verjongd, en zoo blijft ze eeuwig leven. Vind men een afgestooten slangen huid, dan bewaart men die zorgvuldig, want zij verleent aan den bezitter dapperheid, en maakt dat hij langs goedkoop en veel kostbare oude doeken, *maa*, zal verkrijgen.

Van een huwelijk tusschen menschen en slangen, en het voortbrengen van slangen door vrouwen, weet men ook te vertellen. Zoo spreekt men van eene vrouw in Bori (Rante pao), die met den Hemelheer, Poeang matoea gehuwd zou zijn. Hare kinderen waren slangen die ze in huis opkweekte. Eene andere vrouw, die Rangga boelaan heette, zocht zure *dengen*-vruchten, omdat ze zwanger was. Terwijl ze deze van den boom afstootte, zag zij eene slang, *saa*, in den boom. De slang zeide met haar te willen trouwen. Maar hij zeide er bij: „Wanneer het kind, waarvan gij zwanger zijt, een jongen is, dood ik hem; is het een meisje, dan zal ik het laten leven”. Het kind was een jongen, maar zijne moeder bond zijn penis naar achteren op, zoodat dit lichaamsdeel niet te zien was. Maar toen de jongen groot geworden was, ontdekte de slang het bedrog, en wilde den jongen opeten. Maar de moeder maakte een vaartuig gereed; het dakje van de prauwhut maakte ze van allerlei scherpe wapens, en de nok bestond uit een scherp geslagen zwaard. Toen de slang zag dat de vrouw en haar zoon de vlucht namen in de boot, achtervolgde

zij hen, maar doodde zichzelf aan de aangebrachte scherpe wapens. (Eene uitvoerige redactie van dit verhaal is door A. A. van de Loosdrecht en Dr. N. Adriani uitgegeven in Mededeelingen van het Ned. Zend. gen. deel 58, 1914, bl. 225 e.v. De vrouw heet hier Pano boelaan; de slang die met haar gehuwd is, bezorgt haar vele goederen, „zooals gouden krissen, gouden staafjes, kralen en andere dingen”).

Tot nu toe gelooft men dat vrouwen slangen ter wereld kunnen brengen. Deze slangen dragen den naam van *soesoesidi*. Men brengt ze na de geboorte naar een bamboestoel, en laat ze daar aan haar lot over; ze doen de menschen geen kwaad. Als een vrouw zwanger is van slangen, noemt men dit *kea'tang deata*, „door geesten zwanger gemaakt”. Soms sterft de vrouw bij de geboorte van eene slang. Voordat men zoo'n dier loslaat, geeft men het een teeken, gewoonlijk door het een snoer van kraaltjes om te doen. Men geeft het gepofte rijst (*ratoek*) te eten, en dan laat men het gaan. (In Pangala' vertelt men, dat vrouwen wel leguanen, *poearang*, ter wereld brengen; v. d. Veen).

Landbouw. Ik zal nu een en ander mededeelen over den landbouw der Toradja's. In de memories van overgave van de Heeren Nobele (Ma'kale) en Brouwer (Rante pao) wordt uitvoerig over den landbouw gesproken. Wat daar vermeld wordt zal ik hier niet herhalen, tenzij dit ter verklaring van een of ander gebruik noodig is. Ik geef beneden een en ander, waarop in de genoemde opstellen de aandacht nog niet gevestigd is, zoodat mijne aantekeningen ook in dit opzicht alleen eene aanvulling bedoelen van hetgeen reeds geschreven is.

Wanneer wij straks de overleveringen nagaan, die bij de Tae'-sprekers bestaan omtrent de herkomst van de rijst, zullen we zien, dat nagenoeg allen beweren, dat dit gewas uit den hemel gekomen is. Algemeen is de

voorstelling, dat eertijds hemel en aarde met elkaar verbonden waren door eene trap, waarlangs het verkeer tusschen beide streken plaats had. Deze trap, *eran di langi'*, stond ten Zuiden van het in de mythen en legenden zoo vaak genoemde Roera. Langs deze ladder bracht de eerste mensch, Pong Moela taoe of ook wel Datoe Laeokoe' geheeten, den „voorvader” (*nene'*) of oorsprong van het ijzer naar beneden. Deze „voorvader” heette Riako'. Ook de eerste der priesters, de eerste der landbouwpriesters (*to indo' padang*), de „voorouders” van de katoen, van het vergif, van de hoenders, allen daalden langs die ladder naar de aarde af. Telkens gingen ze daarlangs ook weer naar boven om aan Poeang matoea hulp, raad en voorlichting te vragen.

Toen was er een man, die Pong Saratoe' soemboeng pio heette. Hij stal bij gelegenheid van een bezoek dat hij aan den Hemelheer bracht, diens gouden vuurslag (*te'tekan boelaan*). In toorn hierover ontstoken, veranderde de Hemelheer hem in steen, en om zijn hals bond hij een touw, dat door een bamboegeleding werd gehaald, op de wijze zooals men honden vastlegt en vervoert (het touw wordt door een bamboe gehaald om te voorkomen, dat de hond het zal doorbijten.) De ladder schopte Poeang matoea om, zoodat ze in stukken op de aarde viel. De keten van kalkrotsen, die van de hoofdplaats Ma'kale naar het Noorden door Kesoe' loopt, is er het overblijfsel van.

Ook weet men te vertellen, dat hemel en aarde vroeger dicht bij elkaar waren. Maar toen gebeurde het, zegt men in Manggala, dat eene vrouw, die in een bamboe watervat (*lampa*) water ging halen, met haar koker tegen den hemel stootte, zoodat een deel van het water, dat zich daarin bevond, werd uitgestort. Ze maakte zich hierover zoo boos, dat ze met het watervat den hemel naar boven stompte.

Er bestaan verscheidene overleveringen, waarin wordt medegedeeld, hoe men aan rijst gekomen is. In Kesoe'

wordt verteld, dat de hemelheer de rijst in den hemel schiep. Hij deed ze toen in een draagkorf, samen met zuiver goud. Toen maakte hij een nat rijstveld, dat den naam kreeg van Tandoeng sioeloe', „alle broers en zusters". Hij schonk dezen akker en de daarop staande rijst aan zijne dochter Indo' Si manggala. Aan zijne tweede dochter Indo' Samadenna ³⁹⁾ gaf hij een gouden haspel. Toen kregen de zusters twist over den akker in den hemel. Indo' Samadenna verloor het, en toen ging zij met haar gouden haspel heen. Daarna bewerkte Indo' Simanggala haar akker en plantte er de rijst die haar vader haar had gegeven. Maar het gewas wilde niet bijster gelukken. Daarom liet de eigenares den *to indo' padang*, den kenner van de rijstadat, uit den hemel halen. Deze heette Datoe mangkamma' (*kamma'* = „zwijgen"). Hij vertelde aan Indo' Simanggala welke gebruiken zij in acht moest nemen, en na dien tijd kon zij zich steeds in een goeden oogst verheugen. Londong di langi', „haan van den hemel", bracht de rijst naar de *engkokna padang*, „de stuit van den akker" n.l. de horizon in het Zuiden, dus de rand van het rijstveld, en van hier bracht hij haar naar de aarde, waar hij de eerste sawah aanlegde, en zijne kinderen leerden dit weer van hem.

In een ander verhaal wordt Londong di Langi' voorgesteld als een broer van Londong di Roera. Deze laatste huwde met zijne zuster, ten gevolge waarvan de grond inzakte, en de schuldigen verzwolgen werden, een verhaal waarmee wij reeds kennis hebben gemaakt. Londong di langi' klom hierna naar den hemel op om zich bij Poeang matoea te beklagen, dat hij nu geen broer meer had. De hemelheer kon hem echter geen troost geven, en zeide hem, dat dit ongeluk aan hemzelf te wijten was: wat deed zijn broer ook met zijne zuster te trouwen. Maar als troost gaf hij aan Londong di langi' rijst mede naar de aarde, en onderwees hem in de gebruiken die bij het bebouwen van het land in acht ge-

nomen moesten worden. Ook de geesten Boea oeran en Soeloara' op den berg Sesean moest hij daarbij om hulp vragen. Londong di langi' legde toen het eerste natte rijstveld aan te Malino dicht bij Leloea en Roera in het Zuiden des lands.

Uit dit verhaal zouden we moeten opmaken, dat de rijst uit het Zuiden in de Toradja-landen gekomen is. In een ander verhaal daarentegen (dat ook uit Kesoe' afkomstig is) wordt gezegd, dat de rijst uit het Noorden komt. Ook merk ik hier reeds op, dat het wel eigenaardig is, dat in de pas medegedeelde overlevering aan Londong di langi' opgedragen wordt twee geesten aan te roepen van een berg (Sesean), die in het Noorden des lands ligt. In dat verhaal dan laat Poeang matoea de *nene'* of voorvader van de rijst uit den hemel naar beneden zakken. Deze voorvader heet Takkeboekoe, „die zonder gebeente is”. Hij kwam langs den regenboog naar beneden, en viel op „den navel der aarde”, waar hij terecht kwam op den „voorvader” van de muizen, die Salle leboe heette „groot van omspanning”; leboe is den buik van het varken omspannen om den omvang te bepalen). Deze nam de rijst op, en bracht ze naar boven naar den akker. Ze werd in het Noorden aan den oorsprong van de rivier geplant, en met het water stroomde ook het zaad in overvloed naar het Zuiden. De mensch heeft dit gewas dus eigenlijk aan de muizen te danken, en daarom komt aan deze diertjes een deel van den oogst toe. Maar als er te veel muizen zijn, zoodat er voor de menschen niets dreigt over te schieten, dan slacht men op den sawahdijk een zwart hoen voor hen, waarbij men zegt:

Moepotaja tandoeng
moetanglempang tama tetaan tampo
disanga to pangoliran.

D.i.: Deel gij alles, wijk niet af tot den sawahdijk, gij die *to pangoliran* heet (met dezen naam wordt ook

de priester, *to minaa*, aangeduid). Aldus spreekt men het geofferde hoen toe.

In het bekende verhaal van Polopadang, dat in den loop van deze mededeelingen meermalen ter sprake is gekomen, wordt niet van rijst gesproken. Wanneer de held zich aan eenige proeven moet onderwerpen om zijn bovennatuurlijk vermogen te toonen, wordt hem opgedragen om vier korven met gierst, *ba'tan*, te vullen, en in een nacht een geheel dal vol *bite*, *Colocasia* op te eten. Deze proeven strekken zich niet uit tot de rijst (zie „Alle den Volcke”, No. 3 en 4 van den 15den jaargang).

Te Barana' (Rante pao) vertelt men, dat een zekere Pondan padang (*pondan* = wilde ananas; *padang* = akker) de eerste rijst op aarde heeft gebracht. Hij was geboren te Saoean sibarroeng, „de blaasbalgen, die afwisselend tegen elkaar op en neer gaan”, in den hemel. Eerst zaaide hij rijst op drogen grond, maar ze gedijde niet. Toen strooide hij gekookte rijst in een buffelpoel, en deze groeide mooi op. Deze Pondan padang was de eerste landbouwpriester, *to indo' padang*, die de offers heeft ingesteld, die tot op den huidigen dag in gebruik zijn.

In Sanggalla' heet de rijst weer uit het Zuiden gekomen te zijn. De eerste mensch, Pong Moela taoe, was ook de eerste die dit gewas plantte, en wel te Roera (in Doeri). In Mengkendek heet de rijst uit den hemel te zijn gekomen. Toen dit gewas nog niet op aarde bestond (zoo vertelt men in Ma'kale), heerschte er eens hongersnood, want alle gewassen, die in dien ouden tijd werden verbouwd, wilden in Oeloe oewai en Doeri niet gedijen. Toentertijd was er een vorst van Rante balla, die Sairina heette. Deze ging naar het Oosten, naar Kadelekan. Daar wierp hij melk uit de borsten van eene vrouw in een buffelpoel (*tombang tedong*). De melk ging groeien, en toen er vruchten aan de stengels kwamen, probeerde men die te eten. In den aanvang vond

men de rijstkorrels (want het was rijst) niet smakelijk want men at ze met de schil er om; later stampte men de rijst, en toen vond men ze smakelijk.

Een ander verhaal uit Ma'kale zegt weer, dat een vogeltje, *manikoe* geheeten (kwikstaart), drie rijsthalmen uit den hemel op de aarde liet vallen. Die werden door de menschen gevonden. De korrels werden geplant, en op deze wijze vermeerderde de rijst zich snel.

Het dorpshoofd van Balla uit Mengkendek vertelde nog het volgende: Er was eens een buffelhoeder, Wase-wase genaamd, die geregeld de buffels melkte. Eens nam hij wat van de melk, vermengde die met zijn eigen zaad, en wierp dit in een buffelpoel. Daaruit schoten drie rijststengels op. De vader van den jongen maakte zich erg boos hierover, maar de bamboekoker, waarin de melk geweest was, sprak:

*Kombong dadikmoko laso
mendadi boemboengan moko
tang naakoeko ambe'moe
ambe'moe pamglaa tedong
pakoemambi karambau.*

D.i. Je bent een vormsel van melk en penis; je bent tot melk geworden, je vader erkent je niet, je vader is een herder, een karbouwenhoeder. Toen verdween de boosheid van den vader; hij legde een akker aan, waarop hij uit die drie halmen de drie rijstsoorten, witte, roode en zwarte, teelde.

Het dorpshoofd van Mamoelloe' (Ma'kale), een man die zeer goed in de adat thuis is, vertelde mij dat de rijst van Sa'dan, dus van het Noorden uit over de Toradja-landen verspreid is.

Aan de Masoepoe- en Mamasa-rivieren gelooft men, dat de rijst uit den hemel op aarde gekomen is, maar overigens weet men daaromtrent geen bijzonderheden mee te deelen. In de buurt van Manipi' moeten, aan den linkeroever van de Masoepoe, drie platte, ronde steenen zijn; deze plek heet Batoe Pela. Men beweert, dat ieder

jaar op elk van die steenen een rijststoel groeit. Wanneer deze planten goed gedijen, zal ook het gewas op de akkers gelukken. De vrucht van deze drie planten vermengt men met het zaad dat men uitplant. Op die steenen zou de eerste rijst uit den hemel zijn neergekomen. Dit werd bewerkt door een geest, die den naam draagt van Pa'-oran. Hij bezat ook vele buffels, maar deze dieren kon men niet zien: alleen de voetafdrukken nam men waar.

Ook in de distrikten in het Noorden van de Onderafdeeling Rante pao heet de rijst uit den hemel te zijn gekomen. In Sa'dan vertelt men, dat Poeang matoea er twee vogels, de *tikoe*, en de *dena'*, mee naar de aarde zond. Hij had hun verboden van de rijst te eten, maar de *dena'* (rijstdiefje) slikte toch een korrel in, en ten gevolge daarvan kwam zijn krop hem in den nek te zitten. In Pangala' is het Limban di ao', die de rijst uit den hemel haalt, en in Kesoe' plant. Verder weet men te vertellen, hoe de rijst van de eene naar de andere plaats werd overgebracht, tot ze eindelijk in Pangala' kwam. Ook de verschillende personen, die de rijst overbrachten weet men op te noemen. Pasgenoemde Limban di ao' was eene vrouw, die uit een bamboe, *ao'*, was voortgekomen. Een aardbewoner, Pong Tamboeliboentoe, die haar uit den bamboe verlost had, huwde haar. Ze kregen drie kinderen. Toen deze groot waren, ontstond er hongersnood (er was toen nog geen rijst op aarde). Limban di ao' stelde toen aan hare kinderen voor om hulp te gaan vragen aan hare voorouders, de zon en de maan. Daartoe gingen de kinderen naar het Oosten. Aan de zee gekomen, konden ze niet verder, maar eene menigte visschen gingen naast elkaar liggen, en over de ruggen van deze dieren bereikten zij den horizon. Toen kwam de adat (Tae': *aloe*k) op. Deze zeide: „Gaat op zij, anders zal ik u branden”. De reizigers antwoordden: „We komen eten vragen aan de voorouders onzer kinderen”. De *aloe*k: „Wie zijn uwe voorouders?” De reizi-

gers: „De zon en de maan”. De *aloek*: „Wie is de moeder dan?” Antwoord: „Limban di ao”. Toen was de *aloek* tevreden. Daarna kwam de verpersoonlijking van de verbodsbepalingen (*pemali*) op. Tusschen deze en de reizigers had hetzelfde gesprek plaats. Toen ook de *pemali* tevreden gesteld was, kwam de zon op. Deze zeide: „Gaaf op zij, anders zal ik u schroeien”. Maar toen de reizigers zich bekend gemaakt hadden als de kinderen van Limban di ao', werd de zon hun goedgezind. Toen de kinderen hun nood hadden geklaagd, dat ze op aarde niet te eten hadden, gaf de zon hun rijst om die te planten, maar ze zei er bij: „Gij moogt ze alleen planten, wanneer ik helder schijn: Daarna kwam de maan op, en aan haar vroegen ze om nog meer rijst. Deze kregen ze ook van haar, maar met de boodschap er bij: „Als gij deze rijst plant moet ge er acht op geven of ik aan het grooter of aan het kleiner worden ben” (let op de wassende en afnemende maan). De medegegeven rijst werd in Kesoe' geplant.

Ten slotte deel ik nog mede, dat men in Tondok litak vertelt dat de rijst uit goud is ontstaan; de eene helft er van werd rijst, en de andere werd de eerste mensch Pong Laoekoe'. Dit goud kwam van „den oorsprong der rivier”, dus uit het Noorden.

Omtrent de gierst, *ba'tan*, heeft men niet zulke verhalen als over de rijst. Ne' Garroeng, de meer genoemde *parenge'* van Kesoe', vertelde mij, dat in den ouden tijd, toen er nog geen rijst was, gierst veel aan de geesten werd geofferd. Op mijne vraag of gierst nog geofferd werd, luidde het antwoord overal bevestigend.

Aangaande de mais, *dalle*, vertelde een oude priester Ne' Lawi van Sangalla', dat deze ontstaan is uit de tanden van een man, die Padakka heette. Toen Padakka aan eene ziekte gestorven en begraven was, groeiden uit al de deelen van zijn lichaam voedingsmiddelen: behalve de reeds genoemde mais, werden uit zijn vingers *oebi*, *dora'*; uit zijn penis groeide een knolgewas, *lame* genaamd;

zijn hoofd werd een pompoen, *Lagenaria vulgaris*; uit zijne oogen ontstond een vogel, de *pitoetai*. Een ander verhaal, te Tabang aan de Masoepoe-rivier gehoord, vertelt dat toen een man die voor een doode rouwende, rijst had gegeten, gestorven was en naar het rotsgraf was gebracht, men daar een maisstengel zag groeien. Men kende dit gewas niet, maar men nam de vrucht er van mede naar huis, en plantte die uit. Toen later bleek dat het een uitstekend voedingsmiddel was, besloot men mais te eten in de plaats van rijst, wanneer het verboden was dit laatste te eten (in den rouwtijd).

Gedurende het oogsten van de rijst mag in Ma'kale geen mais worden gegeten. Den naam van dit gewas, *dalle*, mag men niet eens noemen; daarvoor in de plaats zegt men: *garesse*, ruischen van water, ritselen van bladeren" of *sapekan* „afgeschilferd van het nagelbed". Na afloop van den oogst mag men weer mais eten.

Behalve het verbod om rijst te eten gedurende den rouwtijd, het boven reeds beschreven *maroo'*, is het alleen verboden om rijst te eten in huizen, waar zich een poklijder bevindt. Leden van het *poeang* mogen geen zwarte rijst eten. Ook bij het *maro*-feest is het drie dagen lang, voordat men naar de grot of de bron gaat, om daaruit een paling te halen, en dezen daarna weer in 't water terug te brengen, verboden om gekookte rijst te eten. Men nuttigt dan alleen in water geweekte rijstkorrels (*Kesoe'*). Hield men zich niet hieraan, dan zou men in steen veranderen. Dit moet eene vrouw te Pao (*Rante Pao*) overkomen zijn. De plek waar dit gebeurd is, heet *Eran batoe*, „steen trap".

De rijst stelt men zich als een persoon voor. Het dorps-hoofd van Mamoeloe' deed mij daarover het volgende verhaal: Er was eens een man in het dorp Ae (waar dit gelegen heeft, wist men niét te zeggen). Terwijl deze man eens rijst vasthield, zei hij daarbij: oerroe! wat zeer ongepast is tegenover dit gewas (*oerroe* is een uitroep van ongeduld). Toen veranderde de rijst in twee mannen,

die zich naar een ander dorp begaven. Daar gekomen zagen ze vrouwen stampen. Ze zeiden tot elkaar: „Wanneer die menschen zich behoorlijk tegenover de rijst gedragen, de gevallen korrels van den grond oprapen en *koerroe soemangan* (kom levensgeest) zeggen, dan zullen we hier blijven”. Maar de stampsters deden dit niet, en daarom gingen de mannen naar een ander dorp. Hier waren ook vrouwen aan het stampen, en toen ze met dit werk klaar waren, raaptten ze de gevallen korrels op, en zeiden: *koerroe* of *koerre soemanga'* (Mal. soemangat). Toen bleven die mannen daar. Men noodigde hen uit om in huis te komen, maar ze weigerden dit, zeggende dat ze dit niet gewend waren. Toen wilden de dorpingen hun te eten geven, maar de mannen antwoordden: „We zijn niet gewend gekookt voedsel te eten, want dan zouden onze vingers rood worden, en onze handen zouden branden; geeft ons eene plaats in de rijstschuur”. „Die is vol rijst”, antwoordde men. „Wilt ze er dan uithalen”, vroegen de vreemdelingen. Dit gebeurde. Men spreidde eene mat op den vloer, en daarop zetten zich de gasten neer. Voordat de eigenaar der schuur heenging, zeiden de beide mannen: „Over drie dagen moet ge *tagari* (zie blz. 68) branden en een kip offeren; weer drie dagen later moet ge een varken offeren aan de geesten, *deata*, en dan kunt ge de schuur openmaken”. Al deze bevelen werden opgevolgd, en toen men eindelijk de schuur open deed, vond men deze geheel gevuld met rijst, want de beide mannen waren weer rijst geworden.

De herinnering aan wat men gegeten heeft, voordat de rijst in dit land kwam, is geheel uitgewischt. Een enkele antwoordde op de desbetreffende vraag, dat men in den ouden tijd knolvruchten at. Ook vertelden een paar ouden mij, dat gierst, *ba'tan*, er eerder is geweest dan rijst. Ik heb ook geen gebruiken gevonden, waarin eene aanwijzing te vinden zou zijn omtrent het voedsel dat men nuttigde voordat men de rijst kende.

Algemeen verbouwt de Tae'-toradja zijne rijst op natte

velden. In de kunst om terrassen en waterleidingen aan te leggen heeft hij het ver gebracht. Wij hebben daarover reeds een en ander in ons reisverslag gezegd. Op ieder plekje, dat daartoe maar eenigszins geschikt is, en dat bevoeibaar is, heeft men terrassen, waarop rijst groeit. Nergens wordt dit gewas op drogen grond geplant. Als ik vroeg of het verboden was rijst op drogen grond te planten, antwoordde men ontkennend, maar men zeide het alleen niet te doen omdat men dit niet gewend was. Vroeg ik of het hoofd, of de *parenge'* het zou verbieden, wanneer iemand wilde beproeven rijst op drogen grond te verbouwen, dan kreeg ik overal ten antwoord: „Hij zou het verbieden, want door zoo iets te doen zou de rijst op den natten akker mislukken.”

De toestand op landbouwgebied is in de Toradja-landen ongezond, vooral in de voornaamste streken van de onderafdeelingen Ma'kale en Rante pao. Daar zijn de sawahs langzamerhand in handen gekomen van eenige voorname lieden, terwijl de kleine man genoeg moet nemen met wat die grooten der aarde hem willen geven als loon bij het oogsten en voor andere dienstprestaties. Deze toestand maakt het voor den kleinen man, *kaoenan*, onmogelijk om in zijn bestaan te voorzien. Dat moet een van de voornaamste oorzaken zijn, waarom in den ouden tijd de slavenhandel in deze landen heeft kunnen bloeien. En nadat deze door het ingrijpen van het Gouvernement onmogelijk is geworden, gaan scharen Toradja's het land uit om in andere deelen van Celebes hun levensonderhoud te zoeken, hetzij als arbeider bij het mijnwezen, of als damar- en rotanzoeker.

Van 1914 tot 1919 heeft de Gezaghebber M. R. Brouwer de onderafdeeling Rante pao bestuurd. Vele pogingen zijn door hem gedaan om den economischen toestand der Toradja's te verbeteren. Daartoe wilde hij den kleinen man er toe brengen om op de vele onbenutte heuvelhellingen droge rijstvelden aan te leggen. Maar toen hij hierover op eene vergadering met de hoofden

sprak, geraakten zij daarover in opwinding: Zoo iets mocht nooit gebeuren, want dan zou de rijst op de sawahs niet gelukken. Vreemdelingen als Boegineezen mochten dit wel doen, maar als de kinderen des lands hiertoe overgingen, zouden de geesten zich zeker wreken. Daarmee was de zaak afgedaan. Het zou den Gezaghebber toch niet zijn gelukt een enkelen Toradja er toe over te halen rijst op drogen grond te verbouwen. En mocht een enkele er al toe te brengen zijn geweest, dan zou een eventueel daarop gevolgde misoogst op de sawahs allicht noodlottige gevolgen hebben gehad. Vele droge gronden ziet men beplant met mais, knolvruchten en andere gewassen. Groote uitgestrektheden land zijn met oebi, *dora*, beplant, waarvan de knollen door de menschen, en de bladeren door de varkens worden gegeten.

Onder de plechtigheden, die voor en tijdens de landbouwwerkzaamheden plaats hebben, behoort ook het vragen om regen: *mangalli oeran* lett. „regen koopen”. Men vraagt dit gewoonlijk aan geesten, *deata*, die op bergen wonen. Ik noem ze alleen voor het landschap Kesoe': Aan den linkeroever van de groote rivier brengt men dit offer op den berg Kesoe'; de daar wonende geest draagt den naam van Bangkoedoe toea, of Poeang di Kesoe'. Aan den rechteroever der rivier worden daartoe offers gebracht aan Pong Toelang denna, die op den berg Sopai woont. De *parenge'* van ieder dorpscomplex offert daar een varken. De „voorvader” of oorsprong van den regen heet Lando lantek, wat „grootvoet” beteekent.

Men kent allerlei teekenen waaruit wordt opgemaakt, dat er regen zal komen: bij voorbeeld wanneer de be-toeng-bamboe van bladeren wisselt; wanneer de *langkan toea* en de *pakkatoea*, twee soorten van arenden hun geluid laten hooren of in een kring rondzweven (*loemisoë*) kan men ook regen verwachten. Wanneer een storm losbreekt, tikt men om de kracht daarvan te bezweren in sommige streken op een trom.

Boven hebben wij reeds opgemerkt, dat het bewerken van steen alleen in de onderafdeelingen Ma'kale en Rante pao beoefend wordt. Wanneer men ten Westen van de Masoepoe-rivier komt, zijn nergens sporen van steenbewerking te vinden. Deze grens geldt ook voor een ander gebruik, dat van steenen gemaakt wordt. Ten Oosten van dien stroom ziet men in sommige sawahs een langwerpigen, onbehouwen steen opgericht, gewoonlijk met eenige kleinere steenen, „zijne kinderen”, er om heen gerangschikt. Men herkent in dien steen dadelijk een phallus, en dat ook de Toradja's dit in den steen zien, wordt bewezen door den sawahsteen, dien we bij de bestuursvestiging van Bitoeang zagen: de eigenaar van die sawah had wat menie machtig kunnen worden van de mijnbouwontginning die daar in de buurt is geweest, en daarmee had hij den kop van den steen rood geverfd.

In Rongkong hebben wij ook zulke steenen aangetroffen, evenwel niet in de sawahs, maar bij de dorpen. Daar duidt de naam reeds aan, dat er phalli mee bedoeld zijn = *laso batoe*, „steenen penis”. Onder dezen naam verstaat men in Rante pao en Ma'kale stalaktieten, die in de talrijke druipsteengrotten worden aangetroffen. De Heer Van der Miesen, Gezaghebber van Boven-Binoeang deelde mij mede, dat in het distrikt Bambang een dorp is, dat *laso deata*, „geestenpenis” heet. Daar moet ook een steenen phallus zijn. Dit zou dan de eenige uitzondering zijn op den regel, dat in de Onderafdeeling Boven-Binoeang geen opgerichte phalli voorkomen. Waarschijnlijk hebben we hier te doen met een natuurlijke steen, die den vorm van een phallus heeft *).

*) De Heer Van der Miesen was zoo vriendelijk mij schriftelijk nader over dit *Laso deata* in te lichten: „De legende verhaalt, dat in Kampong Laso Dehata in het distrikt Bambang vroeger een groote steenen phallus te zien was, waar men gewoon was te offeren en geloften te doen. Die steen zou uit den hemel zijn neergedaald, dus niet door menschenhanden opgericht, en dankte zijn naam aan afkomst en vorm. Maar even geheimzinnig als de

In Rante pao en Ma'kale dragen de phalli gewoonlijk den naam van *pesoengan banne*. *Pesoeng* is de offerspijs bestaande uit gekookte rijst met vleesch vermengd, die aan de geesten wordt voorgezet. De naam van den steen beteekent dan: „Offerplaats voor de zaairijst”.

Zulk een steen vindt men gewoonlijk alleen op den akker van den hoofdman, *parenge'*, van het dorpscomplex. Te Garana' in Rante pao heet zoo'n steen *pesoengan ka'do* (*kado* is de rijst, die bewaard wordt om als zaairijst gebruikt te worden voor 't volgende jaar). Hij is geplaatst bij de plek waar het water op het veld komt; dit kan zijn aan de Noord-, de Oost- of de Westzijde; aan de Zuidzijde van de sawah mag de steen nooit staan. Vier kleinere steenen zijn er als „zijne kinderen” om heen geplaatst. Toen de steen door den *parenge'* en zijne volgelingen gehaald werd, heeft hij een varken en een hoen geslacht bij de plaatsing er van. Met het bloed van deze dieren werd de steen en de zaairijst besprenkeld, want dit gebeurde alles op den tijd dat men de rijst zou uitzaaien. Wanneer de steen omvalt doordat de grond er om heen al te week wordt (de steen wordt altijd op eene kleine verhooging van aarde geplaatst), dan moet bij de wederoprichting er van een varken worden geslacht. Overigens wordt dezen steen nimmer „te eten gegeven”. Wanneer men oogst, laat men drie rijststoelen dicht bij den steen staan; dit bedoelt blijkbaar een offer aan de geesten te zijn, want deze stoelen dragen den naam van *pare deata*. De *parenge'* in wiens sawah deze steen staat, gaat evenwel niet voor bij de landbouwwerkzaamheden, maar dit doet de *to indo' padang*, of landbouwpriester: hij zaait de rijst het

---

Laso Dehata kwam, even mysterieus is hij verdwenen. Alleen de naam is blijven voortbestaan in de nederzetting van Laso Dehata. Heeft er dus geen phallusdienst meer plaats, uit wat de legende vasthoudt en overlevert, zou men geneigd zijn te besluiten, dat die cultus vroeger wel bestaan moet hebben”.

eerst uit; hij gaat voor bij het uitplanten van de zaailingen enz.

Bij To'kalaa, ongeveer anderhalve Kilometer van Barana', bevindt zich nog een steen, die niet door menschen daar gebracht is, en waaraan ook geen verhaal verbonden is. De steen moet slechts de lengte van de hand hebben, en den vorm van een hoopje opgestapelde rijst. De steen draagt den naam van *batoe waka' pare*, „de steen van den wortel der rijst”. Ieder jaar, tegen den tijd, dat de rijst zal worden uitgezaaid, komen de menschen uit den omtrek daar bijeen om er een varken, dat voor gezamenlijke rekening is aangekocht, aan de *deata* te offeren. Deze plechtigheid heet *mewaka' pare*, „wortels aan de rijst geven”. In den omtrek van den steen worden geen akkers aangetroffen.

In het landschap Kesoe' worden alleen steenen aangetroffen in de sawahs van aanzienlijken, *parenge'* en andere *to makaka*, wier lijk later als zij zijn gestorven *dirapa'i*, d.i. eerst in een kist en later in vele doeken gewikkeld langen tijd (gewoonlijk drie jaar) in huis bewaard wordt. Wanneer het gewas van zulk een persoon gewied is, heeft het *kamboeni* ⁴⁰⁾ plaats, eene offerplechtigheid, waarbij een varken en een hond worden geslacht; bij deze gelegenheid wordt de steen in de sawah opgericht. Het varken wordt bij den steen gedood, die met het bloed van dit dier wordt bestreken. De hond wordt geslacht op de plek, waar het water op den akker komt, en het kadaver wordt om den akker heen getrokken. Wanneer de rijst op dit veld met den steen rijp is, houdt men daar weer een feest, dat *sassiri* heet. Eenige bossen rijst worden gesneden, gedroogd en gestampt. Tegen den avond worden een hond en een kip geslacht, en wanneer alles gereed is, wordt daarvan een maaltijd gehouden; dit noemt men *ma'billa'i* (*billa'*, een bamboemesje). Alleen van het kippenvleesch wordt den *deata* aangeboden; naar den steen wordt niets gebracht.

Den volgenden dag worden twee varkens geslacht: een

voor de voorouders *ma'pakande nene'*, „de voorouders te eten geven”, en het andere om te *ma'moekoe* ⁴¹⁾ Van het vleesch van dit tweede dier maakt de landbouwpriester de noodige offerspijs gereed, die hij daarna naar de sawah brengt, die *ge-sassiri* wordt. Hier wordt bij den steen en bij de plek, waar het water op den akker komt, aan de geesten geofferd. Om aan de voorouders te offeren, aan wie van het eerste varken gegeven wordt, wordt een hutje opgericht, waar een oude van dagen voor het genoemde offer zorgt. Den volgenden dag komen velen bij elkaar om dien akker af te oogsten. Dit werk wordt niet gedaan voor het gewone loon in bossen rijst, maar eenige varkens worden geslacht, en van het vleesch van deze dieren wordt een feestmaaltijd aangericht voor de oogstende lieden. De landbouwpriester roept daarbij de geesten aan op de droogplaats van de rijst.

Wanneer de opbrengst van dit veld gedroogd en in de schuur opgeborgen is, wordt twee of drie dagen daarna een varken geslacht om de schuur weer te mogen openen, ten einde er geregeld de noodige teerkost uit te mogen halen. De hut waarin aan de voorouders, *nene'*, geofferd is, wordt overgebracht naar den kant van een der vischvijvers, *koelang* of *goesian*, die op alle sawahs zijn gegraven. Wanneer dit is gebeurd, mag gedurende drie jaar geen visch uit dien vijver worden genomen; wanneer iemand dit toch deed, gelooft men dat hij blind zal worden. Na afloop van den genoemden termijn wordt een offer van in bamboe gekookte rijst met zout gebracht, en daarna mag men weer van de visch uit dien vijver nemen.

Dit *sassiri* wordt niet ieder jaar gedaan, maar zoo nu en dan, vooral als er hongersnood is geweest. Bij den steen wordt elk jaar eene kip geslacht. Soms wordt in Kesoe' ook op de droogplaats van de rijst, de *pan-grampa*, een steen opgericht; aan dezen worden geen „kinderen” toegevoegd.

Mijne aantekeningen over den sawah-steen in Sangalla' en Bitoeang komen geheel overeen met hetgeen reeds van Barana' is medegedeeld. Overal zegt men, dat die steen moet maken, dat de rijst zal gelukken. Ik deel hier alleen nog mede wat ik hieromtrent in Leppang vernam: De steen heet hier *inan banne*, „zaairijstplaats. Bij de oprichting er van worden als elders de gebruikelijke dieren geslacht, en van hun bloed smeert men op den steen. Wanneer hij is opgericht, plant men aan het hoofdeneinde van den akker, daar waar het water er op komt, een *sendana*-boom (sandelhout). Wanneer de rijst van dat veld zal worden geoogst, snijdt men eerst een twaalfstal bosjes *koetoe*' rijst, en legt die aan den voet van den steen; deze rijst zal in het volgende seizoen worden uitgezaaid. Verder wordt een hoen geslacht, en van alle deelen van dit dier, behalve van zijn kop, wordt een klein stukje op een pisangblad bij den steen gelegd voor de geesten. De twaalf bosjes blijven bij den steen liggen, tot het veld is afgeoogst.

In Ma'kale vertelde men mij nog, dat wanneer men oogst, men dit werk steeds met het gelaat naar den steen gewend verricht. Men gaat daarbij echter niet rechtstreeks op den phallus af, maar zigzagsgewijs, terwijl men de rijst overal op zijn weg afsnijdt.

Behalve de berggeesten, die men aanroept om regen, schijnt men hier en daar nog een bepaalden rijstgeest te kennen. In het Pana'-gebied spreekt men van den geest Pakaroea, die in het bosch van Bitoeang zou wonen, en die bij alle gelegenheden den landbouw betreffende, wordt aangeropen. Ieder die dit wenscht, kan op een daartoe geschikte plek een sawah aanleggen, wanneer hij maar genoeg buffels en varkens heeft om te slachten, ten einde daarvan de lieden die hem bij dit werk komen helpen, te eten te geven. Daar in de bevolkingscentra geen geschikte gronden voor sawahs meer zijn, zou het alleen mogelijk zijn om in afgelegen streken nieuwe akkers aan te leggen.

In Manapi' aan de Masoepoe offert men hij het begin van de akkerwerkzaamheden aan den geest Batara. Waar deze geest woont, weet men niet, maar voor hem wordt buiten het dorp een bamboestaak opgericht, die in eene naar het Noordoosten hellende richting wordt geplaatst. Ieder dorp, dat aan deze plechtigheid deelneemt, brengt ten teeken van deelgenootschap een boog van arenblad gemaakt bij den ingang van zijne woonplaats aan; aan dien boog zijn *Dracaena*-bladeren, *tabang* en andere dingen vast gemaakt. Het offer dat daarbij wordt gebracht, bestaat uit twee hoenders, waarvan een voor Batara, en een voor de geesten, *deata*, bestemd is. Aan den eerste geeft men gierst, *ba'tan*, aan de laatsten rijst te eten. Het voor Batara bestemde voedsel wordt in een korfje gedaan, waarin eerst een pisangblad is gelegd. Dit korfje wordt in den offerstaak opgehangen. Hetgeen aan de geesten wordt aangeboden, wordt op een mat gelegd, die ook met een stuk pisangblad bedekt is. Het is de *parenge'*, het hoofd van het dorpscomplex, die dit offer brengt.

Bij het begin van het akkerwerk worden offers gebracht bij de bronnen, waaruit het water komt, dat de akkers bevoeit. Uit hetgeen reeds over de bronnen is medegedeeld blijkt, dat deze plekken als heilig worden beschouwd. Op plaatsen, waar men onderstelt, dat geesten huizen, zooals bij bronnen, op drie- en viersprongen, op plekken waar aan de geesten, *deata*, geofferd wordt, en daar waar men den afgestorvenen te eten geeft, zooals voor het rotsgraf, en aan den Noordwestkant van de woning, moet men zich bijzonder in acht nemen. Daar mag men niet lachen, niet schreeuwen, niet urineeren of defaeceeren. Wanneer men zoo deed, zou men ziek worden, en het eenige zou dan wezen een kip of een varken te slachten om te *mengkalosso'* „offeren tot uitdelging van schuld”. Iemand die op een van de genoemde plaatsen urineert, is *kasalla*, „een groote zonde begaande”. Zoo iemand moet sterven, tenzij hij zich los-

kooppe, *nalli kalena*, door een hoen te offeren op de plek, waar hij het kwaad heeft gedaan.

Ik zag op sommige bronnen stellages van offers; wat daaraan opviel was het groote aantal miniatuur mandjes van den vorm der mandjes waarin men hoenders vervoert, voor elk gezin, welks sawah door het water uit deze bron bevoeid wordt, een. Van de hoenders die daarbij geslacht waren, waren bosjes veeren in het korfje gedaan. Waar de weg van Ma'kale naar Rimbon over de Sa'dan-rivier gaat, wees men mij in de bedding van den stroom een groot brok steen aan, waarop in dezen tijd offers aan de riviergoden waren neergelegd, opdat zij voor voldoende water zouden zorgen.

Dan worden de waterleidingen in orde gemaakt, wat in Manipi' *ma'karo palepang* heet. Hierbij wordt een hoen geslacht, waarvan het bloed met vleesch vermengd aan de geesten wordt aangeboden. Wanneer het water in de leidingen gelaten wordt, worden gewoonlijk een hond en een kip geslacht, waarvan het bloed bij de rivier of de bron, die het water levert, begraven wordt. Stort een deel van de leiding in, dan wordt deze in sommige streken zonder meer hersteld, in andere weer moet daarbij een kip den geesten worden geofferd.

Het omwerken van den grond geschiedt met een soort houten schop, *peleko* genaamd. In het Ma'kale-sche en Rante pao-sche wordt dit werktuig aan het uiteinde met ijzer beslagen, maar meer naar het Westen geschiedt dit niet meer. Op de op deze wijze omgewerkte akkers worden de buffels rondgedreven om den grond met hunne zware hoeven fijn te trappen.

Om het tijdstip te bepalen, waarop met het akkerwerk begonnen moet worden, schijnt men niet bijzonder op den stand der sterren te letten. Dikwijls berekent men den tijd alleen, die na afloop van den oogst voorbijgegaan is om weer met het bewerken der velden aan te vangen. Deze tijd wordt op twee maanden gesteld. Ook is de planttijd niet overal dezelfde: In de Onderafdeeling

Rante pao is men eerder met dit werk gereed dan in Ma'kale, zoodat men daar eerder heeft geogst dan in laatstgenoemde streek. Maar ook in hetzelfde dorps-complex schijnt men vrij willekeurig hierin te handelen, want we zagen akkers, waarop de rijst stond rijp te worden, terwijl men op andere velden, niet ver van de andere af, bezig was met uitzaaien.

Al geeft men dus blijkbaar niet veel acht op den stand der sterren, toch kent men den naam van de sterrenbeelden, wier stand bij andere volken in Indië den akkerarbeid regelt. Zoo heeten de Pleiaden Boenga. De gordel van Orion draagt den naam van Lemba, „draagstok”, en Sirius wordt Sadang genoemd. Men denkt zich dit sterrenbeeld de mond van een doode te zijn. Men kent ook nog een constellatie van één groote ster met zeven kleinere er om heen, die Ma'dika, „vorst” wordt genoemd.

De waardeering van de maandagen is in de verschillende streken niet gelijk. De namen dier dagen geef ik hieronder, zooals men mij die in Binoeang, Sangalla' en Ma'kale heeft opgegeven:

Binoeang	Sangalla'.	Ma'kale.
1. <i>Sombo</i> , zichtbaar zijn"	<i>boelan timbajo</i> , (<i>timbajo</i> , „een oogenblik niet te zien zijn)	.....
2. <i>doeang sombo</i>	<i>doeang sombona</i>	<i>boelan toleno</i>
3. <i>talloen</i> „	<i>talloen</i> „	<i>pendoean sombona</i>
4. <i>a'pa'</i> „	<i>pattang</i> „	<i>pentalloen</i> „
5. <i>lima</i> „	<i>lima</i> „	<i>pena'pa' sombona</i>
6. <i>annan</i> „	<i>annan</i> „	<i>pellima</i> „
7. <i>pitoe sombo of malapeda</i>	<i>pitoeng</i> „	<i>penannan</i> „
8. <i>lessoe</i>	<i>karoea</i> „	<i>pempitoe</i> „
9. <i>soemere</i> , „achteruitgaan"	<i>kasera</i> „	<i>pengkaroea</i> „
10. <i>meeloe asoe</i> , „als een hondkop"	<i>ganna' na boelan</i> (<i>ganna'</i> „vol”, Mal. genap)	<i>pengkasera sombona</i>

11. <i>mempanga</i> 42).	<i>pindana</i>	<i>pesangpoelo sombona</i>
12. <i>malimboe</i> , „om iets heen zijn”	<i>ganna'na sombona</i>	<i>pesangpoelo misa sombona</i>
13. <i>soeka' anak</i>	<i>talloen tang matena</i>	<i>pesangpoelo doea sombona</i>
14. <i>soeka' toea</i>	<i>malimboena boelan</i>	<i>pesangpoelo talloe sombona</i>
15. <i>randoe lilin</i> 43)	<i>gana'na sombona</i>	<i>pesangpoelo a'pa' sombona</i>
16. <i>melolin mbongi</i>	<i>melolin</i>	<i>melolin</i>
17. <i>sappe</i>	<i>sangsampe</i>	<i>sangsampe</i>
18. <i>karoea sappe</i>	<i>doeang sampe</i>	<i>doeang sampe</i>
19. <i>talloen sappe</i>	<i>talloen „</i>	<i>talloen „</i>
20. <i>randoe mapia</i>	<i>pattang „</i>	<i>pattang „</i>
21. <i>pitoe lilin</i>	<i>lima „</i>	<i>lima „</i>
22. <i>talloen tamate</i>	<i>annan „</i>	<i>annan „</i>
23. <i>lo'do lambe</i>	<i>pitoeng „</i>	<i>pitoeng „</i>
24. <i>lo'do</i>	<i>karoea „</i>	<i>karoea „</i>
25. <i>kalingi</i>	<i>kasera „</i>	<i>kasera „</i>
26. <i>matandoe</i> 2na	<i>sangpoelo „</i>	<i>sangpoelo „</i>
27. <i>laocalo</i>	<i>sangpoelo misa sampe</i>	<i>sangpoelo misa sampe</i>
28. <i>soeka' tarroe'</i> (<i>soeka'</i> , „meten” <i>tarroe'</i> , „recht opaf”)	<i>sangpoelo doea sampe</i>	<i>sangpoelo doea sampe</i>
29. <i>soeka' lottong</i> (<i>lottong</i> , „zwart”)	<i>sangpoelo talloe sampe</i>	<i>sangpoelo talloe sampe</i>

In Bitoeang zijn de veertiende tot den achttienden dag zeer ongunstig voor den landbouw; wanneer men dan werkt, zou het gewas door de muizen worden vernietigd. Het kan echter geen kwaad, wanneer men op die dagen op reis gaat, aan een huis bouwt, of eenig ander werk doet. In Sanggalla' zijn vooral de 5e, 6e, 11e en 17e dagen niet gunstig voor den landbouw. In Ma'kale zijn de 6e, 8e en 18e dagen juist zeer gunstig voor den landbouw. In de eene streek worden de oneven dagen als goed, en de even als ongunstig aangemerkt, terwijl men in andere streken juist het omgekeerde beweert.

In Sa'dan noemt men de maandagen alleen met cijfers: vijftien voor de dagen van wassende maan, veertien of vijftien voor die van afnemende maan. Gunstige dagen zijn *redena*, wanneer de maan maar even zichtbaar is, en *melolin*, als de maan vol is geweest (*melolin* = van eene helling vallen of afloopen). Anderen houden melolin weer voor ongunstig, evenals *limang boe'toena* of *limang sombo*, den vijfden dag van wassende maan, en *pitoeng sampena*, den zevenden dag van afnemende maan. In Baloesoe rekent men behalve de reeds van Sa'dan genoemde, ook *limang sampena*, den vijfden dag van de afnemende maan als ongunstig. In Baroepoe wordt de dag, waarop de nieuwe maan even zichtbaar is geweest *pirri'na* (pirri' „nauw”) genoemd; deze is zeer gunstig. Daarenboven is *meljin*, de dag na volle maan heel ongunstig; dan mag men niet op reis gaan, niets planten, geen offers aan de geesten brengen. Andere gunstige of ongunstige dagen kent men hier niet. In Pangala' gelden de 5e, 7e, 9e en 11e dag van wassende en afnemende maan voor ongunstig (de oneven dagen dus) evenals de beide *rangkapan* „rijstsnijmesje”, eerste en laatste kwartier. In Tondok litak wordt weer een andere regel gevolgd: Hier zijn de dag van nieuwe maan, *pore*, „nauw” en de daarop volgende als de maan even te zien is, gunstig. Maar van de daarop volgende dagen zijn *doeang sombo*, *limang sombo* en *pitoeng sombo* (2e, 5e en 7e dag van wassende maan) ongunstig. Zoo ook de dag van volle maan. De eerste van afnemende maan, *sampe barani* is goed, maar de 2e, 5e en 7e zijn weer ongunstig.

In de Onderafdeelingen Ma'kale en Rante pao kent men den landbouwpriester, *to indo' padang*, van wien boven reeds enkele malen sprake is geweest. Hij gaat niet altijd bij de verschillende werkzaamheden voor, maar hij is weer degene, die de vereischte offers brengt, en die zich ook bijzonder in acht neemt voor alles, wat naar de meening der Toradja's aan de rijst schade kan

doen, ten einde het gewas niet in zijn groei te belemmeren. Ten Westen van de Masoepoe heet de landbouwpriester *pasoeba*. Hij is de leidsman en voorganger in alle zaken, welke met den rijstbouw in betrekking staan.

Volgens den heer J. Belksma zijn er in het Rante paosche vijf waardigheidsbekleeders bij den landbouw i.e. de *to mantobok*, d.i. hij die (het varken achter den linkerpoot) steekt; 2e de *to manampan*, d.i. hij die (het varken) opent; 3e de *to massa'di*, hij die den offerstaak opricht, ⁴⁴) en 4e de *to mangimbo*, de bidder. Degene, op wien het echter aankomt is 5e de *to indo' padang*. Hij vereenigt vaak in zich de pas genoemde waardigheden, die alleen beteekenis hebben bij het brengen van de offers bij het begin van het akkerwerk. Het *to indo' padang*schap berust bij eene bepaalde familie. Kan de functionaris om de eene of andere reden zijn werk niet meer doen, dan stelt men een ander aan, maar hij moet een lid zijn van dezelfde familie, als waartoe de vorige landbouwpriester behoorde. Meermalen zijn het lieden uit het volk, *kaoenan*.

Er zijn verbodsbepalingen die alleen door den *to indo' padang* in acht genomen worden; andere weer gelden voor alle menschen. De landbouwpriester mag gedurende den tijd dat de rijst te velde staat, niet aan hanengevechten deelnemen. Vruchten die van zelf van den boom gevallen zijn, mag hij niet eten. Verschillende groenten doorengemengd mag hij niet nuttigen, want daardoor zou de rijst ook gemengd worden, d.i. goede en slechte aren zouden dooreen groeien; hij mag geen vuile taal spreken of booze woorden uiten; hij mag geen aardvruchten (oebi en derg.) op zijn haard roosteren; en nog veel meer andere dingen zijn voor hem verboden. (Zie „Alle den Volcke, 1919, bl. 75).

De verbodsbepalingen voor de groote menigte treden pas in werking, wanneer de vrucht van de rijst begint uit te komen. Dan mag men geen oude doeken, *maa*, of rood katoen langs den akker brengen, want anders

zal de korrel zich niet zetten en de aren blijven loos (*longkong* of *lakkol*, in Rante pao: langko). Heeft iemand dit toch gedaan, dan moet hij zijn fout uitwischen met *ramboe langi'*, het offer dat voor bloedschande wordt gebracht. Het dier dat hierbij geslacht wordt is echter een hond. Men mag in dien tijd geen levend hout kappen, nog minder mag dit langs den akker worden gebracht. Een algemeen verbod is ook om gedurende dien tijd aan de voorouders te offeren. Wanneer men dit deed, zou het gewas door muizen worden vernield. Men mag geen gras uit den grond trekken, of dit verbranden; de aarde mag op generlei wijze worden omgewoeld. In Ma'kale mogen in dien tijd van het vruchtzetten der rijst de gouden rijkssieraden niet ontpakt worden, want dit zou ten gevolge hebben, dat de aren loos werden. Men mag zich wel van huis begeven, maar de eigenaar van het veld mag gedurende de genoemde periode niet bij een ander gaan eten.

In sommige streken der Toradja-landen wordt de rijst dadelijk op den akker uitgezaaid; elders weer legt men een zaaibed aan, en worden de jonge plantjes naar het veld overgebracht. Bij het uitzaaien slacht degene, die bij dit werk voorgaat een varken, een hond en een hoen; dit offer wordt door de aanzienlijken van het dorpscomplex ieder jaar om beurten gebracht. Dit noemt men *ma'taloerawai*. Waar een landbouwpriester wordt gebruikt, brengt hij het offer. Hij doopt daarna den vinger in het bloed der offerdieren, en bedrukt daarmee den grond, die bezaaid moet worden. Ook op de zaairijst smeert hij van dit bloed, dat daartoe soms van te voren met rijstemeel wordt vermengd. Na dit groote offer kunnen alle akkers achter elkaar worden bezaaid. Gegoeden slachten elk op hun eigen veld nog een hoen bij de plek, waar het water op den akker komt; de kleine man kookt daartoe een ei, deelt dit in tweeën, en legt de beide helften op een *paredean*-blad bij het hoofd van de sawah. In Ma'kale bestaat

het gebruik dat na het uitzaaien gedurende drie dagen geen vuur uit de woning naar beneden mag worden gebracht. Waarschijnlijk wordt deze bepaling elders ook opgevolgd.

Heeft men kweekbedden aangelegd, dan wordt bij het overplanten der zaailingen een bruine haan voor de voorouders in huis geslacht, en op den akker een varken voor de geesten; in Ma'kale is dit offer speciaal voor Tamboro langi' bestemd. Ook worden hoenders geslacht, met welker bloed de zaailingen worden besprenkeld. Een offer van een hoen, dat na afloop van het overplanten wordt gebracht, draagt den naam van *ma'popenoeaka'*, en dit moet dienen om de wortels van de rijst stevig te maken. Van het oogenblik af, dat de zaailingen zijn overgeplant mag men geen eieren eten, zelfs niet aanraken, totdat de rijst goed en wel in de schuur is opgeborgen. Een reden voor dit gebruik wist men nergens op te geven. Bij het planten van de rijst evenals later bij het oogsten, mag men het hoofdhaar niet los laten hangen.

Wanneer de rijst vrucht begint te zetten, worden weer offers gebracht. In Ma'kale zijn deze de volgende: Eerst wordt een bruin hoen met zwarte pooten geslacht voor de voorouders; den volgenden morgen vroeg wordt een bruine haan met witte pooten op den eenen of anderen heuveltop aan de goden geofferd; dit heet *medoetoe'* „eischen, vragen”. Bij die gelegenheid wordt ook een bamboestengel met de takken er aan in naar het Noordoosten hellende richting in den grond geplant, en aan de Oostzijde er van zet men twee kleine mandjes met pinang neer. Den daarop volgenden dag wordt bij het dalen van de zon weer een varken voor de voorouders geslacht, wat *mata'da* „vragen” heet. Den volgenden dag moet weer een varken het leven laten, maar ditmaal terwijl de zon nog aan het rijzen is; men kan ook meer dan een varken slachten. Dit heet *menammoe*, „bedekken”.

Ook in de Toradja-landen wordt het gewas meer dan eens door ziekte of door dieren verwoest. Wanneer zoo iets plaats heeft, schrijft men dit altijd toe aan eenig verzuimen bij het in acht nemen der adatvoorschriften. Belksma vertelt dat men in Barana' (Rante pao) uit de plaats waar de plaag zich vertoont, meent te kunnen opmaken, wie zich aan eenig vergrijp tegen de adat heeft schuldig gemaakt. „Als een plaag zich vertoont in het midden der sawah, dan staat de groote menigte schuldig. Zijn alleen de randen aangeast, dan ligt de fout bij de *to makaka*, de vrijen. Doen zich de verschijnselen in het hoofd der sawah voor — in het beginpunt — dan draagt een *to minaa* (priester) daarvoor de verantwoordelijkheid, openbaart zich de plaag bij de *panta'daran* — het uitstroomingspunt van het water — dan heeft de *to indo'* — de man die de rijst-adat regelt — zich vergrepen”. (Alle den Volcke, 1919, bl. 75).

Dreigen muizen den aanplant te vernietigen, dan weet men niet anders te doen dan een hoen aan de geesten, *deata*, te offeren. Het bloed en de veeren van dit offerdier worden bij het hoofd van de sawah begraven. Soms ook plaatst het hoofd of de landbouwpriester stukken van een bamboesoort, *boelo* genaamd, bij de plekken, waar de muizen geweest zijn. De bedoeling is, dat de rijst daardoor zoo hard zal worden, dat het ongedierte haar niet meer kan bijten. In het Ma'kale-sche legt men ook wel eieren aan den rand van de sawah, om op deze wijze de diertjes te weren.

Tegen de *walang sangit* (Tae' nango) en de sprinkhaan, *batik*, weet men ook niet anders te doen dan een offer aan de geesten te brengen, zooals boven beschreven is. Soms plant men dan wel vier *biangstengels* (*Miscanthus Japonicus* Anderson) bij de *panta'daran*, de plek waar het water de sawah verlaat. In drie bamboekokers wordt rijst gekookt, en deze wordt samen met een hoen aan de goden geofferd.

Daartoe worden de genoemde *biang*-stengels bijeen gebonden, en daarop legt men de *pesoeng*, het pakje met de offerspijzen. *Tagari*, een welriekend gewas wordt daarbij gebrand.

Den grootsten strijd heeft de Toradja-landbouwer elk jaar tegen de rijstvogeltjes, *denna'*, te voeren. De voorvader van deze vogeltjes heet: Manakkan doka. Tal van middelen heeft men om deze plaaggeesten te verjagen. Soms brengt men daartoe in de waterleidingen *tongkaran* aan, dit zijn bamboes, die om een pen kunnen draaien. Ze zijn zoo gesteld, dat als ze volgelopen zijn met water, ze omslaan, tegen een ander stuk bamboe tikken, en zichzelf tegelijkertijd ledigen, waardoor ze in hunne oorspronkelijke positie terugdraaien, weer vollopen, omslaan, leegloopen enz. Hierdoor ontstaat een regelmatig getik, dat de vogeltjes moet verschrikken. *Rembasan* (van „remba” „verjagen”) of *tinting* zijn lijnen die als een net over het land zijn gespannen, en waaraan bladeren en lappen gebonden zijn; *La'pa-la'pa'* zijn gespleten bamboes, die in den grond worden geplant, waarvan men de gespleten einden tegen elkaar kan doen flapperen door aan een touw te trekken, dat er aan vastgebonden is. Een *golak* is een bamboelat, waaraan een stukje van het tusschenschot gelaten is; daartegen wordt een kluit aarde gelegd, die door middel van de lat tegen de vogeltjes geslingerd wordt. *Kaloe-teba'* is een molentje met vier wieken, dat zich door middel van een staart tegen den wind in plaatst, zoodat deze het van zelf doet draaien, waardoor een voor onze ooren onaangenaam geluid ontstaat, dat ook de rijstvogeltjes blijkbaar zenuwachtig maakt. De *la'atak* is een circa twee meter lang touw van arenhaar gemaakt, bij het begin vrij dik, maar langzamerhand dun uitlopend. Dit touw zwaait men eerst eenige malen boven het hoofd rond, waarna men het als een zweep terugklapt. Daardoor ontstaat een vrij hevige knal, die de vogels verschrikt uit het gewas doet opvliegen.

Wanneer de rijst rijp is, heeft men zich weer voor verscheidene dingen in acht te nemen; gedurende de dagen dat geoogst wordt, mag men geen rijstblok maken of herstellen; geen nieuwen akker mag in dien tijd worden aangelegd (mede in verband met het gebod, dat geen aarde mag worden omgewoeld); ook de rijstschuur mag niet worden hersteld; ook de vroeger genoemde verbodsbepalingen moeten in acht genomen worden.

Bij het begin van het snijden wordt eerst een offer gebracht van een hoen, gewoonlijk bij het „hoofd” van den akker, d.i. daar waar het water er op komt. Toen ik boven een en ander van den phallus op de sawah heb verteld, heb ik reeds vermeld, dat de eerste bosjes rijst die gesneden worden, aan den voet van den steen worden gelegd. Ook daar waar zulk een steen niet gebruikt wordt, legt men de bosjes die het eerst gesneden zijn, op het „hoofd” van de sawah. In Manipi' worden deze bosjes *pake'te'* (ke'te', „afsnijden”) genoemd; men legt er een *bere-bere*-blad op, waarop het offer aan de geesten wordt geplaatst, bestaande uit rijst en kippenvleesch. Wanneer men tegen den avond naar huis gaat, neemt men de bosjes rijst mede, maar het offer laat men op de plaats achter. Algemeen is ook de gewoonte om van het bloed van de geofferde kip aan de *pare deata* te smeren, d.i. de rijst die men aan het „hoofd” van den akker ongesneden laat staan. Dit offer bij het begin van den oogst heet *mangrakan*. Degene, die dit offer bij de eerst gesneden bossen brengt, mag zich het hoofdhaar niet eerder met vet of olie inwrijven, dan nadat de heele akker is afgeoogst.

Wanneer de rijst gesneden is en naar huis zal worden gebracht, wordt door aanzienlijken weer een varken geslacht. Is zij op de droogplaats bijeen gebracht, dan wordt een hoen geslacht, waarvan het bloed aan de rijst wordt gesmeerd.

Is de rijst droog en zal zij in de schuur worden gedragen, dan wordt een dier geslacht, een varken of

een hond, ook wel een kip. Onder het tellen van de bossen bij het opbergen in de schuur, moet men oppassen geen wind te laten (*ma'botok*) of te niezen. Er zijn wel menschen, die dadelijk een hoen slachten, als hun zoo iets is overkomen, om de kwade werking er van tegen te gaan. In sommige streken zooals in Rimbon maakt men van rijstemeel een papje, en teekent daarmee een cirkel van stippen, *to'dik*, op de deur van de schuur; binnen dien cirkel worden ook nog andere figuren aangebracht*). Soms legt men voor de deur ook nog een ei.

Zal men eenigen tijd de schuur voor het eerst openen om den nieuwen voorraad aan te spreken, dan slachten aanzienlijke lieden weer een varken, maar de kleine man vergenoegt zich met het offer van een haan.

Wanneer men veel mieren in zijne woning ziet, verheugt de Toradja zich daarin, want hij ziet hierin een teeken, dat niet veel muizen in zijn huis en zijn schuur zullen komen. Men zegt dan: *To ma'padang annaka-roepoe' matanna*, „in de muizen hun oogen zullen zij (de mieren) zich ophoopen” (*to ma'padang*, „de landbouwer” is een wisselwoord voor „muis”). De bekende larons, in het Tae' *rarari* geheeten, de vliegende termieten, worden gaarne gegeten. Ze zijn *pa'taenan*,

*) Het aanbrengen van stippen, *to'dik*, maar dan met kalk, komt meer voor bij de Tae'-toradja's. Dr. Van der Veen deelde mij mede bij welke gelegenheden dit o.m. geschiedt: Zoo worden op het *maro*-feest de meisjes die *ma'dandan*, d.i. in een rij staande de litanie opzeggen, met stipjes kalk versierd: 3 op het voorhoofd, 3 op de beide wangen, opdat *makendek roepanna*, „hun aanzien stijge”. Evenzoo op het *merok*-feest. Zij die op het *la'pa*-feest door den priester „gezegend” worden (*disinggi*) worden ook zoo versierd, ten teeken, dat ze *to la'bi*, „aanzienlijken” zijn. Op het *merok*-feest worden de buffels met drie stipjes kalk voorzien op de plaats waar straks de lans in hun hichaam zal worden gedreven. Bovendien wordt over die plek wat palmwijn gegoten ten teeken, dat ze *dipemalaran langan Poeang matoea*, dat ze aan Poeang matoea geofferd worden.

waarmee men wil zeggen, dat ze jaar op jaar uit den grond te voorschijn komen. Men hoopt door ze te eten elk jaar weer kinderzegen te ontvangen.

Een spel dat verband houdt met den landbouw is het schommelen. In sommige streken, zooals in Kesoe', Sa'dan en Baloesoe wordt het schommelen *mendojang*, geheel als spel beschouwd, dat aan geen tijd gebonden is. In Baroepoe, Pangala' Tondok litak en Mamasa worden schommels gemaakt in den tijd wanneer de rijst aan het vruchtzetten is. Rotanlijnen, touwen van arenhaar gedraaid, en riemen van buffelhuid worden met de einden aan de takken van de boomen vastgemaakt (in Mamasa heet dit spel: *ma'sintion*). Elk vrij oogenblik, vooral op mooie avonden zetten jongens en meisjes zich er op neer en vermaken er zich met schommelen. Er wordt niet bij gezongen, maar men zegt uitdrukkelijk dat dit vermaak moet dienen om de korrel in de rijst te brengen. Wanneer men met oogsten begint, neemt dit spel een einde.

Een grooter beteekenis heeft het schommelen in Rimbon. Hier heet het *kendong*, en het wordt gedaan na den oogst. Soms zetten zich vier vrouwen en meisjes tegelijk op den schommel, die zooals boven reeds gezegd is, aan een boomtak is vastgemaakt. Bij iedere groep die er zich op neerzet, moet minstens een vrouw zijn, die den oogstzang kent, want onder het schommelen wordt gezongen. Men dankt de geesten dan voor de gewonnen rijst, en men vraagt om het volgende jaar nog meer te mogen ontvangen. Het hoofd van het dorpscomplex Tagari vertelde mij dat de vrouwen zich vroeger wel met goud tooiden, wanneer ze zich op den schommel neerzetten. Mannen en jongens gaan ook wel eens zitten schommelen, maar dit heeft geen beteekenis.

Ongeveer hetzelfde vertelde de *parenge'* van Manipi' mij: Wanneer de rijst op de droogplaatsen gestapeld ligt, worden de schommels in gereedheid gebracht. Ieder dorp heeft een schommel. Het staat een ieder vrij

daarop te gaan zitten schommelen. In den zang die bij dit spel wordt aangeheven, wordt de rijst uit den hemel geroepen, en de rijst van Batoe pela, de plek, waar de eerste padi in deze streek werd geplant (zie boven). Gewoonlijk zetten er zich twee of drie tegelijk op; mannen en vrouwen zitten er ook wel door elkaar op. Soms duurt dit spel een maand lang. Als de schommel onbruikbaar is geworden, scheidt men er mee uit; in elk geval heeft het spel een einde, wanneer de oogst in de schuren is opgeborgen.

Ook het tollen, *ma'gasing*, wordt bij de Tae'-sprekers veel gedaan. Dit spel wordt gespeeld na afloop van den oogst, en men scheidt er mee uit, wanneer aan de *deata* te eten gegeven wordt bij den aanvang van het landbouwbedrijf.

Een ander spel, waarbij jongens en meisjes zich na afloop van den oogst vermaken, is het *massemba*, „schoppen”. De jongelui houden elkaar twee aan twee vast, en hinken op het eene been paarsgewijs naar elkaar toe. De paren trachten elkaar dan te schoppen, en ik heb gezien dat men hierbij niet zachtzinnig te werk gaat. Toch beweren oude Toradja's, dat bij dit spel nooit eenig ongeluk voortkomt. Soms smeert men zich het lichaam met urine in, voordat men naar eene samenkomst gaat, waar men elkaar zal schoppen; door dit insmeren meent men geen pijn te zullen hebben, wanneer men wordt getrapt.

Evenals de Bare'e-sprekers weten ook de Tae'-toradja's palmwijn te winnen uit den aren-boom. Dit wordt op de gewone reeds dikwijls beschreven wijze gedaan. De aren-boom zegt men, is uit de onderwereld afkomstig, en men doet daarover het volgende verhaal. Dit geef ik zooals Ne' Garroeng van Kesoe' het mij vertelde, terwijl ik de afwijkende lezingen van anderen er tusschen twee haakjes bijvoeg.

Mambio padang (*Mambio*, „doen schudden, doen bewegen”) kreeg van Datoe Bakka' te Kaero (in San-

galla') een speer te leen, die den naam droeg van Doke kadang, „gevorkte speer". (In Sangalla' heet deze man Poeang Paseno langi', die de speer leende van iemand te Kalintoea bij Kaero). Mambio padang had de speer te leen gevraagd om zijnen aanplant van *kaise*-boomen (*kesoemba*, uit welker vruchten men een roode kleurstof wint) te bewaken (in Ma'kale vertelt men dat hij bij een aanplant van katoen waakte; in Sangalla' heet 't weer, dat hij de wacht hield bij zijn rijst, waarvan telkens gestolen werd). Toen de dief weer eens kwam, wierp Mambio padang hem met de speer, en trof hem in den rug. De lans bleef in het lichaam van den dief zitten, en hij liep er mee weg. Mambio padang liep hem achterna, maar hij kon juist nog zien, dat de vluchteling in een gat in den grond verdween. Die man was een *to kengkok*, een bewoner van de onderwereld (in Sangalla' heet de dief Marambeo padang).

Toen de eigenaar van de lans hoorde, dat zijn eigendom verdwenen was, eischte hij de speer van Mambio padang terug. Deze bood aan de waarde er van te betalen, maar Datoe Bakka' wilde hiervan niets hooren. Zoo liet M. p. zich dan in het graf afzakken. Hij kwam bij een bron terecht. Veel vrouwen kwamen daar water halen, en toen de aardbewoner vroeg wat er te doen was, dat zoovelen water kwamen halen, gaf men hem te kennen dat dit water noodig was om er den vorst in te baden, die ernstig ziek was geworden. M. p. bood aan hem te genezen. Zooals hij verwacht had stak het lemmet van de speer den zieke in den rug. Hij wist het ijzer er uit te halen, waardoor de zieke genas. Men bood hem van allerlei aan als loon voor zijne moeite, maar hij eischte alleen de lanspunt, en de loten en vruchten van eenige planten, die hij daar zag, namelijk van de *ngangka*, de *pisang*, de *bamboe* en den *aren*. Toen hij weer op de aarde was teruggekeerd, gaf hij de speer aan den eigenaar terug, en het meegebrachte plantte hij.

In de meeste streken eindigt hier het verhaal, maar in Kesoe' gaat 't voort: Na eenigen tijd zag Datoe Bakka', dat Mambio padang rijk werd, en hij schreef dit hieraan toe, dat hij zijn offers aan de geesten op een pisangblad aanbood. Toen nam Datoe Bakka' een blad van den pisangboom, dien Mambio padang pas uit de onderwereld had meegebracht. Over dezen diefstal werd de eigenaar echter zeer boos, en om wraak te nemen over de ondergane behandeling van de zijde van Datoe Bakka', eischte M. p. het blad in gaven toestand terug. Datoe Bakka' beproefde het reeds in stukken gescheurde blad te herstellen door de deelen aan elkaar te naaien, maar dit lukte niet; en het einde was, dat Datoe Bakka' slaaf werd bij Mambio padang. *)

Maar ook Londong, di langi', de hemelling, heeft een aren-boom uit den hemel meegebracht, zegt Ne' Garroeng. Wanneer de linkerzijde der bladeren naar beneden helt, en de rechterzijde opgeheven is, dan is het een boom van Kengkok uit de onderwereld. Helt de rechterhelft der bladeren naar beneden, dan is het eene afstammeling van den boom die Londong di langi' uit den hemel heeft meegebracht.

Als men een aren-boom gaat bewerken, brengt men een offer van kippenvleesch en in bamboe gekookte rijst, waarvan men een weinig op een *paredean*-blad aan den voet van den boom legt. Dit offer is voor den aardgeest. Ook roept men daarbij de voorouders aan, maar nimmer de geesten, *deata*.

Wanneer iemand uit een aren-boom valt, moet hij aan Mambio padang of aan Londong di langi' zijn schuld bekennen, al naar dat de boom aan den een of aan den ander toebehoort. Als het sap minder begint te worden, moet men aan een van die twee te eten geven. Zulk een

---

*) Parallellen van dit verhaal vindt men opgegeven Bar. Tor. III, blz. 408 en Tontemb. Teksten (vert.) blz. 269. Vooral de Tontemboansche Tekst No. 103 levert een vrij volledige parallel. (Adriani).

offerfeestje draagt den naam van *karambiang*. Daarbij moet een hoen worden geslacht, dat naar zijn kleur *oeran-oeran* heet, d.i. bruin, wit en zwart door elkaar (Kesoe').

Het staat ieder vrij een aren-boom te bewerken. Het eerste vocht dat er van gewonnen wordt, kan door den eigenaar van den grond waarop de boom groeit (de *to ma'kombong*) „degene die maakt, formeert” worden geëischt maar wanneer hij er niet zelf om komt, wordt niets gegeven.

In het Ma'kale-sche moest men vroeger den palmwijn, die het eerst van een boom verkregen was, aan den *poeang* brengen. Aan de offers voor de geesten *deata*, wordt ook palmwijn toegevoegd. Alleen mag men daarvoor nimmer den palmwijn van een lijkeninwikkelaar, *tó mebaloen*, nemen, zooals boven reeds is medegedeeld.

Vrouwen mogen niet dicht langs een in bewerking zijnden aren-boom loopen, zegt men in Kesoe', anders krijgt de toewak-haler een ongeluk, of de boom zal ophouden met vocht te geven. De koker met arenvocht mag niet dicht bij den haard worden geplaatst, want anders zal de boom droog worden. Ook moet men niet tegen den boom urineeren, want dan zal het vocht een onaangename smaak krijgen. Wonden worden wel met palmwijn uitgewasschen.

Het merg van den aren-palm wordt gegeten, maar alleen in tijden van groote voedselschaarschte. Bij het uitkloppen van dit merg worden geen offers gebracht en heeft geen aanroeping plaats.

Aantekeningen

door

Dr. H. van der Veen.

---

1. *Tangdo'*. Vaak wordt met *tangdo'* aangeduid een tegen de voorzijde van het huis aangebouwd vertrek. In het Kesoe'se wordt de *sondong*: *tangdo'* genoemd.

In het Kesoe'se heet de voorgevel van het huis: *sondong para*.

2. *Sanglembang*: het is m.i. onnodig tussen het voorvoegsel *sang* en *lembang* de tussenklank te schrijven, die in het Tae' wel vrij geprononceerd wordt uitgesproken. Het blijft echter toch nog een te vlugtige *ë*-klank om er recht op te hebben in het schrift vastgelegd te worden.

3. *Barre allo*: *barre* is een oude uitdrukking voor het opgaan van de zon, het doorbreken van het morgenrood. Tegenwoordig zegt men *berré allo*. *Berré* is: „iets doorbreken, openmaken”.

4. Men heeft nog Boenga' Allo, „de aanvang van de zon”; Saroeng Allo, „zonnehoed”; Datoe Allo, „heer van de zon”; Allo La'bi, „meer zon”. Er zijn ook namen met Langi' samengesteld: Tangke Langi', „tak van de hemel”; Aroeng Langi', „hemelvorst”; Ariri Langi', „hemelstijl”. Bovengenoemde namen zijn behalve de laatste twee de namen van *to makaka*, die geen bloedverwanten zijn van de *poeang*, verwanten van Rante pao.

5. De *kaoenan garonto'* of *boelaan* moeten tot de echte slaven gerekend worden.

6. De *boerake tambolang* is een man, die als vrouw optreedt en als vrouw gekleed gaat; hij fungeert als *boerake* in Ma'kale, Kesoe', Madandan en Boentao'.

Hij mag zich niet naar de andere landschappen van

Rante pao begeven. Daar fungeert de *boerake tatikoe* of *boerake tatioe'* (*tambolang*, „reiger”; *tatikoe*, „een kleine vogel”; *tatioe'*, „vogelsoort, kleiner dan de *tatikoe*).

7. *Bo'bo' bannang*: eig. „de rijst, waarmee het garen, waarmee men gaat weven, wordt bestreken”. *Bo'bo' bannang* heet in Kesoe' de rijst, die de vrouw voor haar aanstaande man kookt en hem voorzet, wanneer hij zich met haar in het huwelijk komt begeven. De bruidegom begeeft zich met enige gezellen naar het huis van de bruid en zij eten daar te zamen die rijst. Dit is de gewone vorm van huweliksluiting.

7a. In Angin-angin is zo'n huwelijk ook verboden. In geval van ontucht moest men *mengkalosso'*, *ma'ramboe langi'*, vóór het huis van de schuldige vrouw. Na het *ma'ramboe langi'*, had dan een offer aan de *deata* plaats: *ma'-tete ao'*. Wanneer men weigerde dit *mengkalosso'*, „een zoenoffer verrichten”, te volbrengen, werd men gedwongen het dorp te verlaten. Wanneer men zo'n huwelijk wilde sluiten, moest men zich eerst verzekeren van de toestemming van de kamponggenoten en beloven na enige tijd de *manganta'*-plechtigheid te laten plaats vinden. Mocht de meerderheid der notabele ingezetenen van het dorp zich tegen zo'n huwelijk verzetten en men zou het willen doorzetten, dan werd men gedwongen het dorp te verlaten.

De dag voorafgaande aan het *manganta'* ging men *mpakande to matoea*. Daarbij werd een zwarte kip, *manoek lottong* geslacht en aan de *nenek* geofferd aan de Westzijde van het huis van de vrouw. Den volgende dag had dan het *manganta'* plaats, waarbij een varken vóór het huis geslacht werd. Daarbij werd aan de Noordoostzijde van het huis een offerstelletje opgericht uit 4 bamboestijlen bestaande, waartussenin twee vloertjes van gevlochten bamboe, *ao'*, zijn aangebracht. De bovengelyding van deze 4 bamboestijlen zijn met palmwijn gevuld. Aan de beide bamboestijlen aan de

Noordzijde van het offerstelletje zijn op de hoogte van het bovenvloertje 2 kleine kokertjes van ongeveer 15 cM. bevestigd, met water gevuld. Deze kokertjes worden evenals de 4 bamboestijlen met het bekende snijwerk bekrast.

Het offerstelletje, *pentingaran* geheten (letterlik: de plaats waar men zich naar boven richt: *mentingara*) heeft een hoogte van ongeveer 60 cM. Het wordt opgericht voor twee in de grond gestoken tjendana-stammen, die een hoogte hebben van 1—2 M. Dwars over die tjendana-stammen is een stengel gelegd van de bamboe *tallang*, van 1,5 M. lengte en daaraan zijn gouden krisen en *maa*-doeken gebonden.

Nadat het varken geslacht is, worden 6 pakjes offerspijs (*pesoeng*) gereedgemaakt. Daarvan zijn er 5 met rijst en delen van het varken gevuld, en een met *oepe* (Mal. keladi, soort Colocassia) en varkensvlees. De *oepe*, bevattende *pesoeng*, wordt tussen de beide Zuidelijke bamboestijltjes in op de grond gelegd, en is voor de voorouders, *to matoea* bestemd. Van de overige 5 worden er 2 op het benedenvloertje en 2 op het bovenvloertje neergelegd, terwijl de priester (*to minaa*) er 1 in de linkerhand houdt, terwijl hij het offer den goden aanbiedt. In de rechterhand houdt hij daarbij een kokertje met palmwijn vast. Tot de niet tot het eigenlike offer te rekenen pakjes offersspijs (*pesoeng*) behoren er twee, waarvan er een bij de bron neergelegd wordt en een bij de *langan*: het bamboestelletje, waaraan het varken gebonden wordt, wanneer de haren er af geschroeid worden. De 4 stijlen van het offerstelletje tjendana-stammen worden met het bloed van het varken bestreken.

De plechtigheid heeft plaats voor het huis van de vrouw. De gehuwden en hun familieleden mogen ook eten van het vlees van het offerdier. De kleine man brengt in zulk een geval een eenvoudiger offer; hij offert een zwarte kip aan de voorouders en den volgenden dag een

manoek sela', „een bruine kip” of *manoek koro*, „een grauw-zwarte kip”, aan de goden. Daarbij wordt een bamboestengel van *tallang* schuin opgericht, *tadoran* geheten, en daaraan wordt een *karerang*, „het van de jonge bladen van de arenga saccharifera gevlochten mandje” opgehangen.

Het *ma'ramboe langi'* is echter bij de meer gegoeden in dit geval in onbruik geraakt, en alleen het *ma'tete ao'* overgebleven (*ma'tete* betekent „langs een *tete*, bamboe, plank, brug, gaan”; *ma'tete ao'* is dus „langs de bamboe gaan, waarschijnlijk van het offer naar de goden”). Dit *ma'tete ao'* heeft ook voor het huis van de vrouw plaats aan de Noordoostzijde van het erf. Daarbij wordt evenals bij het *ma'tadoran* aan een schuin opgerichte bamboestengel van de *ao'* soort, een mandje (*karerang*) opgehangen, en eveneens worden daaraan de jonge uitgeplozen bladen van de arenga saccharifera bevestigd. Evenals bij het *menammoe*-feest, een offer ten behoeve van de rijst, worden aan die bladen van onder puntig toeloopende pakjes van pisangblad, waarin kleefrijst gewikkeld is, gebonden, *kaledo* geheten. Nadat het offer is opgedragen, neemt men die pakjes van het offerstel af en wordt de inhoud daarvan door de aanwezigen genuttigd.

8. *Ammoepoparandangan tangkean soeroe'* is beter te vertalen met: „Wanneer gij de verrichtingen der schuldoeffers tot uw hoeksteen neemt (wanneer gij u fondeert op de verrichtingen enz., wanneer gij steunt op de enz. „*Parandangan* is „de lange onderbalk van een huis, waar de stijlen op komen te rusten”. *Tangke*: „in de hand nemen”; *tangkean*: „dat wat gehanteerd wordt”.

9. *Tiboeak tengko*: „met de ploeg geopend, doorploegd van grond”, dus als met een ploeg geopend.

10. *Rampanan kapa'*; de verklaring: „het losmaken van de *kapa'* enz.” wil mij nog niet bevredigen. *Rampan* betekent „bevrijden, losmaken”; *rampanan*, „het losma-

ken. Er is ook een woord *rampanan*, „balken in een huis, op welke de daksparren rusten”; dus *rampanan kapa'*: datgene, waarop de *kapa'*, boete bij echtbreuk, rust”.

11. *So'*. In het Rante Tabangse wordt een jongen Laso' genoemd, een jong meisje Lalai. In het Rante Paose een jongen echter Tato, een meisje ook Lalai'.

Een oude man, die grootvader is (ook oude vrouw) spreekt men aan met Ne' Laso', wanneer zijn eerste kleinkind een jongen is. Voor de eigennaam wordt dan Ne' Aso' of Ne' So' gevoegd en Ne' Lai', wanneer het eerste kleinkind een meisje is: b.v. Ne' So' Toding, Ne' Aso' Lande. Dit gebruik heet: *dine'asoran* en *dine'lairan*.

Ook kan een vader, wanneer zijn eerste kind een jongen is, zich Pong Aso' of Pong So' laten noemen: *dipongasoran*; en in geval van een meisje: Pong Lai': *diponglairan*, hetgeen echter zelden voorkomt. (Penis is *laso* zonder hamzah. Met de door Dr. Adriani gegeven afleiding ga ik geheel accoord).

12. Men kan het predikaat Pong of Indo' voor de naam krijgen (later Ne') ook al heeft men zelf geen kinderen, wanneer men een kind aanneemt: Pong Aso', Pong So'. In Madandan krijgen jongens To' voor hun naam, een verkorting van tato', b.v. To' Roeroek, To' Somba. In Pangala' heten kleine jongens Batto'. In Kesoe' en Panfasa', laat een vader of moeder zich niet naar hun kind noemen en nemen grootvader en grootmoeder ook niet de namen van hun kleinkinderen aan. Een kind van een *poelang* heet Laso', nog klein zijnde. In het Kesoe'se heet een kind nooit Laso', maar wordt wel de vader Pong Laso', de moeder Indo' Laso' en grootouders Ne' Laso' genoemd. Worden de kinderen groter, dan geschiedt dit niet meer. Niet vaak wordt een Pong Oetan, Pong So' Oetan of Pong Lai' Oetan genoemd. Bij de namen van grootouders komt dat veel meer voor, b.v. Ne' Aso' Lande, wanneer het eerste kleinkind een jongen is, Ne' Lai' Boenga' Allo wanneer het een meisje is. Bij vrouwennamen wordt een enkele maal Indo' voor

de meisjesnaam met Lai' geplaatst, ofschoon het eerste kind een jongen is, b.v. Indo' Lai' Rapa', die voor haar moederschap Lai' Rapa' heette. Maar meestal hoort men Indo' Karipang, Indo' Roega.

Ook onvrijen kunnen het predikaat Pong en Indo' en Ne' vóór hun naam voorvoegen.

Bij oude mensen en bij mensen van stand wordt de naam door het honorifieke Se voorafgegaan, b.v. Se Ne' Mato', Se So' Rinding. Dit Se is een nevenvorm van *si*, dat in de uitdrukking *siambe'*, „vader”, als aanspreek-titel en *siindo'* „moeder” voorkomt. Dit Se zal wel ontstaan zijn uit *sia* en dit is te vergelijken met het O. Jav. *sira*.

13. In het Kesoe'se (angin-angin) deelde men mij mede, dat bij jongens van het *poeang*-geslacht *tabang*-hout (*Dracaena terminalis*) gebruikt wordt als onder-legger bij de besnijdenis; bij de *to makaka*-jongens *sendana*-hout, en bij *kaoenan*: djamboe-hout. Dat stokje van *tabang*-hout is dan versierd met hout-snijfiguren: de < = *passendoe* (*sendoe* „schuin af-kerven”), en = de *pa'kadang pao-pao*. Gedurende de oogst mag men geen jongens besnijden.

14. *Ma'kajo*. *Kajo* is een grauwe reiger; misschien wordt de doodeninwikkelaar zo honend genoemd, omdat evenals de reiger op vis uitgaat, hij op vlees uittrekt. Van mensen die er op uitgaan om hier en daar wat te halen, heet het: Ze gaan *ma'kadoja* van *kadoja*, „kraai”.

In het Kesoe'se wordt de *to mebaloen* ook wel *to ma'-poempoeng*, „die de poenpoeng-maat — — V V slaat op de trom”; of *to mandasi'*: „degeen die naait”, of *to mebakka'*, „degeen, die hout splijt”, genoemd.

15. *To ma'pioeli'*, letterlik: „degenen, die de *oeli'*, de maden, uit het lijk halen”.

16 De *tandi rapasan*-buffel wordt alleen bij het *dirapa'i* zo genoemd, ook in het Rante Pao'se. Bij de lijkbezorging van mindere orde, van het *dipatalloeng bongi* af wordt die buffel *toelak tallang* genoemd. In het

Rante Pao'se is de *parepe'* gelijk aan de *tandi rapasan-* buffel en wordt er geen onderscheid tussen beide gemaakt.

17. In het Kesoe'se wordt bij de oprichting van een nieuwe *pantoenoean*, „offerplaats”, een offer aan de goden gebracht. In Pangala' wordt bij de oprichting van een nieuwe steen (*simboeang*) een offer aan goden en voorouders gebracht nadat de priester (*to minaa*) op de plaats waar de steen opgezet zal worden wat aarde uitgegraven heeft, en daar een stukje *pamoentoe'* en een gele kraal neergelegd heeft. Bij het oprichten van een *lake-lakean* wordt ook aan goden en voorouders geofferd. Bij het aanleggen van een nieuwe *pantoenoean* worden een kip, een hond en een varken geslacht en eveneens geofferd, nadat een stukje *pamoentoe'* in den grond gestopt is.

17a. *Dipoeli en dibatang*: Wanneer de lijkbezorging plaats heeft volgens de regeling van het *dirapa'i*, wordt gewoonlijk een nieuwe steen, *simboeang*, opgericht, soms tot twee en drie stenen, zooals in 1920 voor Pong Maramba'. Zoo is de gewoonte in Kesoe'. Voor doden, voor wie de lijkbezorging naar een mindere klasse: het *dipalimangbongi* of *dipatalloeng bongi* behandeld wordt, wordt geen nieuwe *siboeang* opgericht. Bij laatstgenoemde wijze van lijkbezorging heeft echter ook het *dipoeli* plaats: „het slachten van een buffel vóór het sterfhuis, als begin van de ceremoniën”. Die buffel heet *pa'poeli*, de plechtigheid ook *ma'poeli*. *Poeli* beteekent: „te zamen sterven”; *sipoeli* „met elkaar sterven” van mensen, ook „te zamen sterven” van twee vechthanen. *Pa'poeli* zou dus betekenen: „die mede sterft”, en *dipoeli*, „mede doen sterven”, *ma'poeli* „met de poeli-plechtigheid bezig zijn.

Van af de wijze van lijkbezorging *dipatalloengbongi* af tot en met het *dirapa'i* toe vindt evenals het *dipoeli* ook het *dibatang* plaats, waarbij buffels op de *pantoenoean*, „slachtplaats”, geslacht worden. *Batang* be-

tekent „stam”, *dibatang* zal dus wel betekenen: „het tot een stam maken van de dode”, „het inwikkelen van het lijk tot die cylinderachtige boomstamvorm”. De dag voorafgaande aan het *ma'batang* wordt namelijk het lijk definitief ingewikkeld en het omhulsel dichtgenaaid. Den dag van het *ma'batang* wordt de *rapasan* gehaald, de kist, waarin het lijk voorlopig zal blijven rusten. Het is ook wel mogelijk, dat de plechtigheid haar naam aan die kist ontleend heeft.

Pas nadat de rusttijd verstreken is en het lijk uit de *rapasan* gehaald is, worden de stenen aangebracht, die op de feestplaats zullen worden opgericht. Dit heeft meestal eenige dagen plaats na het *diaro*: „het uittillen van het lijk uit de *rapasan*”, en een 3 à 4 weken voordat de dode naar de feestplaats uitgedragen wordt, welke termijn ook wel veel langer kan duren. (Bovengenoemde mededeelingen gelden van de kampongs Ba'tan, Angin-angin en Saloe in het Kesoe'se).

18. Naar ik vermoed schuilt in *meba'ba'* het woord *ba'ba'*, dat bij de Toradja's in het Sa'dan-gebied zonder hamzah aan het slot wordt uitgesproken. Dit *ba'ba'* beteekent „deur”. Wellicht is de betekenis van *meba'ba'*: „het lijk de deur uitdragen”.

19. Naar ik vermoed is *to mara'oe* juist *to mara'oe*, in het Sa'dan-toradja's: „de man die steekt”.

20. *Melamoe*, „begraven in den grond”, luidt in het Sa'dan-toradja's: *lamoen*; *lamboen* „ondergaan van de zon;” *malammoe'* „verdrinken”.

21. *Masero* beteekent: „rein, zuiver”, „vrij van schuld”. Men beschouwt zich als *kaindanan lako to mate*, „bij de dode in de schuld staande”; door het voltooien van al de benoodigde ceremoniën komt men vrij van die schuld.

22. De *pote* wordt ook algemeen in het Sa'dan-gebied gebruikt.

23. De dag van het zwart maken heet in het Sa'dan-gebied *pangloeloekan*.

24. De man, die beweerde dat het *maro'* dwaasheid was, maakte misschien een woordspeling, want *maro* betekent „dwaas, gek”.

25. Ik hoorde de naam van den vuurslagdief steeds als Pong Saratoe' Soemboeng Pio, of Pong Soemboeng Sare Pio (Kesoe' en Pangala'). De laatste naam betekent: „hij die een schaamgordel aanheeft van aaneengehechte lompen”. Toen ik het eens in een bijeenkomst over deze man had, ontkende men, dat hij een der voorouders der Toradja's was. Zijn naam zal dus ook aangeven, dat hij een arm en gering persoon was.

26. In Baloesoe en Sa'dan worden de doden ook begraven of in het rotsgraf bijgezet. Voor degenen die *dirapa'i*, wordt, als zij begraven worden, boven hun graf een huisje opgericht: *patane*. Ik zag aan de Noordzijde van de offerplaats, waar het dodenfeest voor het verbannen landschapshoofd van Baloesoe plaats had in de kampong Boentoe La'bi', een drietal van die *patane*, in den vorm van een Toradja-huisje. Elk van die drie was op een terrasje van stenen gebouwd.

27. *Tangdan*, in Rante Pao „overlangse balken onder de vloer, een lat als onderlegger onder een kist geplaatst.

28. *Lo'ko' batoe* heten in Rante Pao ook de *liang*.

29. In het Rante Pao'se heten de kisten waarin men vroeger de doden in de rotsholen bijzette ook *kajoe mate* of *erong*. Daar zijn ook *rapasan* te zien, waar van het eene uiteinde als een buffelkop uitgesneden is, terwijl de poten ook nog aanwezig zijn, zo b.v. te Pemanikan, landschap Tikala. De *erong* zien er uit als een stuk boomstam, dat in tweeën gespleten is, van welks ene deel de kist en van het andere het deksel. Toen kwam ook de gewoonte om *taoe-taoe* te maken vroeger de *liang kajoe*, „de houten doodkisten” van de mensen van Sa'dan. Volgens hem is men sinds 7 à 10 geslachten terug begonnen te begraven in uitgebeitelde rotsgraven. Daarna kwamen de slechte zeden in gebruik.

Toen kwam ook de gewoonte om *taoe-taue* te maken voor de dode en de *toeang-toeang*, de bamboetjes uit te dragen voor een dode, voor wie een kop gesneld werd.

30. *Silang boea; dipasilang boea* wordt de buffel genoemd, die bij de *ma'batang*-plechtigheid geslacht wordt en waarvan enige delen aan de doden geofferd worden.

31. *Penai* is een *poesaka*-zwaard, waarvan bijzondere kracht uitgaat en dat alleen bij bijzondere gelegenheden gebruikt wordt.

32. *Ma'tana'tak* is het geluid dat een woordspeling heeft op het woord *ta'tak*, „doodslaan, het hoofd afslaan”.

33. In Pangala' gebruikt men *bakan-hout* voor het maken van de *erong*, de kist waarin het lijk wordt bijgezet en waarin het in een rotshol geplaatst wordt. Men kan daar echter ook *bakan-hout* voor de huisbouw bezigen.

34. *Ra' katonan padang* staat voor *ira' katonan padang*, „de grens van het land doorsnijden”. Men treft ook de afleiding aan: *kasirasan dolo*, „de plaats, waar men vroeger streed, elkaar de grens doorsneed”.

35. In Pangala' wordt de kat bij het *ma'singgi'* aldus bezongen:

Serre'mo oto'na ianan
Napotangtikena balao
Balao ma'ikko' boloe
Iamo napomanda' sampin lilli' baka
Dadi tae'mi naramban
Ianan sanda lindona.

„De kat is de oorsprong (lett. het benedeneind van een boomstam) der goederen. Zij zorgt er voor, dat de muizen zich niet meer bewegen, de sirihgestaarte muizen. Door haar blijven de weefsels stevig, die aan de korf geluk aanbrengen. Zodoende wordt er van het aanschijn van alle goederen niets beschadigd”.

36. In Rante Pao is *serre'* gebruikelijk, in Ma'kale *sesse'*. *Sesse' toedang* is een Doeriese uitdrukking. *Serre' bandangan* is een gevlekte kat, die schijnt ingevoerd te zijn, althans pas bekend is sinds de komst van het Gouvernement.

37. In Pangala' wordt het kattelijk ook in de *bentasoë-boom* opgehangen, een boom gelijkende op de *po'pong*.

38. Op het *maro*-feest laten zich degenen, die door een *deata* bezeten worden, de trom op de rug houden en daar slaat men dan op.

39. In Pangala' heet de zuster van Indo' Si Mangala: Indo' Sadenna. *Sadenna* is: totdat er is, zoveel als er is. Zij woont in de maan.

40. *Kamboënoi*. *Kamboëno* is een grassoort; men gebruikt die plant in het Kesoe'-se om er de rijst te velde mee te besprengen. Bij het genoemde offer wordt een bamboekoker in den grond gestoken en daarin de *kamboëno* gezet.

41. *Ma'moe'koe*, „het plaatsn van enige rijststengels bij de viskuil”. ten teken, dat alleen de eigenaar van de sawah daar vis mag halen; ook worden op zij van de rijstschuur in een kookpot zonder bodem enige rijsthalmen neergelegd om de mensen van de daarin verborgen rijst af te houden. Dit geschiedt alleen na de plechtigheden, die plaats hebben op het rijstveld ten behoeve van een aanzienliken dode enige jaren na zijn dood.

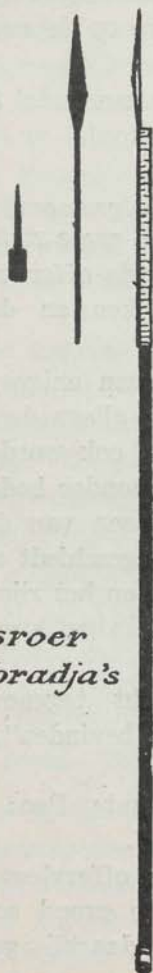
42. *Mempanga* (Kesoe'): „recht tegenover iets, zich in dezelfde richting van iets bevinden”; ik vermoed Binoeang: *meppanga*.

43. *Randoe lilin*, misschien Rante Pao: *randoek lillin*, „beginnen donker te worden”.

44. *To massa'di*, „degeen, die het offervlees in kleine stukjes snijdt” (Kesoe') *Sa'di*, „de grond schoffelen, fijnmaken”. *Passa'di*, „werktuig daarbij gebruikt”: *pesese*.

Naar men mij mededeelde treden deze functionarissen bij elk offer op, niet uitsluitend bij de rijstoffers, in het bijzonder de eerstgenoemde drie bij de dodenfeesten.

Aanteekeningen van Dr. H. van der Veen over blaasroer, schild en pijl en boog bij de Sa'dan- en Binoeang-Toradja's.

*blaasroer
bij de Toradja's*

Wat het blaasroer aangaat, daarover vertelde men in Pangala' het volgende: Het blaasroer van *boelo*-bamboe, een dunne bamboesoort, heet *soemp'i*; schieten met het blaasroer (van hout en van bamboe): *ma'soempi*'.

Het houten blaasroer heet *boelian* (dit geldt voor alle hieronder genoemde streken). Het werd vroeger in den strijd en op de jacht gebruikt.

Het *ipo*-vergift werd van de To Mangki gehaald; een koker werd gekocht voor 2 *anak dara*, „maagden”.

Ook in Rante Tabang werd het blaasroer in den strijd en op de jacht gebruikt, en wordt nu zeldzamer aangewend. Men kende daar ook het gebruik van *ipo*. Na terugkeer uit den strijd werden blaasroer, lans, schild en geweer alle bestreken met het bloed van het dan geslachte varken.

Ook in het distrikt Badjo (onderafd. Palopo) werd het blaasroer in den strijd en op de jacht gebruikt; eveneens in Lempo Batoe, waar ook het *ipo*-vergift werd aangewend. Hetzelfde was het geval in Kamboetoe en in Karoenanga, en ook in Tadingkon. In die streek kocht men van de mensen in het Westen het *ipo*, drie kleine kokertjes, 2 vingers dik groot, voor een buffel.

Ne' Ambo' van Boerake deelde mij het volgende mede: Gelijkelik ontstonden de lans, het zwaard (*la'bo'*), en het blaasroer (*boelian*). Vroeger werden dieven met het blaasroer beschoten. Wanneer een dief door een vrouw beschoten werd, zou hij zeker sterven.

De Heer J. Belksma heeft het hierbij gevoegde tekeningetje van een blaasroer gemaakt. De lengte er van is 1,90 M.; de speerpunt (*lette'*) is 1 M. lang, maar ze is voor het grootste deel langs de schacht van het blaasroer hiermee samen verbonden door rotan; het vrijblijvende deel meet 35 cM. Het hout is van zwart *mara'*-hout. Het pijltje, *tinaran*, is van een scherp gesneden bamboe of van suikerpalmhout (*karoeroeng*). Pijltjes van buffelhoorn zijn hier onbekend. Het gevaarlike van de pijl was het daaraan gesmeerde *ipo*-vergif. Het mondstuk van het blaasroer is vervaardigd of omringd door buffelbeen. De prop van het pijltje is van de pit uit de bladnerf van den niboengpalm.

Hieraan is het volgende toe te voegen, ontleend aan mededelingen van Ne' Garroeng van Angin-angin, doch ook voor de andere streken geldend.

De ijzeren speerpunt is aan het uiteinde van het blaasroer bevestigd, dit om het richten te vergemakkeliken. De *soempi'* is van *boelo*-bamboe en heeft geen speerpunt. Ik kreeg als lengte van de pijl: 48 cM. Aan het uiteinde daarvan is een 2 cM. lange punt van *mara'*-hout of bamboe betoeng, *ao'*, *parrin* (Jav. *pering*) gestoken, *gioe-gioe* geheten. De pijlpunt, die ook scherp toegesneden is wordt gespleten, en daarin dat stukje *gioe-gioe* geschoven. Wanneer iemand door het pijltje getroffen wordt, blijft

de *gioe-gioe* in de wond zitten, maar het pijltje laat los. De *gioe-gioe* wordt met *ipo* bestreken. De schacht van de pijl, dus het overige gedeelte behalve de *gioe-gioe*, heet *arroesan*, „datgene, wat met een mesje glad gesneden is”, van *arroe*, „glad snijden”. De prop, *koemba* geheten, is uit de pit van de bladnerf van de niboengpalm, *banga*.

Bij het schieten van vissen bezigde men een punt van karbouwenbeen (ook in Boerake) van 5 cM. lengte van vier weerhaakjes voorzien, twee grotere van boven, en daaronder twee kleinere. Daaraan is een touwtje bevestigd; wordt een vis getroffen, dan blijft de prop als dobber op het water drijven aan het lijntje, en is de vis daarmee op te halen. Op jacht werd geen *ipo*-vergif aan de pijltjes gestreken. Alleen de pijltjes in de oorlog gebruikt, werden met *ipo* bestreken.

De *ipo* is de gom van een boom *lite kajoe*, de *Antiaris toxicaria*. In een bamboekoker (*pasallo'*) bewaard, ging het er uit zien als kippeluizen. De voorvader van het *ipo*, Allo Tiranda of Datoe Merante geheten, is een van de 8 wezens door Pong Matoea uit de *saoenan sibarroeng* geformeerd (*saoean* „blaasbalg”; van *sibar-roeng* ken ik de betekenis niet; Datoe Merante betekent „de vorst, die op de vlakte vertoeft”; in Pangala' worden de mensen van Tikala en Kesoe' *to merante*, „de mensen van de Sa'dan-vlakte” genoemd; Allo Tiranda-*tiranda* betekent „geslagen tegen iets”). Hij huwde met een boom in het bos, een boom die *tongle-tongle* was, d.i. die boven alle andere bomen uitstak. Alle bomen die in de nabijheid van die boom stonden, stierven daarop, de vogels, die zich op die boom neerzetten, stierven eveneens.

De pijlen van het blaasroer worden in een koker van *tallang*-bamboe bewaard, waarop een bolvormig, toelopend mondstuk zit; de deksel er van is met rotanvlechtwerkranden versierd. Die koker heet *tambila*. Men kocht de *ipo* van de mensen uit het Westen, van Baroempoe en Mamasa. Wanneer iemand in de strijd getroffen werd

door zoo'n pijltje, dan werd de huid rood, geel en zwart. Het is voorgekomen, dat een man die gewond was, allerlei gedierte uitbraakte: een giftige duizendpoot, een gewone duizendpoot en een wesp.

Bij het bestrijken met *ipo* van de pijlpunt werden in Pangala' een varken, een hond en een kip geslacht, in Angin-angin een kip, onverschillig wat voor een. De kippeveeren werden verbrand en de as daarvan met de *ipo* vermengd. De pijlkoker en de pijlen werden daarna met het bloed van die kip bestreken.

Bij de gevechten tussen de dorpen onderling kwam het wel voor, dat iemand een van de tegenpartij wondde en de gewonde een familielid van hem bleek te zijn. Men vulde dan zijn blaasroer met water, gaf de gewonde tegenpartijder daaruit te drinken en bestreek daarmee zijn wonden, in de hoop dat hij daardoor zou genezen. Toen Palonga', de zoon van Polopadang door den datoe te Palopo gedood was, ging men voor het eerst ten strijde om wraak te nemen op den datoes. Toen ging men voor het eerst wapentuig maken: lansen, zwaarden en blaasroer. De kunst van het maken van lansen en zwaarden leerde men van de To Rongkong.

Dieven werden algemeen met het blaasroer beschoten. Zo nu en dan gaat men nog wel eens vissen schieten, eenden en vogels. Een van de stukjes op het *maro*-feest door degenen, die *naala deata* „door den geest bezeten zijn”, uitgehaald is, dat ze in armen en benen beschoten worden met het blaasroer, zonder dat ze gewond worden.

Schilden werden gelijkelik door *to makaka* en *kaoenan* vervaardigd en gebruikt. Het schild, *baloelang*, werd gemaakt van buffelhuid (ook *baloelang* geheten) van de buffels op het dodenfeest geslacht. Van de aan geesten, *deata*, geofferde buffels mochten de huiden niet voor het maken van schilden gebruikt worden. Met de huiden van die buffels werden de trommen overspannen, die op de *deata*-feesten werden gebruikt. De trommen, die op de

dodenfeesten geslagen werden, werden overspannen met huiden van de op de dodenfeesten geslachte buffels.

De gewonden en gedoden werden op het schild van de strijdplaats weggedragen of voortgetrokken.

Behalve in de strijd wordt het schild nog gebruikt door de *to ma'randing*, die krijgdsdansend de lijkstoet van een gevierde dode voorafgaan; verder bij het schijngevecht dat plaats heeft bij het betreden van de *kala'paran*, de feestplaats op het *la'la' ladang*-feest, op den dag, dat het *mesinggi*, de lofprijzing van de aanzienlijke mannen plaats heeft; verder bij het schijngevecht gehouden na de oogst, de dagen voorafgaande aan het *ma'biloendak*, „het offer waarmede de rijstgebruiken besloten worden”. In Pangala' duren die schijngevechten 3 dagen, *sirari pare* geheten. Men sloeg elkaar daarbij met stokken.

In het distrikt Rante Tabang gaat men met het schild in de linkerhand, de *bandangan*, „de stok met geitenhaar”, in de rechterhand, de strijdmuts met de koperen karbouwenhorens op het hoofd (*ma'tandoek gallang*) om een zieke heen.

In Lampo Batoe heeft, voordat men gaat zaaien in de rijstvelden, het zoogenaamde *ma'gandang*, „op de trom slaan”, plaats. Eerst worden er ten huize van den feestgever gedurende 3 avonden kippen aan de geesten, *deata*, geofferd, waarbij een *pesoeng* (pakje offerspijs) op de trom, en 2 op een mat op de vloer neergelegd worden. Daarna wordt overdag buiten op het veld een varken geslacht, en het vlees daarvan in 3 *pesoeng* aan de goden, *deata*, geofferd, waarvan 1 op het vloertje van het op 4 bamboestijlen rustend offertafeltje gelegd wordt, en 2 op een mat op de grond. In 2 van de bamboekokertjes van het offertafeltje bevindt zich water, in de andere 2 palmwijn. Het hoofd, *parenge'*, treedt hierbij als officiant op. Van de kop van het varken wordt het vlees afgehaald, en dat ter zijde van het offertafeltje neergelegd; daarna wordt die kop op een schild neergelegd. Nadat de plechtigheid is afgelopen wordt die kop weer

weggehaald en weggeworpen, en het schild naar huis teruggebracht.

Ne' Garroeng vertelde mij nog van een schild van rotan gevlochten en op de rug gedragen. Het had gaten waar de armen doorgestoken werden, en werd zo op de rug bevestigd. Het was met ronde witte schelpen, *kara*, belegd (dit heet *kararran*). De rotan werd in Rioe gekocht. Dit schild heette *balakang* (vgl. Mal. *belakang*). Het moest iemand in de rug vrijwaren tegen de pijltjes van het blaasroer.

Van gebruik van pijl en boog is niets bekend, ook niet als kinderspeeltuig. In Badjo en Rante Tabang komt het woord *pana* voor, en is daar de benaming voor een kinderspeeltuig, een soort proppeschieter, waarin water gezogen wordt, en waarmee men elkaar bespuit. Dit instrument wordt in het Rante Pao'se en Ma'kalese *balili'-lili' oeai* genoemd, „watergeweertje”. Het is een bamboe van een 50 cM. lengte, waarin zich een zuiger bevindt, die op en neer bewogen wordt. Door de knoop aan het uiteinde van de bamboe zijn een paar gaatjes geboord.

Aanteekeningen van den Heer J. H. W. van der Miesen over Boven-Binoeang.

Blaasroer, schild en pijl en boog werden vroeger in den oorlog gebruikt. Het blaasroer, Boelo of Boelian geheeten, is ongeveer 1,5 M. lang en uit hard hout vervaardigd. De pijlen werden en worden gemaakt van bamboe (*tallang*), of men bezigt daartoe de bast van den Bangga-palm. Niet zelden werden in oorlogstijd de pijlpunten met een plantaardig vergif — *ipo* — ingesmeerd. De wond was doodelijk. Voor jachtdoeleinden is het blaasroer nog in gebruik, terwijl kinderen met blaasroeren uit bamboe gemaakt jacht maken op vogels etc.

Het schild — *oenta* — is van hout gemaakt, ongeveer 85 cM. lang; heeft een weinig concaven vorm en bezit in 't midden, ter hoogte van het handvat, een breedte van 40 cM., welke aan de uiteinden 35 cM. bedraagt.

Meermalen is het met de huid van buffel of koe-antilope (*tokata*) overtrokken en versierd met groote uit schelpen geslepen, platte ringen van ongeveer 6 à 8 cM. middellijn.

Naast blaasroer en schild, speelden ook pijl en boog in den oorlog een groote rol. Ook deze pijlen, van hetzelfde materiaal vervaardigd als die bestemd voor het blaasroer, werden dikwijls vergiftigd. De boog heeft niet het gewone type, maar is wat wij in Holland een kruisboog noemen. Een houten haan houdt het koord — hier rotan — in de gewenschte spanning en laat bij aftrekken het rotan-koord vrij, waardoor de pijl uit den boog vliegt. Deze kruisboog was soms meer dan 2 M. lang.

Pijl en boog is thans nog kinderspeeltuig. Als de sawaharbeid een aanvang neemt, is de pijltijd aangebroken. De ouderen worden dan vaak door de kinderen bejild.

Een ander strijdmiddel is de *Bali-bali*, een werpspeer van eigenaardigen vorm. De *Bali-bali* is van hout vervaardigd, ongeveer 60 à 70 cM. lang, terwijl de uiteinden in scherpe ronde dolkpunten uitloopen. Men houdt het wapen aan een uiteinde in de hand en werpt het met alle kracht naar zijn tegenstander. De *Bali-bali* maakt op zijn baan een buitelande beweging en veroorzaakt zware wonden. (In Internationales Archiv für Ethnografie, Band XV, 1902, bl. 201—202 beschrijft de Heer G. W. W. C. Baron van Hoever een werphout te Pangkadjene in de Noorderdistrikten van het Gouvrt. Celebes gebruikt, welk instrument *padimpah* (Boeg.) of *parimpah* (Mak.) heet, en veel doet denken aan de Australische boomerang.)